

НАЦИОНАЛНИ ТИМ ЗА ПРЕПОРОД СЕЛА СРБИЈЕ

Академијски одбор за село САНУ
Кабинет министра за регионални развој
и координацију рада јавних предузећа

НАЦИОНАЛНИ ПРОГРАМ ЗА ПРЕПОРОД СЕЛА СРБИЈЕ

– Стање, проблеми и приоритети одрживог развоја –

Београд, 2020.

НАЦИОНАЛНИ ТИМ ЗА ПРЕПОРОД СЕЛА СРБИЈЕ

Академијски одбор за село САНУ

Кабинет министра за регионални развој
и координацију рада јавних предузећа

НАЦИОНАЛНИ ПРОГРАМ ЗА ПРЕПОРОД СЕЛА СРБИЈЕ

– Стање, проблеми и приоритети одрживог развоја –

Београд, 2020.

НАЦИОНАЛНИ ТИМ ЗА ПРЕПОРОД СЕЛА СРБИЈЕ

Академијски одбор за село САНУ

Кабинет министра за регионални развој
и координацију рада јавних предузећа

НАЦИОНАЛНИ ПРОГРАМ ЗА ПРЕПОРОД СЕЛА СРБИЈЕ

Издавач:

Институт за економику пољопривреде, Београд

За издавача:

проф. др Јонел Субић

Суиздавачи:

Академијски одбор за село Српске академије наука и уметности

Кабинет министра задуженог за регионални развој и координацију рада
јавних предузећа

Главни координатори – копредседници Националног тима за препород села Србије:

Академик Драган Шкорић, председник Академијског одбора за село
Српске академије наука и уметности

Милан Кркобабић, министар задужен за регионални развој у Влади
Републике Србије

Главни уредник:

проф. др Милован М. Митровић,
потпредседник Академијског одбора за село Српске академије наука и
уметности

Уредник:

Ристо Костов,
публициста, секретар Националног тима за препород села Србије

Лектор: Анђелка Маричић-Ћосић

Фотографије на задњим корицама:

ТАНЈУГ/Сава Радовановић и Кабинет МБПРР/Р. Костов

Припрема за штампу и дизајн корица: Владимир Соколовић

Тираж: 500

Штампа: Мала књига, Нови Сад

ISBN 978-86-6269-090-6

АУТОРИ СТРУЧНИХ ПРИЛОГА:

- Проф. др Милован Митровић
- Проф. др Зорица Васиљевић
- Проф. др Ратко Лазаревић
- Проф. др Зоран Кесеровић
- Проф. др Жарко Илин
- Проф. др Иван Ивић
- Проф. др Владимир Гоати
- Проф. др Петар Булат
- Љубивоје Ршумовић
- Радош Бајић
- Проф. др Драган Станић
- Проф. др Душан Ковачевић
- Проф. др Бранислав Ђорђевић
- Проф. др Јонел Субић
- Проф. др Јан Кишгеци
- Проф. др Стеван Маширевић
- Проф. др Миливоје Павловић
- Проф. др Љубиша Тописировић
- Проф. др Михаило Остојић
- Проф. др Ружица Стричевић
- Проф. др Снежана Ољача
- Проф. др Нада Видић
- Проф. др Мића Младеновић
- Проф. др Зоран Марковић
- Проф. др Предраг Гавриловић
- др Раде Јовановић
- др Младен Мирић
- др Радмила Пивић
- др Лука Радоја
- доц. др Драган Терзић
- доц. др Ана Вујошевић
- др Предраг М. Вуковић
- Никола Михаиловић
- мр Јелена Несторов-Бизоњ
- мр Владимир Сабадош
- мр Слободан Сивчев
- Милан Простран
- Бранко Маричић
- Бранислав Гулан
- Урош Тимотић
- Славољуб Закић
- Ристо Костов
- Будо Брајовић
- Стефан Неагић
- Зоран Стефановић

Академик
Драган Шкорић

Реч унапред

Министар
у Влади Србије
Милан Кркобабић

Национални програм за препород села Србије је резултат плодне сарадње Академијског одбора за село Српске академије наука и уметности и Кабинета министра за регионални развој, која је започета 2017. заједничком акцијом „500 задруга у 500 села Србије“ и захваљујући којој је до сада основано више од седам стотина нових задруга. Тај програм су подржали и омогућили његову реализацију председник Републике Србије Александар Вучић и Влада Републике Србије. Подржали су га: Његова светост патријарх српски господин Иринеј, представници традиционалних верских заједница и Матице српске, Задружни савез Србије и Задружни савез Војводине, као и већи број угледних аграрних стручњака, културних прегаоца и јавних личности – који су промовисани и увишедисциплинарни Национални тим за израду *Националног програма за препород села Србије*. На самом почетку заједничког посла око израде *Националног програма*, потврдила се идеја која је стајала у основи акције „500 задруга у 500 села“ да је то само први корак и неопходан, али не и довољан услов за демографски препород и одрживи развој села у Србији. Испоставило се да су за остварење овог стратешког развојног циља српског друштва и елементарну друштвено-економску одрживост нашег села неопходне *нова друштвена – аграрна и свеобухватна социјална реформа*.

Нова аграрна реформа у Србији би, дакле, требало да отклони све системске препреке новом српском задругарству: после оснивања нових задруга, као и за оне које су раније основане, најважнија је њихова пословна одрживост, која није могућа без системских државних подстицаја пољопривредним задругама и породичним пољопривредним газдинствима која се у њих удружују.

Свеобухватна социјална реформа би требало да обезбеди већу системску подршку за егзистенцијалне потребе и животне проблеме сеоског становништва, чије је задовољавање и решавање у надлежности управних, здравствених, просветних и културних установа на локалном нивоу и одговарајућих државних ресурса који глобално помажу, усмеравају и контролишу њихов рад.

У последњих неколико деценија с краја прошлог века и у две деценије новог миленијума, није било значајнијег научностручног скупа на којем се говорило о проблемима нашег села и пољопривреде а да на њему нису усвајани неки закључци који су саопштавани широј јавности и предочавани надлежним државним органима. Очекивало се да ти стручни налази утичу на неопходне промене у аграрној, просторној, популационој, културној, просветној, здравственој политици, и другим секторским политикама, којима би се подстакла модернизација села и пољопривреде и тако успорило пражњење и омогућила свеукупна друштвено-економска и демографска одрживост сеоских подручја у Србији.

Уз све испољене разлике између стручњака разних профила и личних убеђења, па и политичких опредељења, симптоматична је чињеница да се највећи број њихових заједничких закључака годинама упорно понавља – али и поред тога, све досадашње надлежне власти до 2017. године су их практично занемаривале. Зато се на крају сваког тематског поглавља овог *Националног програма*, уместо закључака, извлаче најважније практичне препоруке, уз поновно очекивање од надлежних државних органа да оне овога пута неће бити, као више пута раније, у најбољем случају само примане к знању, него ће уистину служити као дугорочне и стратешке развојне координате. *Национални програм за препород села Србије* је у првом реду компонован као стручни интердисциплинарни текст који је у начелу позитиван, краткорочни, средњерочни и дугорочни пројекат

модернизације пољопривреде и одрживог развоја нашег села и глобалног српског друштва.

С обзиром на дубину проблема с којима се српско село данас суочава, *Национални програм за препород села Србије* уистину представља још један драматичан патриотски апел за спасавање онога што се у нашим селима још може спасти. Символика најновијег пандемијског времена додаје нове аргументе већини предлога које су наши аутори стручних текстова формулисали. Сви текстови који су послужили као грађа за компоновање *Националног програма* били су написани пре пандемије, која је свима белодано указала на значај сеоске алтернативе за друштвено опстојавање у кризним околностима и прехрамбену сувереност Србије, као неопходан предуслов сваке друге њене суверености и наше елементарне друштвено-економске одрживости. То је од почетка и била основна идеја водилца *Националног програма за препород села Србије*, коју је глобална пандемијска криза сурово потврдила. Сада се пак ради о томе да се та идеја у свакодневной пракси очекиване постпандемијске обнове националне суверености потврди и системски осигура као главни стратешки циљ државе Србије и српског друштва у целини.

У средишту напред предложене нове аграрне реформе била би *рационалнија правно-својинска заштита, техничко уређење и рејонизација обрадивог и шумског земљишта*, уз добровољно укрупњавање поседа где год је то могуће (са или без промена својинских односа, уз комасације, арондације, уређење водотокова и друге мелиорације). Обрадиво и шумско земљиште је ограничено природно добро националног значаја, а не јефтина роба на неуређеном домаћем и неправедном међународном тржишту. Зато је јавни интерес да се пољопривредно земљиште обрађује и да се не продаје странцима. Чак и приватно власништво над обрадивим земљиштем мора имати посебан статус: не може се бескрајно делити (уситњавати) и продавати странцима; мора се обрађивати или уступати другима (закупцима или задругама) да га обрађују.

За остваривање овог реформског програма посебан значај би имале *задруге у селима*, које су традиционално најзначајнији облик удруживања и пословног организовања пољопривредника и житеља села. Зато би неопходне државне подстицајне мере

приоритетно требало да буду усмерене на породична газдинства удружена уз задруге. Само уз помоћ задруге, власници малих и средњих газдинстава могу да опстану на домаћем и страном тржишту у све јачој конкуренцији са великим националним и мултинационалним компанијама за производњу и промет хране. Из тих разлога покренута је акција „500 задруга у 500 села“, чији је крајњи циљ да у догледно време свако одрживо село у Србији има своју задругу. А село које има своју задругу лакше и брже долази до свега другог: до државних фондова и финансијских подстицаја, до добрих путева и брзог интернета, до квалитетне здравствене и социјалне заштите, до школе, цркве, спортских објеката и културних манифестација.

То су *перспективна села* која имају уређенији атар, обрађене њиве, лепа дворишта и опремљене куће. У њима млади остају да живе и раде, оснивају своје породице и рађају децу – јер имају сигурну будућност за себе и своје ближње. Стари људи имају социјалну заштиту и негу кад им она постане неопходна – јер не остају сами, напуштени и заборављени. То су села у којима се лепо живи, из којих нико не бежи, којима се они који су раније отишли радо враћају, у која неки све више долазе да се одморе од напорног градског живота, или да започну нови посао у пољопривреди и срећнији породични живот у селу.

*Пражњење села је глобална тенденција, али то код нас поприма хаотичне и безбедносно опасне последице. Зато је крајње време да се бар успори (ако не и сасвим спречи) одумирање више од хиљаду села у брдско-планинским, југоисточним и стратешки важним пограничним подручјима Србије. На тешку рану превија се љута трава и зато се за закаснелу аграрну реформу мора мобилисати цело српско друштво, са државом на челу и свим њеним националним, регионалним и локалним органима. Академијски одбор за село САНУ већ осам година сабира неопходна научна знања о свим крупним проблемима одрживог развоја српског села и пољопривреде и своје закључке као практичне препоруке шаље надлежним државним органима и српској јавности у целини. Сада је сазрело време за њихову стварну примену у *свенародном покрету за препород села Србије и социјалним реформама* које се очекују у читавом низу секторских политика, које би требало да обезбеде дугорочни и одрживи развој. У њиховом*

средишту је очување пољопривредног земљишта као националног блага непроцењиве вредности и виталног становништва у селу које чине млади пољопривредници, младе жене и деца. То је неопходно ради будућности и опстанка целе Србије.

Популациона политика у сеоским срединама морала би да се темељи на одговарајућој економској, аграрној, регионално-развојној и културној политици, битно различитој од досадашње – која је младе људе, а нарочито жене, истискивала из села и пољопривреде. У том погледу је неопходно да се системски поправи изразито неповољан положај пољопривреде у односу на индустрију, да се пређе на децентрализовани модел индустријализације и урбанизације, да се много више инвестира у саобраћајну и комуналну инфраструктуру сеоских подручја, да се побољша социјално (здравствено, пензионо, инвалидско) осигурање и уведе модерно образовање и културно просвећивање младих пољопривредника, жена и деце у селима. *Жене и деца у селима* не само што се морају изједначити у правима на порођајне додатке са женама запосленим ван пољопривреде и примати дечије додатке као и деца у градовима него заслужују и посебне системске подстицаје за отежане услове живота у селима и неразвијеним подручјима Србије.

Развој села *нужно је локални*, те је неопходно да се покрену законске иницијативе за *оживљавање локалне сеоске самоуправе и институционално проширење надлежности сеоских месних заједница* као провереног облика непосредне локалне самоуправе у српској народној традицији. У истом циљу, ваљало би да се у брдско-планинским и пограничним крајевима Србије формирају *мале сеоске општине* и тако омогући њихова демографска и социјална одрживост.

Социјалним реформама основног образовања, примарне здравствене заштите и новом културном политиком требало би да се обезбеди *посебан и повољнији статус сеоских школа, здравствених и културних установа и спортских клубова*. У наставним програмима свих (а не само сеоских) основних школа већи обим и значај треба да добију образовни садржаји који се односе на село као здраву животну средину и на пољопривреду као перспективно животно занимање.

Конкретизацијом наведених општих циљева *Националног програма за препород села Србије* омогућило би се *стварање системских предуслова за демографско оживљавање села у Србији и економску одрживост породичних газдинстава*. Зато стручни Национални тим за препород села Србије надлежним државним органима предлаже следеће конкретне реформске мере:

- *село као друштвена заједница* треба да буде представљено у системским законима и секторским политикама Србије као државни ослонац од националног значаја, да би одрживи развој сеоских средина и подизање животног стандарда њихових становника стварно постали важни циљеви на стратешким правцима нашег свеукупног друштвеног развоја;
- *учешће аграрног буџета* у укупном буџету би требало да буде сразмерно учешћу пољопривреде у формирању БДП-а, што би значило да би и учешће аграрног буџета у укупном буџету Србије требало да износи најмање 10%;
- *локалне самоуправе* би требало обавезати да део општинских буџета опредељују за развој села, а за подстицаје пољопривредницима да издвајају у сразмери са приходима од пољопривреде у својој средини;
- *сиромашним општинама* требало би држава да усмерава допунска финансијска средства, са наменом да се она искључиво користе као подстицаји за пољопривреду и развој села;
- да се доследније и јаче подстиче *равномеран регионални развој* тако што би се пољопривреди, селима и неразвијеним брдско-планинским и пограничним подручјима Србије обезбедила додатна системска и финансијска потпора по моделу тзв. *позитивне дискриминације*; у том смислу предлажемо за 50% смањење стопе ПДВ-а у пословању задруга у селима, а задругама у неразвијеним брдско-планинским и пограничним подручјима Србије потпуно ослобађање не само од ПДВ-а него и од већине других дажбина;
- да се у селима системски обезбеде финансијски и други подстицаји за удруживање у *задруге* ради економског оснаживања модерних породичних газдинстава, рационалнијег коришћења обрадивог и шумског земљишта, оживљавања

испражњених села и опустелих државних простора којима прети „усуд празне земље“; зато би задруге имале право пречекер закупа државног земљишта;

- *млади брачни парови, жене и деца у селима*, који су стварно у много неповољнијим условима живота од оних у градовима, да добију финансијске и све друге неопходне подстицаје да остану у сеоским срединама;
- да они *млади који би желели са децом да се настане и живе у селима* и да се баве пољопривредом, од државе добију на коришћење куће и пољопривредна газдинства, које би под најповољнијим условима временом постали њихово власништво;
- да се *земљиште у државном власништву* уступа на дуже коришћење заинтересованим младим брачним паровима према унапред одређеним производним програмима и локалним условима за поједине гране пољопривреде, максималне површине до 50 хектара;
- расположиво државно земљиште у стратешки важним пограничним и брдско-планинским подручјима Србије треба према унапред одређеним условима уступати на бесплатно коришћење задругама чији задругари са својим породицама живе у тим крајевима;
- у осталим деловима Србије пољопривредне задруге би требало да имају право првенства у закупу државног земљишта, а у случајевима да се оно не издаје у закуп и не обрађује, да се задругама уступа на коришћење без надокнаде, уз услов да се штити од физичке и биохемијске деградације;
- да се формира државни *Фонд за развој сеоске инфраструктуре* (за регионалне, локалне и атарске путеве, за водовод и канализацију у селу, за заштиту насеља од поплава, градобити и еколошких ризика, за комасације, изградњу система за наводњавање и електрификацију атара, за брзи интернет, сеоске школе, амбуланте, домове културе и спортске објекте);
- да се формира *Национални гарантни фонд*, који би осигуравао минималне производне цене за основне пољопривредне производе;

- да се оснује *Пољопривредна комора Србије*;
- да се оснује државна *Аграрна развојна банка*, која би обезбеђивала повољније кредитне услове за инвестиције у сеоску инфраструктуру и пољопривреду;
- неопходни су посебни подстицаји развоју *сточарства*, као основе за запошљавање незапослених и целокупан привредни развој села и пољопривреде са циљем да оно у догледно време достигне оптималан ниво (око 60%) од укупне пољопривредне производње;
- већа подршка развоју *високоакумулативних производњи воћа, поврћа, лековитог и ароматичног биља, украсног дрвећа и цвећа* (у отвореном и затвореном простору), као и *грожђа и вина* са заштићеним географским пореклом;
- поједностављивање процедуре за оснивање и финансијски подстицаји за рад *малих и средњих породичних предузећа* за производњу финалних производа у сеоским срединама и њихово повезивање у кластере „од њиве до трпезе“ и од локалног до европског и светског тржишта;
- увођење *нових технологија* за производњу квалитетне и здравствено безбедне хране и заштиту животне средине;
- бржи развој *примењених биотехничких наука*, *већа подршка постојећим и оснивање недостајућих научних института и стручних завода за све гране пољопривреде* и организовање рационалне *мреже пољопривредних саветодавних стручних служби* у Србији које треба да буду непосредни носиоци стварања, преношења и ширења знања као основе модерног развоја села и пољопривреде;
- максимално коришћење пројектованих капацитета канала Дунав–Тиса–Дунав и других сличних хидротехничких система.

За јавно промовисање нове аграрне и свеобухватне социјалне реформе и с њима повезаних (и наведених) конкретних мера реформе сеоских и аграрних институција, пожељно је да се Националном тиму за препород села Србије *прикључи што већи број стручних и угледних личности* из разних области друштвеног живота, који

ће све време пратити одговорне носиоце стручне и политичке активности око остваривања овог за Србију стратешки важног развојног пројекта. Истовремено очекујемо да сви добронамерни и заинтересовани грађани Србије с нама заједно отварају нова питања, предлажу решења, изналазе средства и тако шире и продубљују свенародни покрет националног и локалног самоорганизовања за одрживост наших села и свеукупни препород српског друштва. У ту сврху отворен је и сајт www.preporodsela.gov.rs

Чувајући села, штитимо наш традиционални идентитет и територијалну целовитост Србије, обезбеђујемо своју економску стабилност и одрживи демографски развој. Зато позивамо све грађане Србије да се уједине и врате својим коренима, да зауставе међусобне деобе и спрече текуће и будуће сеобе.

Своју судбину да узмемо у своје руке!

Придружите нам се – заједно смо јачи!

У Београду, септембра 2020. године

Председник
Академијског одбора за село САНУ

академик Драган Шкорић

Министар
задужен за регионални развој

Милан Кркобабић

I УВОД

ВОСТАНИ СЕРБИЈЕ – Села ти се гасе и људи одлазе

Српско село је данас све старије, све празније, све немоћније и у том смислу све зависније од ширег друштва и непосредне државне потпоре. Један од највећих друштвених проблема јесте брзо смањивање укупног становништва Србије. Све више је села са старијим становништвом, у њима је наталитет све мањи, смртност све већа, природни прираштај негативан, те је депопулација резултат кумулативног деловања већег броја негативних чинилаца. Пошто је у овим селима становништво већином пољопривредно, то се депопулација села исказује и као запуштање пољопривреде и свих сеоских подручја удаљених од главних комуникација, од већих градова и општинских центара, без индустријских погона, комуналне и социјалне инфраструктуре и без развојне перспективе.

На нивоу Србије стопа наталитета је од 1971. до 2011. пала са 14,4 на 9,1, а стопа морталитета је порасла с 9,1 на 14,3 промила. Стопа природног прираштаја је од позитивне (5,2) прешла у негативну (-5,2). Стопа природног прираштаја је према резултатима Пописа 2011. (који није спроведен на Косову и Метохији те су статистичка поређења са ранијим пописима поремећена) у неградским насељима драматично пала на - 9,8.

Фаворизовање индустрије и непољопривредних занимања до 90-их година XX века, уз истовремено запостављање развоја пољопривреде и села, довело је до масовног напуштања пољопривреде и демографског пражњења села у Србији. Многа села брдских и планинских предела, а и нека друга, посебно у пограничним подручјима, демографски су испражњена. Најпре су остала без млађих, радно и репродуктивно способних, а потом су многа и угашена. Демографским гашењем сеоских домаћинстава, гасе се и пољопривредна газдинства и привредни живот у сеоским подручјима, што је веома негативно за државу и друштво у целини.

Узроке прекомерног напуштања села и пољопривреде у неразвијеним подручјима Србије пре свега треба тражити у неповољним условима привређивања, дугогодишњем диспаритету цена пољопривредних и индустријских производа, пореској политици са искључивим фискалним карактером, недовољним изворима финансирања како за текућу производњу тако и за развој, недовољним инвестицијама у основна средства, кредитима са неповољним условима задуживања и неуважавања специфичности пољопривредне производње, недовољним и нередовним исплатама државних подстицаја и др.

Постојећи систем наслеђивања земљишта ставља сељака у ред другоразредних грађана. Наследник који оде из пољопривреде, поред тога што ужива благодети урбаног живота, школовања, здравствену заштиту, пензију, има и исто право на земљиште као и онај који је остао на газдинству да се бави производњом хране. Посед се по том основу непрестано уситњавао, смањивао економску основу за развој и стављао сељака у неповољан економски и друштвени положај.

Преко 94% сеоских насеља већ више година има негативну стопу природног прираштаја, а све то условљава и негативан природни прираштај у целој држави. У селу је све мање омладине, а све више старачких домаћинстава. Више од 55% земљорадника је старије од 60 година, а велики број њих не оставља наследника на свом газдинству.

За степен депопулације сеоских насеља значајан је показатељ број села с мање од 100 становника којих је у Србији све више. Гледано по пописима од 1948. до 2011. године, таквих насеља (села) са мање од 100 становника 1961. је било 72, да би тај број пописом 1971. нарастао на 134, па потом растао све брже и брже од 281 (1981), преко 483 (1991) до 717 (2002) и чак 1034 (2011). То су све веома мала насеља која убрзано одумиру. Гледано према регионима, у Београдском региону је 2011. било само једно тако мало село, у Војводини 12, у Шумадији и Западној Србији 328 (или 15,5%), а у Региону Јужне и Источне Србије било их је чак 693 (или 35%). Према попису становништва од 2011. године, у Србији (без

Косова и Метохије) угашено је више десетина села, а пописано је 1034 села са мање од 100 становника која убрзано нестају.

Табела 1. Села у Србији са мање од 50 становника

Година пописа	Села с мање од 50 становника	
	Србија - север	Србија - југ
1948.	5	12
1953.	2	13
1961.	2	12
1971.	2	23
1981.	2	69
1991.	4	183
2002.	5	354
2011.	5	546

Извор: Републички завод за статистику (РЗС), 2013.

Ако се према демографским пројекцијама очекује да до 2041. године у Србији буде број становника за око милион мањи него 2011, и да највеће смањење становништва (око 30%) буде у Региону Јужне и Источне Србије, ако је већ 2011. забележено у истом региону 693 села која су била са мање од 100 највероватније врло старих становника, није тешко прогноzirати да ће око 700 села у југоисточној Србији за две-три деценије остати празно. Ако је у осталим деловима Србије (без Косова и Метохије) 2011. пописано укупно 1034 села с мање од 100 становника, онда ће се до 2041. испразнити скоро четвртина од укупног броја сеоских насеља у Србији. Чак и да се ове прогнозе до краја и на овај начин не остваре (а могуће је да буде и горе од наведеног), стање у великом броју села и сеоских региона с одмаклом депопулацијом у Србији, већ данас је, без икаквог преувеличавања, катастрофално. Такво стање је и аналитички и прагматички изазовно, јер реч је о осветљавању судбински важних друштвених процеса одумирања стратешки значајних државних

простора, али и о тражењу практичног излаза из готово безизлазних ситуација. Зато ни теоријске анализе и објашњења аналитичара, као ни практични кораци и мере које би требало да предузму држава, општине и сељаци сами, не могу да буду стандардни и рутински, јер ни проблеми нису уобичајени.

Размере депопулације с којом се Србија суочава у више од хиљаду својих села представља тако велики и тежак структурни и развојни проблем за који се може рећи да захтева „на тешку рану, љуту траву“. Једна врста мера може и мора да се предузима кад у селу остаје по које самачко старачко домаћинство, с бројем становника мањим од 50, друго треба чинити у селима која су на критичној граници 200–300 становника, треће с онима који су прешли ту границу и иду ка нестајању (испод 200 становника), а посебну пажњу заслужују и средње мала села са око 500 становника, као и она која су од њих нешто већа средња (500–1000), велика (1000–2000), средње велика (2000–3000) и врло велика (преко 3000 становника). На крају, нешто се мора учинити и с потпуно испражњеним селима и њиховим преосталим ресурсима. Поготово ако буде велики број потпуно празних села, а може се претпоставити да их ускоро буде и неколико стотина (2011. је забележено 551 насеље с мање од 50 становника, а 1034 насеља с мање од 100 становника).

Села у Србији (без Косова и Метохије) с мање од 100 становника

Извор: *Пописни атлас, РЗС, 2011, с.15.*

Одумирање неколико стотина села и пражњење стратешки важних простора државе Србије, као и структурна и техничка неподобност за модерну и тржишно одрживу пољопривреду малог земљишног поседа, са много ситних парцела неправилног геометријског облика, представљају крупан развојни проблем Србије, који се не може ни ублажити, а поготово излечити, уобичајеним краткорочним мерама неконзистентне аграрне политике која се код нас стално мења.

Одбор за село САНУ је и основан с основним циљем да скрене пажњу онима који доносе најважније одлуке у држави на напред назначено драматично стање у селима Србије. Са своје стране, Одбор има првенствену обавезу да јавно подстиче и подржава научна истраживања, акционе руралне и агроекономске пројекте, националне, регионалне и локалне сеоске културне акције и манифестације, као и све друго што посредно и непосредно доприноси одрживом и свеукупном развоју српског села, пољопривреде и занемарених сеоских подручја.

На самом почетку свога рада Одбор за село САНУ је заједно са Привредном комором Србије у Београду организовао стручно-научни скуп 28. септембра 2012. године, на којем је усвојена **Декларација о развоју села и пољопривреде у Србији**. У Декларацији се предлажу нова аграрна реформа и свеобухватна социјална реформа локалних сеоских институција, а пре свега следеће:

1. **Правна заштита и техничко уређење обрадивог земљишта** и добровољно **укрупњавање** *поседа* где год је то могуће (са или без промене својинских односа; уз комасације, арондације, мелиорације, као и друге практичне мере);
2. **Уређење водотокова** (ради спречавања поплава и изградње преко потребних система за снабдевање становништва чистом водом и наводњавање у пољопривреди);
3. Хоризонтално и вертикално **организовање пољопривредника у задруге**, али и друга пословна удружења ради ефикасније производње, прераде и промета пољопривредних производа;

4. **Законом обезбедити континуиране и веће системске државне подстицаје** следећим развојним програмима пољопривреде:

- 4.1. развоју *сточарства* као основе за запошљавање незапослених у селима и целокупан привредни развој села и пољопривреде;
- 4.2. развоју *високоаккумулативних производњи воћа, поврћа и цвећа* (у отвореном и затвореном простору), као и *грожђа и вина* са заштићеним географским пореклом;
- 4.3. отварању *малих и средњих предузећа* за производњу финалних производа у сеоским срединама и њиховом повезивању у кластере „од њиве до трпезе“;
- 4.4. увођењу *нових технологија* за производњу квалитетне и здравствено безбедне хране и заштиту животне средине;
- 4.5. бржем развоју *примењених биотехничких наука* и организовању рационалне *мреже пољопривредних стручних служби* у Србији, које треба да буду непосредни носилац модерног развоја села и пољопривреде;

5. Свеобухватна **социјална реформа локалних сеоских институција** која би системски подржала оживљавање традиционалне народне и сеоске самоуправе и јачање сеоских месних заједница, као и већу подршку сеоским школама, домовима културе, здравственим амбулантама, спортским клубовима и разним другим удружењима у селима.

На истом скупу је закључено да би за успешније практично решавање проблема одрживог развоја села и пољопривреде у Србији надлежни државни органи требало више него до сада да уважавају предлоге одговарајућих научних институција и у ту сврху би морали да изврше њихову реорганизацију и модернизацију, што подразумева њихову финансијску и кадровску консолидацију и техничко опремање.

За припрему нове социјалне реформе у селима, за израду средњорочне и дугорочне стратегије развоја села и пољопривреде у Србији и праћење практичне примене већ усвојених стратегија, Скупштина Републике Србије би требало од изабраних народних

посланика да формира **Скупштински одбор за село**. Влада Србије би требало да спроведе процедуру избора **Националног савета за село** као надстраначког, независног и компетентног радног тела, које би своје стручно мишљење о законским предлозима који се односе на одрживи развој села и пољопривреде, на постојећу стратегију и текуће мере аграрне политике, благовремено предочавало посланицима и надлежним министарствима.

Предлози који су од оснивања *Одбора за село САНУ* упућивани надлежним државним органима дуго су сасвим игнорисани. Тек после пет година (2017) практично је остварена сарадња са Кабинетом за регионални развој и координацију рада јавних предузећа, кад је на иницијативу министра Милана Кркобабића, у оквиру политике равномернијег регионалног развоја, покренут заједнички акциони пројекат са популарним називом „500 задруга у 500 села“. У прве три године задругама је додељено бесповратних 1,7 милијарди динара државних субвенција које се искључиво усмеравају у набавку основних производних средстава. Такве подстицаје су до краја 2019. добиле 152 задруге, од чега и четири сложене задруге. Издвојена финансијска средства, иако за сиромашну државу значајна, с обзиром на тежину проблема представљају само „кап у мору“ (нашем и глобалистичком) – у којем се данас, све више и све брже, даве српско село и сељаци.

Академијски одбор за село је подржао и укључио се у акцију „500 задруга у 500 села“ с настојањем да она, као први неопходан и важан практични корак с политичке стране, ускоро прерасте у национални стратешки пројекат целе Владе, који ће довести до успостављања *националног система задругарства* као најважнијег локалног носиоца *свеукупног друштвеног препорода села* у Србији. Имало се у виду да би само добро организован *систем задругарства* омогућио да у сваком одрживом селу у Србији постоји и успешно делује нека задруга која одговара његовим потребама. Такве *сеоске задруге општег* типа повезивале би се са специјализованим задругама у свим областима у којима су се оне досад, код нас и у свету, потврдиле као погодан облик заједничког живота и рада – не само задругара него и свих других житеља села.

То значи да је алтернативна и дугорочно перспективна развојна стратегија нашег села и пољопривреде могућа само у склопу свих других темељних институционалних реформи у Србији које су данас у току и у које се морају системски уклопити и реформе које се тичу пољопривреде и села. Реч је о *новој аграрној реформи*, која би омогућила модернизацију пољопривреде, и одговарајућој *социјалној реформи*, која би довела до системских промена у начину и квалитету друштвеног живота у локалним сеоским срединама. Испоставило се да унапређење пољопривреде и одрживи економски, социјални и културни развој села у Србији данас више није могућ без *темељне промене системског правног оквира* у областима које су од животног значаја за људе који се баве пољопривредом и који живе у селима. То би истовремено требало да буде и стратешки национални и државни интерес у постојећем, нимало повољном, структурном и историјском контексту у којем се данас налазе српско друштво и држава Србија.

У том смислу су нам неопходне унутарње структурне реформе у свим областима од значаја за село и пољопривреду. Неопходна нам је *нова аграрна реформа* да би се уклониле структурне неусклађености и развојне блокаде (1) у земљишним односима и (2) у организацији пољопривредне производње. На њу се ослања *нова социјална реформа*, која би требало да убрза и омогући промене (1) у начину и квалитету друштвеног живота у сеоским срединама и (2) у просторној организацији мреже сеоских насеља у Србији.

Кључну улогу у тим реформама имала би обнова и реорганизација две основне сеоске установе: *задруге* и *месне заједнице*. Нова организација и нови начин њиховог деловања довео би до суштинских унутарњих промена у српској пољопривреди и селу.

Задруге су вишефункционалне социјално-економске установе које су за сељаке традиционално најпоузданији, а за државу буџетски најрентабилнији партнер одрживог развоја. Српском задругарству данас је неопходна свестрана и ефикасна државна потпора која мора да буде системска и континуирана, а не демагошка и кампањска. То се социјално одговорној држави увек вишеструко враћа тако што се с најмање уложених средстава и уз максималну самопомоћ остварују

највећи практични ефекти – ублажавају се велики, а решавају мањи друштвени проблеми. Мрежа различитих задруга на локалном, регионалном и националном нивоу најпогоднија је форма масовног самозапошљавања, збрињавања сиромашних и задовољавања најразличитијих животних потреба људи у селима и у градовима.

Задругарство се у глобализованој светској економији потврђује као функционална допуна приватних предузећа и као жилава алтернатива мултинационалним компанијама. *Задружни солидаризам*, као праведна друштвена узајамност, представља реалну и рационалну алтернативу на глобалном, националном, регионалном, локалном, социјално-групном и личном плану неолибералном капитализму, који се агресивно намеће као нови тоталитаризам „без алтернативе“. Добровољна, ненасилна и у том смислу аутентична задружна солидарност, својевремено је била истинска алтернатива и тоталитарном комунистичком колективизму. Једино би таква задружна солидарност и убудуће могла истовремено да буде комплементарна са тржишно и политички реформисаним социјализмом, као и са социјално одговорним (социјалним) капитализмом. Тако схваћено *ново српско задругарство* ослонило би се на стару и најдубљу српску светосавско-домаћинску традицију, коју Свети Николај (Велимировић) означава као *српски средњи пут*: „*Средњи систем код Срба, опробан вековима и освећен вером и традицијом, бранио је, и до сада одбранио, српски народ од два светска зла: од картелске плутократије и насилног комунизма, а то значи од два ропства – од робовања човека човеку и од робовања човека држави. Од ова два робовања не зна се које је страшније и недостојније човека.*“

Месне заједнице су за сељаке и све становнике села традиционално проверени облик *српске народне самоуправе*. За демократски организовану државу, то је најпогоднији политички и правно-управни облик вертикалне поделе власти који омогућује да се сви јавни послови које грађани заједнички могу да обаве на локалном нивоу не преносе на државу, нити је додатно оптерећују. Село и сеоске установе, пољопривреда и аграрне установе, држава Србија и све њене установе и организације, у дужем временском периоду су изложени веома противречним развојним

процесима, конфликтним спољњим и унутарњим односима и развојним блокадама. Отуда се српско друштво данас суочава са неопходним структурним реформама на свим нивоима друштвеног организовања (локалног, регионалног и глобално-националног) и у свим областима и секторима (привредног, политичког и културног) друштвеног деловања. У свим тим новим социјалним реформама савременог српског друштва главна идеја водила би морало да буде идеја традиционалне српске народне самоуправе у којој народ сам стварно одлучује о својим заједничким стварима. То је тај светониколајевски „средњи систем код Срба“, који се битно разликује од неолибералистичке идеологије процедуралног демократизма и западне „демократије без народа“.

После разбијања претходне државе, дугогодишњих спољних санкција, ратова и НАТО-агресије, окупације и покушаја отимања Косова и Метохије, постсоцијалистичке транзиције, пљачкашких приватизација и других спољних и унутарњих блокада – не само аграрног и руралног него и свеукупног друштвеног развоја – Србија би сама морала добро изнутра да се преуреди, да врати веру у себе тако што би оснажила своје историјске вертикале и уз њих се достојанствено усправила, обнављајући своју државну сувереност. Само таква Србија – духовно препорођена и културно просветљена, традиционално утемељена и према будућности окренута, економски и војно оснажена и рационално друштвено организована – могла би да препороди своја села и сачува људе у њима. С друге стране, препород српског села, уз ослонац на своју пољопривреду и своје људе, завичајно умрежене оне који су остали да живе у селима са онима који су отишли у наше и стране градове, најсигурнији је начин да Србија као држава опстане и да се развија. Само таква Србија би могла успешно, и само у том случају би требало, да приступа било каквим ширим регионалним и европским интеграцијама. Није довољно веровати да је речено могуће, већ је неопходно марљиво, храбро и паметно сабрати све своје духовне и материјалне снаге – и својелично, групно и национално деловање усмерити ка најправедније схваћеним националним и друштвеним интересима, универзалним људским вредностима и на њима заснованим практичним развојним циљевима државе Србије.

II ЕКОНОМСКИ УСЛОВИ ЖИВОТА У СЕЛУ И РАДА У ПОЉОПРИВРЕДИ

1. Неопходна је нова аграрна реформа

Аграрна реформа је најсложенија, најобухватнија и најкрупнија мера аграрне политике којом држава плански мења затечену аграрну структуру и усаглашава је са политичким и економским интересима водећих друштвених слојева и прокламованим (или латентним) циљевима друштвеног развоја. Последње промене у аграрној структури које изазива постсоцијалистичка транзиција у Србији одвијају се хаотичније него претходне аграрне реформе. То су промене у аграрним односима без јавно верификованог плана, јасног правног легалитета и демократски успостављеног легитимитета. Ова оцена се посебно односи на промет пољопривредног земљишта у државној и задружној својини, на право његовог коришћења и располагања, на промене намене земљишта и очување његовог бонитета. У својини над ограниченим природним добрима, као што су пољопривредно (па и грађевинско) земљиште, шуме, рудно благо, текуће и подземне воде, све више се ствара фактичко стање које је нелегално или на граници легалитета, а које с протоком времена има изгледе да спонтано прерасте у стечена права која ће се накнадно и формално-правно легализовати.

1.1. Пољопривредно земљиште и аграрни односи данас

Некад се говорило да је земља за сељака била мајка, чиме се истовремено казивало да су *земља* и *породица* у сељачким друштвима две основне и међусобно чврсто повезане традиционалне вредности. Љубав према земљи и према породици биле су природно усклађене у сељачком културном обрасцу. Оне сасвим логично и нужно израњају из егзистенцијалних услова сељачког живота: да би сељак не само опстао као сељак него и постао слободан човек, да би се ослободио од подложничког односа према феудалцу и од закупа према земљовласнику, он је морао тежити по сваку цену да

сам постане власник што већег земљишног поседа. Темељ сваког сељачког поседа је било оно што се наследи од предака. То је егзистенцијални минимум који се чувао као „око у глави“ и зато је сасвим разумљиво што сваки сељак, док је сељак, не отуђује своју „очевину“ и „дедовину“. Разумљиво је и што жели да је увећа, кад год може и кад му се пружи прилика, па и да плати за суседну парцелу економски нерационалну цену – чак и онда кад то превазилази његову реалну куповну моћ. То је стога што се земља не купује онда кад се има вишак новца (што је код сељака редак случај), него онда када је сусед продаје.

Одговорна држава преузима традиционалне обрасце деловања сељака домаћина, који чува и увећава свој посед и тако потврђује исконску вредност земље, која је пре свега део државне територије, па тек потом земљишна површина која је више или мање погодна за пољопривредну обраду. У том смислу, земља је егзистенцијални темељ државе који се ником не продаје, него се само може, под строго одређеним условима, некоме уступити за контролисано коришћење.

Србија има погодне природне услове за развој веома различите пољопривредне производње. Налази се на најповољнијем подручју северне географске ширине, са три климатска подручја, веома погодна за пољопривредну производњу, сем медитеранске. Према новијим проценама из 2019. године, Србија располаже са 5.060.000 хектара пољопривредног земљишта које покрива 65,21% територије Републике Србије (57.759км²), укупно 71% површине пољопривредног земљишта се користи на интензиван начин. Највећи део се користи у виду обрадивог земљишта, око 3.300.000 хектара или 65%, док се не користи око 7% пољопривредног земљишта годишње (због уобичајеног угара или у облику необрађене и запуштене земље).

Подаци о земљишним фондовима у Србији се разликују зависно од извора и методологије прикупљања. Нешто су прецизнији подаци добијени *Пописом пољопривреде 2012*, пошто су ранији и каснији подаци резултат истраживачких процена. Тако је у Србији 2011, по статистичкој процени РЗС, било око 5.056.000 хектара

укупног пољопривредног земљишта, док је по резултатима Пописа пољопривреде 2012. било знатно мање (3.861.477 ха) хектара. Од тога је 2012. било 3.437.423 ха коришћеног пољопривредног земљишта (КПЗ). Фонд укупног пољопривредног земљишта у Србији користе породична пољопривредна газдинства, газдинства правних лица и приватних предузетника и земљорадничке задруге, а у том фонду су и земљишта која чине сеоске (општинске) утрине, пашњаци, рибњаци и друга. Од тога је 2012. у Србији било ораница и башти 2.513.154 ха или 65,1%, воћњака 163.310 ха или 4,2%, винограда 22.150 ха или 0,6%, ливада и пашњака 713.242 ха или 18,5% од укупног пољопривредног земљишта, а остале површине користе се на разне друге начине или се уопште не користе. Тако је 2011. у Србији процењено 224.000 ха необрађених ораница. Данас се процењује да се годишње не користи између 200.000 и 350.000 хектара обрадивог земљишта и ливада.

Најновијом изменом и допуном Закона о пољопривредном земљишту прописано је да Министарство за пољопривреду може дати у закуп пољопривредно земљиште које није обрађено у претходном вегетационом периоду, на 3 године физичком или правном лицу. Притом би требало користити правно искуство најразвијенијих европских држава, укључујући и преузимање законских решења оних земаља које су ефикасно заштитиле оне који се сами баве пољопривредном производњом и живе на подручју на којем је катастарски укњижено дотично земљиште. За нас би било корисно искуство Данске, Аустрије, Немачке, Француске, Словеније, Мађарске или Словачке, које би се у реформи земљишних (власничких и других) односа могло комбиновати с најбољом српском традицијом у којој својина над земљом никад није била апсолутна и неограничена.

Нарочито се мора повести рачуна да се редовно и ваљано обрађују плодна земљишта, по квалитету од 1. до 4. класе, којих је преко 4 милиона хектара и чине 45,5% укупне површине државе Србије, заједно с Косовом и Метохијом. Најплоднија земљишта (1. и 2. класе, с процењеном површином од око 2.100.700 хектара) налазе се у Војводини, Мачви, Поморављу, Посавини и речним котлинама Централне Србије и Косова и Метохије погодна су за све врсте

високопродуктивне ратарске и повртарске производње, уз неопходне мере за очување њиховог физичко-хемијског и биолошког бонитета и неопходне хидромелирационе захвате (заштита од поплава и могућност наводњавања).

Веома је уочљива најновија тенденција *све већег раслојавања у српској пољопривреди* која се огледа у томе што у многим важним параметрима на једној страни остају породична пољопривредна газдинства најниже економске снаге (испод 2000 евра), која користе свега 1,2 хектара по газдинству, у односу на породична газдинства економске снаге преко 100.000 евра, која користе у просеку 375,2 хектара по газдинству. Тај јаз се претвара у праву провалију у коришћењу пољопривредног земљишта ако се упоређују породична пољопривредна газдинства најниже економске снаге (испод 2000 евра) с пољопривредним газдинствима правних лица и предузетника највише економске снаге (преко 100.000 евра) која у просеку користе 840,8 хектара.

Распон неједнакости у коришћењу пољопривредног земљишта је дакле *840,8 према 1,2 што показује да једни користе 700 пута веће површине пољопривредног земљишта од других*. Мали број велепоседника (латифундиста) и велике масе ситних земљовласника, уз растућу незапосленост и дубоке друштвене неједнакости на глобалном плану, никад нису омогућавали стабилан развој ниједном друштву, а обично су били ризични за опстанак државе која би то допустила.

- Пошто је Уставом Републике Србије (члан 87 и 88) и посебним Законом о пољопривредном земљишту оно дефинисано као природно добро од општег националног интереса, то значи да се према њему морамо боље и домаћински односити, водећи рачуна да је то *природно добро необновљиво*, те га као такво морамо чувати за *наредне генерације*. Дакле, пољопривредно земљиште је стратешки ресурс, али и један од малобројних који нам је још преостао. Зато га треба по сваку цену сачувати. За сигурну будућност становништва и државе Србије, неопходно је да основа пољопривреде и села буду *породична газдинства*, а не латифундије.

- У демографском, социјалном, безбедносном, па и културном смислу, породична газдинства су неупоредиво кориснија за друштво од великих имања – латифундија. Стога би држава требало, више него до сада, да управо на њих обрати пажњу и помогне им колико год је то могуће да опстану и буду конкурентни – макар на унутарњем, ако не и на суровом спољњем тржишту – иако је и ово друго неопходно за стварну одрживост.
- У свему овоме, посебно треба истаћи да нам је неолиберална политика у сфери власништва над земљом (као и у другим сферама) већ нанела много штете, те да је треба прекинути. У том смислу би требало покренути поступак за допуну Устава Републике Србије и новим чланом (87а) којим би се *изричито забранила продаја пољопривредног земљишта странцима*, која је сада на штету јавних националних интереса омогућена „креативним“ тумачењима општијих уставних одредби и Закона о пољопривредном земљишту.
- Алтернатива изменама Устава било би доношење *системског закона на основу грађанске иницијативе покренуте народним референдумом*, као највишим и непосредним начином демократског одлучивања којим се могу ставити ван снаге међународни уговори и споразуми, у целости или у појединим одредбама (као што је у Мађарској промењен споразум са ЕУ).
- Променама важећег Закона о пољопривредном земљишту, у којем би поред постојећих могућности давања на коришћење некоришћеног земљишта правним и физичким лицима, без дирања у формално власништво над земљиштем, требало би увести следеће измене и допуне:
- Омогућити (преколокалних самоуправа) давање на коришћење без накнаде пољопривредног земљишта које се налази у парлогу, или га власници не користе, заинтересованим лицима која би са својим породицама прешла да живе у селу. Власници таквог земљишта би остали и даље порески обвезници са умањеним порезом, којег би могли да буду потпуно ослобођени уколико би своју земљу оставили на коришћење

сеоским задругама у року дужем од 10 година. Овом мером би се спречавало запуштање и закоровљавање пољопривредних земљишта као ограниченог природног добра које нико нема право да ставља ван функције и да му тако, кроз свој немар, умањује и уништава плодност.

- Омогућити давање државног пољопривредног земљишта на коришћење без накнаде пољопривредницима који се определе да живе на селу, уз прописан начин коришћења ради очувања плодности земљишта. Ову меру ограничити до 50 ха. То ограничење не би важило ако би се државно пољопривредно земљиште давало на коришћење задругама у селима.
- Увести увећани порез на необрађено земљиште, за земљиште чији власници живе у граду а земљиште дају у закуп, а ослободити од пореза произвођаче који обављају пострну сетву, изграђују системе за наводњавање, врше агро и хидро мелиорације и друго, односно чувају и побољшавају плодност земљишта. Истовремено би се подстицала куповина пољопривредног земљишта од стране оних који увећавају своје пољопривредно газдинство или оснивају ново.
- Умањити порез за оне власнике који су чланови задруга у селима ако своје пољопривредно земљиште уступају задругама на коришћење дуже од 10 година.
- Ослободити пореза, на 10 година, оне власнике који обнављају своје напуштено газдинство, онда када се са породицама врате на село и оживе газдинство. Исти порески подстицај би имали и они који оснивају ново пољопривредно газдинство и долазе да живе у селу.
- Поједноставити административне поступке и појачати обавезе и капацитете локалних самоуправа да организују и спроводе комасације и добровољно груписање земљишта. Посебно дефинисати тзв. функционалне комасације у свим, а нарочито у девастираним и напуштеним брдско-планинским и пограничним подручјима Србије. На тај начин би се, бар донекле, ублажио проблем газдинстава са малим и ситним парцелама. Ову сложену и скупу агротехничку операцију треба

да финансирају Република Србија и локалне самоуправе из постојећих и(ли) посебно оформљених домаћих (и страних) структурних фондова.

- Законом уредити право прече куповине пољопривредног земљишта и кућа од стране државе у напуштеним брдско-планинским и пограничним деловима Србије. Купљено земљиште и куће би се давали на коришћење без накнаде заинтересованим правним и физичким лицима, уз јасно дефинисане услове коришћења и чувања плодности земљишта и обезбеђивања државне територије.
- Изменити и допунити Закон о наслеђивању тако да право пречег наслеђивања пољопривредног земљишта има онај наследник који остаје на газдинству и који ће користити пољопривредно земљиште, бавећи се пољопривредом производњом као основном делатношћу. Дакле, нешто слично нашем старом обичајном праву и писаном праву какво постоји у Словенији, Аустрији, Немачкој и другим европским земљама.
- Неопходно је да се и приликом коришћења, а нарочито при купопродајама, урачунава стварна *диференцијална рента* одговарајућих земљишних парцела. То што је нека просечна парцела постала баснословно скупа зато што је поред ње новоизграђени систем за наводњавање, аутопут, или је постала привлачна за изградњу пословних или стамбених објеката, није заслуга њеног власника, па ни приходи од продаје или закупа не могу припасти само њему. Такве парцеле би требало да буду знатно више опорезоване, а надокнада за њих у реституцији имовине би морала да буде знатно мања.
- **Новчани структурни фонд** који би се тако оформио користио би се за подршку онима који би са својим породицама отишли у пределе који остају без сеоског становништва и тамо се бавили пољопривредом. У тим крајевима држава би куповала напуштене куће и пољопривредна газдинства и давала их на коришћење онима који би хтели и могли да их користе. Организациони облик ових аранжмана биле би **задруге** општег типа у којима би се могли наћи и организационо повезати,

па и *интересно умрежити, стари одсељени власници и нови досељени корисници* напуштених пољопривредних газдинстава у подручјима Србије у којима је изражена депопулација.

- Таквезадруге могле би се формирати и у свим другим подручјима, а могле би и да имају своје *сеоске* (произвођачке и прерађивачке) и *градске* (трговачке и потрошачке) одељке. Ако би се у Србији формирало више таквих задруга и задружних савеза на свим нивоима (општинском, регионалном, националном), *српско задругарство би као систем* организованих и непосредно заинтересованих задруга и задругара могло да створи реалну алтернативу мултинационалним трговачким ланцима који уцењују наше произвођаче прехранбених производа пре малим, а потрошаче хране превеликим ценама.

2. Породична пољопривредна газдинства – темељ опстанка села

Пољопривреду Србије чине две врсте газдинстава, приватна и задружна. Највећи део пољопривредних фондова (земљиште, стока, пољопривредна механизација и др.) налази се у сељачком – приватном поседу. Према резултатима Пописа пољопривреде из 2012. године, у Србији постојало је 631.552 пољопривредна газдинства, са доминантним учешћем малих и средњих газдинстава величине од 0,5 до 5,0 хектара, која су чинила преко 78% укупног броја газдинстава. Према најновијој Анкети о структури пољопривредних газдинстава коју је Републички завод за статистику спровео 2018. године, број пољопривредних газдинстава се смањивао за 62.242 газдинства (10%) у односу на податке Пописа пољопривреде из 2012. и он сада износи 569.310 газдинстава. Дакле, број пољопривредних газдинстава се смањује, више као резултат гашења газдинстава, а не њиховог укрупњавања. То додатно отежава ситуацију и захтева тражење решења која ће производно активирати постојеће запуштено пољопривредно земљиште.

Према просечној величини газдинстава и броју парцела по газдинству, Србија спада у европске државе са најнеповољнијом поседовном структуром и парцелизацијом, што представља озбиљну

препреку за економичну и рентабилну производњу, али и за примену савремене технике и технологије. Осим тога, мало газдинство не ствара мотиве за остајање становништва у пољопривреди и на селу.

Задружна газдинства у Србији су ретка. Има веома узорних задруга, али највећи број задруга обухвата мали број сељака и оне се најчешће баве трговином. У условима деловања тржишта, задруге са разгранатим делатностима су најпотребније сељацима.

Поправљање поседовне структуре и повећање поседа, односно величине газдинства даје веће могућности за рационалну примену савремене технологије и повећање дохотка. У том смислу значајан предуслов представља обезбеђење пољопривредницима повољних кредита са регресираним каматама за куповину пољопривредног земљишта, посебно од оних власника којима пољопривреда није занимање. Истовремено, неопходан предуслов представља и промена закона о наслеђивању и промету земљишта на тај начин да земљиште првенствено наслеђују они који остају на газдинству, уз новчану накнаду делом из аграрног буџета за оне наследнике који одлазе са газдинства и села. Веће опорезивање власника пољопривредног и шумског земљишта који не живе на газдинству знатно би допринело афирмацији пољопривредног занимања, стварало услове за боље коришћење земљишта и већи доходак, остајање на газдинству и бављење пољопривредом.

За успешно вођење пољопривредног газдинстава потребно је осавременили и допунити наставне планове и програме основног и средњошколског образовања, у којима би се веће место дало пољопривреди, савременим методама и могућностима које пружа бржи развој пољопривреде. Фармери у ЕУ без одговарајуће школске спреме за сектор у пољопривреди којим се баве, не могу користити средства из фондова ЕУ. Наиме, одговарајуће образовање је гаранција да ће се повољна средства ЕУ за развој пољопривреде рационално и ефикасно користити. Успешно вођење и афирмација газдинства подразумева још активније укључивање саветодавне и стручне службе у пољопривреди.

Моделли оптималне величине пољопривредног газдинства зависиће од пословних односа сељака са малим и средњим предузећима прехранбеног сектора, које треба, по принципу

„полицентричног развоја“ подржати у срединама где ће за то постојати услови: мали млинови (за млевање хељде, спелте, овса, ражи), погони за прераду воћа и поврћа, мини пекаре, мале млекаре, хладњаче, погони за прераду лековитог биља и шумских плодова, мале кланице и др.

На брдско-планинским просторима, где су повољни еколошки услови за производњу здравствено безбедне хране и хране произведене по принципима органске пољопривреде, потребно је подржати развој ове производње, која се сада у Србији налази у својој почетној фази. Сеоски туризам је важно тржиште за пласман производа органске пољопривреде.

Решења за брдско-планинска подручја треба тражити, поред законом предвиђених могућности давања на коришћење некоришћеног земљишта правним и физичким лицима, без дирања у формално власништво, још и кроз „наменску или функционалну комасацију“.

3. Сеоска инфраструктура

Инфраструктура – саобраћајна, комунална и социјална – приоритет је свих приоритета у селима Србије. Тамо где нема уређених регионалних, локалних и атарских путева, редовног локалног саобраћаја, уредног снабдевања водом, струјом, свакодневним потрепштинама из сеоске продавнице, редовне здравствене заштите, сеоске школе, сеоског дома, богомоље, спортских објеката, а у последње време и репетитора за мобилне телефоне и интернет, све мање је и старих људи, а младих скоро да и нема. Све наведено, и још много другог с овим повезаног, треба приоритетно развијати, како би сеоска подручја била мање изолована и како би се млади људи лакше могли у њима задржати. У сеоској економији доминира пољопривреда која се не може модернизовати без развијене инфраструктуре. С друге стране, у селима развијене инфраструктуре отварају се бројне нове могућности развоја непољопривредних делатности (привредне услуге, сеоски туризам и друго), које привлаче и радно ангажују младе људе.

Села у Србији карактерише лош приступ основним инфраструктурним садржајима (путна мрежа, снабдевање водом и

електричном енергијом, канализација, телекомуникациона мрежа и лошији квалитет стамбених објеката у односу на урбана подручја. Зато је за сеоско становништво приоритетно побољшање путне и електричне мреже, водоводног и канализационог система, као основе комуналне и услужне инфраструктуре.

Инвестициони петогодишњи план, најављен у 2019. години, предвиђа улагање огромних средстава у комуналну, саобраћајну, енергетску, дигиталну инфраструктуру, као и за подстицање наталитета, изградњу станова за младе, али и туризам.

Охрабрују речи председника Републике Србије Александра Вучића: „За комплетну канализациону мрежу и водовод, без Београда, издвојићемо три милијарде евра, а то значи да свако село, град у Србији за четири или пет година имају канализацију и чисту пијаћу воду... То је потпуно ново лице Србије, нова Србија.”

У оквиру плана за будућност и препород наше државе „Србија 2025“ којим се планира улагање нешто мање од 14 милијарди евра, најављено је да ће више од пет милијарди евра бити уложено у путну инфраструктуру, а планирано је да се реконструише 5.000 километара регионалних и локалних путева. Додатних 300 милиона евра, мимо буџета, биће уложено у пољопривреду (за наводњавање 86 милиона евра, комасацију 70 милиона, за тракторе за пољопривреднике 50 милиона евра итд).

Инвестициони план „Србија 2025“ представља први велики и изузетно важан корак у настојањима да се побољшају услови живота на селу. Веома је значајан за сеоска подручја у Србији која имају не само лошу локалну инфраструктуру, него и отежан приступ ширим регионалним и националним инфраструктурним садржајима.

Вода живот значи. У погледу вода, по објективним критеријумима којима се оцењују државе, *Србија спада у водом сиромашне земље*, са изразито неравномерним, неповољним водним режимима – од екстремно великих вода, до дугих периода веома малих вода, када се све домаће воде сведу на само око 50 м³/с, што је десет пута мање од просечних годишњих протока (око 508 м³/с). Неравномерност вода по времену и простору је најнеповољнија у Европи. Своје потребе не може да покрије само са властитим,

домаћим водама, већ мора да се ослања и на транзитне воде, што је чини врло рањивом, јер не може да контролише ни количине ни квалитет тих вода које долазе из узводних земаља. Транзитне воде се у маловодним периодима спуштају на протоке око пет пута мање од просечних. Стање погоршавају следећи **ресурсни парадокси**:

- водни ресурси су најоскуднији управо у зонама највећих потреба за водом, што захтева изградњу све дужих и све сложенијих система за допремање воде у таква подручја из зона у којима још увек постоје могућности за изградњу акумулација са годишњим регулисањем протока;
- само један мањи део *воде присутне на сливовима* има атрибуте *водног ресурса* (вода која се може користити), јер не постоје геотехнички, грађевински, социјални, еколошки и други услови за њихово коришћење;
- стање водних ресурса још ће се погоршавати у складу са глобалним климатским променама, чије су најнеповољније последице погоршање екстремних феномена – повећање великих вода, а смањење малих вода и продужавање њихових трајања.

У складу с тим чињеницама, Србија може да опстане и да се нормално развија само ако свој развој темељи на изградњи *интегралних вишенамених водопривредних система*, који се постепено међусобно повезују у системе вишег реда, у циљу повећавања функционалности и поузданости, као и на веома брижљивом одржавању свих система, што сада није случај.

Поред тога, планска рационализација потрошње и рециркулационо коришћење вода мора да буде једна од константи развојне стратегије Србије. Имајући у виду велику неравномерност вода по простору и времену, интегрални системи се морају темељити на *водним акумулацијама*. Доста су ограничене просторне могућности за њихову реализацију. Због тога је *планско очување простора* на којима се оне могу градити један од битних планских приоритета. За све планиране акумулације унете у Просторни план Републике Србије што пре треба урадити планове простора посебних намена, како би се детаљније уредили просторни односи и решили сви потенцијални сукоби интереса на тим сливовима. Посебно су

драгоцене акумулације са годишњим регулисањем протока, Њихов циљ је заштита од поплава (ублажавање поплавног таласа), и поуздано снабдевање свих потрошача на тај начин што се вода из водних периода акумулира за коришћење у сушним маловодним периодима. Нарочито су корисне ако су смештене у чеоним, горњим деловима сливова, те њиховом планирању и резервисању тих простора треба дати приоритет. У те просторе се не смеју уносити други садржаји, који ће својим положајем онемогућити изградњу тих акумулација. Велики проблем је медијско неразумевање реалног стања у области вода које су створиле бројне невладине организације, које се противе изградњи најнеопходнијих акумулација.

Највећи приоритет има *очување свих изворишта подземних и површинских вода* – посебно оних која служе за регионалне системе – јер их има једва довољно за будуће потребе за водом, и јер су сада веома угрожена непланском и нелегалном градњом и деструкцијом разним видовима загађења. Легализација илегално саграђених објеката који непосредно угрожавају хидротехничку инфраструктуру означила би крах државе као организованог система, која треба да брине о безбедности својих грађана.

Ради *заштите изворишта* и простора неопходних за изградњу акумулација, неопходно је што пре приступити решењима која се примењују у свету да се део водне ресурсне ренте (од накнада за коришћење вода) усмерава према подручјима где се ти ресурси налазе и где их треба чувати, чак и уз одрицање од неких компоненти развоја (забрана грађења недовољно чистих технологија у зонама изворишта). Накнаду за загађивање вода – која мора да буде већа од трошкова пречишћавања отпадних вода – треба у целости усмеравати у мере заштите квалитета вода и уређење сливова и изворишта.

Неодржива је садашња ситуација по којој је *цена воде социјална категорија*, тако да не покрива ни трошкове просте репродукције снабдевања водом и канализација насеља. Цена воде мора да покрије све трошкове просте репродукције система, трошкове заштите изворишта, трошкове канализације и пречишћавања отпадних вода, као и део трошкова проширене репродукције (око 30%) који

подразумева све неопходне истражне и припремне активности за даљи развој система. Имајући у виду неповољне водне режиме, са тенденцијом смањења и просечних, а посебно малих вода, као и продужење њиховог трајања, са појавом *узастопног јављања више сушних година*, Србија треба акумулацијама и превођењем дела воде у дефицитарна подручја да обезбеди стратешке резерве воде за кризна хидролошка стања.

У складу са поглављем 27 приступних преговора за пријем у ЕУ, поставља се захтев да се изграде **постројења за пречишћавање отпадних вода** (ППОВ) по критеријумима ЕУ – за насеља и до само 2.000 еквивалентних становника (ЕС). То је изузетно захтеван и скуп задатаки треба се за њега и организационо припремити, да га можемо реализовати властитим снагама. У противном, милијарде евра ће се прелити у руке страних, најчешће трећеразредних предузећа. Неопходно је да држава обезбеди да се ураде типизирани пројекти ППОВ, како би могла да се примењује типизирана опрема, домаћих произвођача, коју можемо у потпуности сами да произведемо. У складу с тим, држава треба да организује домаћу машиноградњу (која је сада у лошем стању јер нема стабилне дугорочне програме производње) и домаће грађевинске извођаче, да могу да организују серијску, најекономичнију изградњу и одржавање ППОВ. Изградња треба да буде организационо и временски усклађена, тако да се грађевинска механизација пребацује са градилишта на градилиште, у циљу најрационалније и најквалитетније градње ППОВ. У свим постројењима треба користи типизирану домаћу опрему, због погодности одржавања система.

Стање у области наводњавања

Србија је заостајала у изградњи система за наводњавање, а у процесу приватизације и транзиције дошло је до великог назадовања, јер су бројни постојећи системи због неодржавања били уништени. Од око 4,2 милиона ха обрадивих површина, од којих их је 3,6 милиона ха погодно за наводњавање, у Србији без АП КиМ има око 1.900.000 ха земљишта погодног за наводњавање без ограничења. У прошлости су изграђени системи за наводњавање на само око 105.500 ха, што је око 5,5% од погодних површина.

Због неодржавања већи део система је био уништен, тако да су се површине система који су у функцији спустиле на само око 40% од изграђених система. Од тих система који су у функцији највећи део (око 75%) је у Банату и Бачкој. У новијем периоду долази до постепеног (али недовољно брзог) поновног окретања системима за наводњавање, пре свега код приватних власника, делом због постепеног опорављања сектора агара, а делом и због појаве све дужих суша. По потпуној опремљености и функционалности може се оперативно рачунати са системима од око 38.000 ха у Војводини, на територији Београда око 4.000 ха, у Шумадији и Западној Србији 300 ха и у Јужној и Источној Србији око 11.000 ха, укупно 53.300 ха. Очекује се постепено повећавање тих површина, посебно у домену воћарства, јер расте интерес за савременим воћњацима наводњаваним „кап по кап“ и опремљеним заштитним мрежама. Према подацима РЗС наводњавањем је у 2018. години било обухваћено 46.823 ха, а 2019. око 46.863 ха, што указује на оперативне капацитете система, оне који се по потреби могу одмах активирати. У структури наводњаваних култура (подаци из 2018) око 93,5% су ратарске и повртарске културе, док су само око 4,3% савремени воћњаци. Из река и канала је захватано преко 88% воде, док се остале површине наводњавају из подземних вода, језера и акумулација. Најзаступљеније је наводњавање орошавањем (93,9%), а око 6% капањем (најчешће наводњавање савремених воћњака и винограда), а сада је превладало схватање да је производња поврћа и семенских усева намогућа без савремених система за наводњавање. Постепено се повећава учешће савремене опреме за наводњавање – тифона и наводњавање „кап по кап“ као најштедљивијег начина наводњавања.

Наводњавање је веома комплексна мера коју треба дугорочно планирати и стручно применити да не би дошло до потпуног уништавања земљишта и угрожавања водних и осталих природних ресурса. Предусловe за развој наводњавања на неком подручју треба добро проучити и пројектовати систем који је одржив и економски исплатив. Свако подручје (округ, атар) је специфично и захтева посебно техничко решење. Регионални системи за наводњавање се често пројектују кроз подсистеме, управо због специфичних услова

на терену. Чак и мали системи за наводњавање се разликују од атара до атара, због, на пример, типа земљишта, топографије, извора воде или усева/засада који се гаји.

Изградња система за наводњавање треба да се уради за потребе удружених пољопривредника ради коришћења воде на нивоу атара и/или ширег поручја, јер се на тај начин обезбеђује могућност наводњавања свим заинтересованим странама. Локална самоуправа мора обезбедити транспорт воде од изворишта до свих заинтересованих пољопривредника, јер појединац не може разводити воду (цевима, каналима) преко туђих њива и ливада. Таквим системима треба да управљају сами корисници у смислу одржавања система, расподеле воде и сакупљања накнаде за енергију и употребљену воду. Када је удружен мањи број корисника, онда се они могу међусобно договорити и сами обављати неопходне техничке и административне послове (чишћење канала или поправка цевовода, вентила, плаћање накнаде за воду и струју). Ако се удружује већи број корисника, онда се по правилу запошљава инжењер, техничко и административно лице, а само удружење треба да послује по правилима и законским регулативама водних задруга.

Планским развојем наводњавања поготово у брдским пределима, где су изворишта удаљена, неопходно је правити мале акумулације или резервоаре и одатле плански разводити воду до самих корисника. Локална самоуправа треба да одржи радионице по месним заједницама, како би се пољопривредници упознали са начином управљања водама, по угледу на земље у окружењу, а и широм света. Неопходно је водити рачуна да се за наводњавање користе обновљиви извори воде, а то су површинске воде из акумулација, каптираних извора, резервоара, канала. На радионицама треба обучити пољопривреднике о техничким карактеристикама система за наводњавање, као и рационалним нормама заливања, јер претерано заливање може нашкодити усевама као и недовољно заливање. Неопходно је да се корисници упознају са квалитетом воде, јер подземне воде могу бити заслањене и могу изазвати више штете повртарским и воћарским засадама него користи.

- Приоритет треба дати оним пољопривредницима/удружењима код којих већ постоји традиција наводњавања, мотивисаност за бављење пољопривредом и због исплативности наводњавање поврћа, воћа и семенског материјала.
- Већ изграђени али запуштени хидротехнички објекти треба да буду реконструисани и доведени у функционално стање. Да се обезбеди захватање воде из већ изграђених акумулација и развођење до самих корисника.
- Да се подстакне заинтересованост потенцијалних корисника за набавку потребне опреме за наводњавање и спремност на промену сетвене структуре.

Хидросистем Дунав–Тиса–Дунав (ХС ДТД) је један од најсложенијих система Европе, и окосница је развоја Бачке, Баната, АП Војводине и Републике Србије, у чију је изградњу уложено око милијарду долара. То је вишенаменски систем са најважнијим функцијама: одбрана од поплава, одводњавање (примарна функција), наводњавање, пловидба, снабдевање водом индустрије, рибарство (секундарне функције). Дужина канала и регулисаних река уклопљених у хидросистем је око 930 км, од чега је планирано за пловидбу око 600 км, са 14 лука. Има 24 управљачких и пет сигурносних устава, 16 бродских преводница и шест великих пумпних станица. ХС ДТД омогућава заштиту од тзв. спољних вода (из река), одводњавање око 700.000 ха и наводњавање (у почетку око 50.000 ха). Главни проблем је недовољно одржавање и злоупотреба ХС за евакуацију отпадних вода, тако да је сада кључни задатак обнова система, јер су неке деоница канала због замуљивања постале непроходне за планирану пловидбу.

Неопходно је повећање проточности система, како би се на тај начин омогућило повећање површина које се могу наводњавати ширењем секундарне мреже канала, за довођења воде до већих мелиорационих система. Пројекат обнове и побољшавања перформанси ХС ДТД требало би да има приоритет у даљим активностима, посебно имајући у виду велико погоршавање водних режима у Србији због деловања климатских промена.

Ефекти улагања у Хидросистем Дунав–Тиса–Дунав, како би одговорио основним функцијама укупне инвестиције, а посебно у времену климатских промена, били би огромни. Пре свега, повећале би се обрадиве површине под системима за наводњавање, што значи интензивнију пољопривреду, већи фондови хране за домаће потребе и повећање извоза пољопривредних производа. Пре свега, то би омогућило дугорочну прехранбену сигурност земље. Одговарајућим инвестирањем у систем канала Дунав–Тиса–Дунав, било би реално очекивати да Србија у наредних пет година повећа површине под системима за наводњавање за још око 250.000 ха (2019. наводњавали смо укупно 46.863 ха), за шта већ постоје урађене студије. Тиме би на територији АП Војводине несумњиво биле могуће две жетве годишње, уз неопходно оживљавање сточарске производње, пре свега говедарства.

Србија обилује геотермалним водама и њиховим изворима, од којих многи отичу узалуд или се веома мало користе као природни ресурси за њен друштвено-економски развој. Велике резерве геотермалних вода се налазе и у најнеразвијенијим подручјима Србије, те би у тим крајевима могле да буду одлучујући фактор њиховог одрживог развоја. Наша држава нипошто *не би смела допустити да ова природна добра пређу у руке страних власника* будући да би тиме била додатно угрожена не само њена економија него и *национална сигурност стратешки важних брдско-планинских подручја југоисточне Србије*. Иста препорука надлежним државним органима упућује се и у односу на коришћење свих других стратешки важних природних ресурса одрживог развоја Србије, као што су шуме, локални извори воде за пиће, сеоски потоци и мале речице, све текуће и језерске воде, руде ретких метала и слично.

4. Економски проблеми у селу и приоритетни задаци за наредни период

Економски мотиви и услови живота на селу су одлучујући у опредељивању људи за рад и живот на селу или у граду. Досадашња политика није ово уважавала, не само у пољопривредној производњи већ и у другим елементима који утичу на економски и друштвени положај сељака. Рурална економија у великој мери почива на резултатима примарног сектора, а нарочито пољопривреде. Пољопривреда је један од ослонаца економије и на националном нивоу – у стварању укупног бруто домаћег производа учествује са 7,5% (2018), а заједно са индустријом хране, пића и дувана, са 11%. Пољопривреда и прехранбена индустрија формирају 17,5% робног извоза и 7,8% увоза српске привреде у 2018. години, остварујући суфицит у износу од 1.338 милиона долара.

У пољопривреди и прехранбеној индустрији је ангажовано око једне петине укупног броја запослених, који чине око 15% економски активне популације у земљи. Регионалне разлике у нивоу економске развијености су знатне – бруто домаћи производ по становнику у урбаном, Београдском региону, према подацима за 2017. годину, износио је 168,1% националног просека, у региону Војводине 99,5%, у региону Шумадије и Западне Србије 69,5%, а у региону Јужне и Источне Србије само 63,7%. Хетерогени територијални капитал захтева *прецизну типологизацију сеоских подручја и креирање територијално специфичних интегралних развојних стратегија и планова, координираном активношћу просторне, регионалне и руралне политике, уз обезбеђење стабилног макроекономског оквира, у циљу остваривања одрживог и равномерног територијалног развоја Србије.*

У Програму спровођења Просторног плана РС 2010–2020. за период 2011–2015, међу стратешким приоритетима одабраним за реализацију у овом периоду налазе се студија о зонама и подручјима реално могуће демографске ревитализације у склопу одрживог регионалног развоја, али без дефинисаног буџета, и стратегија оживљавања угашених села, без дефинисане надлежности,

временског периода и буџета, те је неопходно и овом приликом указати на важност њихове реализације.

Полазећи од природних, економских, еколошких и социјалних карактеристика простора, сеоска подручја Србије могу се поделити у три релативно хомогене просторне целине, са већим бројем заједничких развојних приоритета, који своје место морају наћи у регионално и локално специфичним, интегралним развојним стратегијама: *интегрисана* сеоска подручја која захватају регион Војводине и северни део Мачве; *средишња* сеоска подручја – са развијеном пољопривредом у окружењу урбаних центара – обухватају Шумадију, Поморавље, Колубару и делове Златиборске области, Мачве и Стига; *периферна* сеоска подручја – са неразвијеном пољопривредном структуром и економијом базираном на природним ресурсима и туризму – обухватају хетерогена сеоска подручја северозападне, југозападне, јужне и источне Србије.

Независно од развојних карактеристика сеоског региона, успех у ревитализацији и економском развоју села и пољопривреде у овом периоду закаснеле транзиције пресудно зависи од стабилности и раста националне економије, изградње крупних инфраструктурних објеката, структурних реформи у земљишној политици, изградње и јачања институција у пољопривредном сектору, изградње административних капацитета на свим нивоима, усаглашавања домаћег законодавства и праксе у ЕУ ради коришћења европских фондова. Приоритетни задаци за наредни период су *демографска обнова села*, која није могућа ако се не обезбеди свестрани привредни и социо-културни развој села, а посебно у девастираним подручјима земље. Основни циљ је да се заустави или успори одлазак младих са села читавим низом подстицајних мера, које би помогле:

- уједначавању услова рада и живота у селу са онима у граду;
- мерама аграрне и социјалне политике којима би се пољопривредно занимање више вредновало – пошто оно у савременом друштву постаје модерна професија и престаје да буде део традиционалног сељачког начина живота;
- развоју инфраструктуре (изградња и обнова) – путева, водоводне и канализационе инфраструктуре, школа, вртића,

здравствених станица, домова културе, читаоница, спортских терена, задружних домова, сеоских етно музејских поставки, ПТТ и других комуникација;

- развоју малих и средњих предузећа и погона за прераду жита, воћа, поврћа, грожђа, лековитог биља, шумских плодова и др., као и складишних капацитета и хладњача за лагеревање ових производа;
- развоју сеоског туризма, домаће радиности и других услужних делатности;
- укрупњавању сељачког поседа – мерама економске политике и политике наслеђивања, а нарочито задружним укрупњавањем ситних парцела ради плантажног гајења вишегодишњих култура, лакше обраде, мањих трошкова и модерније агротехнике;
- социјалној сигурности сељачких домаћинстава, формирањем сеоских социјалних задруга по моделу старих српских породичних задруга;
- држава би требало да врши откуп празних сеоских кућа и да их дели младим брачним паровима који се одлуче да живе на селу и баве се пољопривредом;
- оснивању задруга и других асоцијација у функцији развоја производње и организовања продаје производа и услуга удружених произвођача;
- развоју пољопривредних саветодавних и стручних служби.

Све ове активности треба да прати и подржава држава на свим нивоима, од Аграрног буџета Републике Србије, преко фондова АП Војводине и аграрних фондова локалних самоуправа (општина), специјализованих агенција за развој, *IPARD* фондова ЕУ и др.

Аграрни буџет је значајно мањи од потреба. Како год да се буџет мерио (по хектару, по фарми, као проценат укупног буџета или БДП-а), он је мали. Учешће аграрног буџета у укупном буџету Србије би требало да буде сразмерно учешћу пољопривреде у формирању БДП-а! Како пољопривреда последњих година учествује

у формирању БДП-а са нешто испод 10%, то би и учешће аграрног буџета у укупном буџету Србије требало да износи 10%. Иако је Законом о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју предвиђено да аграрни буџет не би требало да буде мањи од 5% укупног буџета, протеклих година се ова одредница Закона углавном није поштовала тако да је он увек био мањи од 5%.

Локалне самоуправе би требало обавезати да део општинских буџета опредељују за развој села, а за подстицаје у пољопривреди у сразмери са приходима од пољопривреде у својој средини. Уколико се ради о сиромашним општинама са малим буџетима, требало би да држава усмерава допунска финансијска средства у њихове буџете, са наменом да се подстицајна средства искључиво користе за пољопривреду и развој села.

На републичком нивоу неопходно је формирати **Национални гарантни фонд за пољопривреду** и подстаћи *већи буџет за развој села* на локалном нивоу.

У склопу институционалних реформи у области аграра, корисно би било формирати **Пољопривредну комору Србије**. Такве коморе имају Аустрија, Словенија, Хрватска, Немачка и многе друге земље. У тржишним условима неолибералног капитализма, пољопривредна комора има посебно место у пословном систему као кровна институција за потребе приватног и задружног аграрног сектора. У програму остваривања развојних циљева на дужи рок, Пољопривредна комора има задатак да унапређује рад и пословање својих чланова на следећим питањима:

- стварању јаке тржишне информационе основе (понуде и тражње на домаћем и иностраном тржишту) на којој пољопривредна предузећа и газдинства могу што успешније да граде своје пословне иницијативе;
- поспешивања процеса увођења нове савремене понуде у области производње хране, што у основи подразумева увођење нових техничко-технолошких достигнућа у пословању чланица и тржишне промоције одређених производа, економске пропаганде, дизајна и цена;

- своју пословну активност Пољопривредна комора требало би да у сарадњи са Задружним савезом усмери ка развоју сеоске привредне структуре, обезбеђујући превасходно услове да сељак купује или сам ствара репродукционе материјале под конкурентским условима, а да посредством задруга, пољопривредних и трговачких предузећа обезбеди сигуран и што повољнији пласман својих производа;
- комора предузима мере за што успешније и брже остваривање циљева у области трансформације породичних газдинстава у робне произвођаче, односно сеоска приватна предузећа, као и за поспешивање власничких и других структурних промена у аграру и њиховом прилагођавању тржишним условима привређивања;
- комора својим радом утиче на изграђивање правног кодекса тржишног понашања и пословног морала примереног тржишној привреди, утиче на покретање иницијатива за доношење закона и мера из области текућег привређивања и развоја аграра, којима се убрзава процес његове трансформације и економског развоја, као и других мера текуће и развојне политике од значаја за развој аграра и села.

Депопулацију сеоских насеља треба превазлазити повећаним општим улагањима у сеоска подручја која би ишла преко државне **Аграрне банке**, коју би требало поново основати. Уз то би требало покренути иницијативу за формирање **Развојно-инвестиционе банке дијаспоре**, у којој би наша дијаспора имала кључну улогу, надзор и контролу, водила пословну политику и вршила избор пројеката за финансирање, заједно са представницима локалне самоуправе.

- У склопу тих настојања требало би оформити експертске тимове за снимање природних и људских ресурса, тзв. мапирање, на нивоу локалних самоуправа.
- Од специјализованих банака би требало затражити постављање *банкомата* у селима ради лакше доступности банкарских услуга и укључивања правних и физичких лица у пословне активности.

- Неопходан је развој *кластера* и удруживање привредних субјеката по фазама производње, односно јачање хоризонталне и вертикалне координације. Истовремено би требало подстицати лично предузетништво и локалне иницијативе у сеоским насељима и у општинама.

Пољопривредно осигурање. У Србији се осигурава између 5 и 10% пољопривредних површина, док је у већини ЕУ земаља овај проценат 50%. Тренутно стање у пољопривредном осигурању је неповољно. Поред малог обима осигурања, структура осигурања је неповољна – готово у потпуности су заступљена осигурања од једног ризика (најчешће града), док нема осигурања комплетног приноса. Практично осигурање комплетног приноса, осигурање прихода, или друге врсте комплексних осигурања по ниским ценама, нису доступне пољопривредницима у Србији. Ризици у пољопривредној производњи су неминовност, али се променама система пољопривредног осигурања ипак може пружити већи степен предвидивости пољопривредне производње. Предложеним активностима унапредила би се аграрна политика у области управљања ризиком, умањио ризик пословања газдинстава, омогућио извоз и провоз свиња и свињског меса из Србије у ЕУ и др.

Зато би требало спровести следеће мере:

- успостављање система евиденције осигураних случајева у пољопривредном осигурању (јединствени регистар осигурања);
- обавезно осигурање у случају коришћења субвенција Министарства пољопривреде;
- унапређење правног оквира и процедура у циљу увођења нових врста осигурања (нпр. осигурање које се заснива на исплати штете пољопривреднику у односу на регионални просек приноса или падавина, а не на основу приноса на одређеном газдинству);
- успостављање ветеринарског компензационог фонда (укидањем вакцинације против свињске куге Србија је створила услове за одобравање извоза свиња и свињског меса у ЕУ, као и провоза кроз ЕУ у будућем периоду);

- управљање ризиком појединачних пољопривредних газдинстава кроз пољопривредне задруге (цена премије осигурања је и до 20% нижа у односу на појединачно осигурање, већа извесност фер наплате штете од стране удружења, могућност склапања дугорочних уговора о продаји од стране удружења које располаже довољном количином робе и сл.).

Национални тим за препород села Србије посебно је разматрао проблеме и разрадио препоруке за побољшање постојећег стања и развој села у Србији у најважнијим гранама пољопривреде и других привредних делатности у селима, као што су: ратарство, сточарство, воћарство и виноградарство, повртарство, екологија и заштита биља, пољопривредно саветодавство, рејонизација, задругарство, мала породична предузећа и занати, сеоски и етно туризам.

4.1. Ратарство

4.1.1. Дијагноза постојећег стања и проблема

Биљни производи имају веома важно место у савременој пољопривредној производњи и промету. Њихов значај произилази из чињенице да су неопходни у свакодневной исхрани људи. Осим тога, привредни раст, урбанизација и раст животног стандарда становништва доприносе сталном повећању, усавршавању и модернизацији тржишта ове групе производа. Према подацима Светске организације за храну (ФАО), у протеклих 50 година биљна производња троструко је повећана. Удео биљних производа у укупном промету пољопривредних производа цени се на основу показатеља о уделу биљне производње у укупној пољопривредној производњи неког подручја. Највећи део обрадивих површина на глобалном нивоу налази се под ратарским усевима, који уједно дају највећу масу биљних производа и око три четвртине вредности укупне светске пољопривредне производње. У структури засејаних површина ораница и башта у Републици Србији, жита учествују са 66,2%, индустријско биље са 17,3%, повртно биље са 2,6% и крмно биље са 9,3%.

4.1.1.1. Производња жита

Жита имају изузетан значај у исхрани људи и стоке, што указује на потребу сталног усавршавања и развијања организованог промета и тржишта ових производа. У разматрању основних производних показатеља полази се од њихове класификације на жита, индустријско и крмно биље. Производња жита у Србији има веома велики значај, јер представља основ за прехранбену сигурност становништва, има дугу традицију, али и велики трговински значај за државу. Међутим, висок удео жита у сетвеној структури, као и нижи приноси у односу на развијене земље, одраз су екстензивне производње на великом броју малих пољопривредних газдинстава, која недовољно поштују захтеве плодореда и модерне агротехнике.

4.1.1.2. Производња индустријског биља

На глобалном нивоу, производња индустријског биља је у експанзији због све веће потражње за „зеленом енергијом“. Посматрано кроз десетогодишњи просек (2009-2018), индустријско биље у Србији покрива око 440.000 хектара, при чему у сетвеној структури доминантно учешће имају сунцокрет (42%) и соја (39%). Генерално гледано, Србија има високо учешће соје у сетвеној структури, некарактеристично за земље Европе. Европа је одавно одустала од сетве соје и у потпуности је зависна од увоза соје и сојине сачме из САД, Бразила, Аргентине. Површине под шећерном репом имају изражене флукуације, број произвођача се значајно смањује, али је присутно велико унапређење продуктивности и приноса, које омогућава да Србија произведе довољно шећера за домаће потребе и за испуњење извозне квоте. Површине под сунцокретом имају тенденцију раста, али у десетогодишњем периоду нису значајније повећане (157.337–239.148 ха). Укупна производња свих врста индустријског биља у великој мери зависи од временских прилика.

4.1.1.3. Производња крмног биља

Без успешне производње крмног биља нема успешног сточарства. Колики је значај крмних биљака довољно илуструје чињеница да трошкови сточне хране, у зависности од врсте и категорије стоке, износе од 50 до 70% од укупних директних трошкова у сточарству и зато је важно произвести довољне количине квалитетне и јефтине кабасте хране.

Оранично крмно биље у Србији гаји се на 250.000 ха, односно заузима око 9% обрадивих површина. Луцерка се у десетогодишњем периоду у просеку гаји на 107.052 ха, а детелина на 74.805 ха. Ливаде се налазе на око 360.000 ха, а пашњаци на око 332.000 ха, односно заједно на 682.000 ха на коришћеном пољопривредном земљишту, а постоје значајне површине ливада и пашњака које се не користе. Просечни приноси крме који се остварују на овим површинама су ниски, а често се због неадекватног искоришћавања и конзервисања добије храна лошијег квалитета. Произвођачи најчешће нису технички опремљени да могу у кратком временском периоду обавити конзервисање кабасте хране.

Бољим искоришћавањем травњака је могуће унапредити сточарску производњу и животни стандард на брдско-планинском подручју. Производња на травњацима се може вишеструко увећати већом применом ђубрива, заснивањем сејаних травњака, уношењем кречног материјала, интродукцијом легуминоза, бољим искоришћавањем травњака, бољим менаџментом испаше, унапређењем конзервисања биомасе са травњака и исхраном.

Поред депопулације, постоје подручја и села која имају перспективу и у којима се осмишљеним и стручним реаговањем могу активирати неискоришћени потенцијали и допринети бољем животном стандарду становништва на том подручју. Постоје значајне могућности унапређења (1) производње и искоришћавања травњака по јединици површине, (2) постоје значајне површине под травњацима које се не користе, (3) постоје могућности унапређења у скоро свим карикама у ланцу производње, (4) као и могућности већег степена финализације производа, а посебно висококвалитетне

органске хране. Све ово указује да се бољим управљањем овим ресурсима може обезбедити знатно већа сточарска производња од садашње, која се може извозити. За разлику од индустријског сектора у коме су највећи извозници уједно и највећи увозници материјала и опреме, као и у неким производњама у пољопривреди, у производњи млека и меса базираној на кабастој храни са травњака, највећим делом се користе домаћи ресурси као улазне компоненте јер у структури цене коштања млека и меса храна чини велики удео у трошковима. Све ово показује да је производња меса и млека базирана на производњи кабасте хране са травњака на брдско-планинском подручју важан потенцијал развоја Републике Србије, чијом валоризацијом би се постигли значајни економски ефекти.

Поред значаја у производњи кабасте хране, крмне биљке имају важну улогу и у заштити животне средине и у обновљивим изворима енергије.

Држава би требало да више подстиче примену савремене технологије гајења, увођење озимих међуусава у производњу кабасте сточне хране, подстиче поправку киселих земљишта и тиме стварање повољнијих услова за гајење легуминоза, а пре свега луцерке, поправку природних ливада и пашњака, заснивање сејаних ливада, као и примену савремених метода конзервисања сточне хране, чиме би се значајно унапредила производња крмног биља, тржишна конкурентност сточарства, економска одрживост породичних газдинстава и опстанак села у Србији.

Непосредна подршка државе:

Системске мере које би држава донела могле би у врло кратком периоду у потпуности да препороче ову област. У том смислу препоручује се следеће:

- *Техничка модернизација* је основа за повећање броја грла и модернизацију сточарства. Преко подстицајних мера Министарства пољопривреде потребно је повећати подстицаје за подручја са отежаним условима рада у пољопривреди и унапредити техничке капацитете и тиме створити предуслове за раст постојећих пољопривредних газдинстава.

- Увођење институције *еколошки значајних површина* (ЕЗП) и обезбеђење већих субвенција за њих, као што је то случај у земљама ЕУ, допринело би унапређењу гајења ливада и крмних легуминоза. Суштина ове мере је спречавање деградације обрадивог земљишта и општег загађења животне средине дејством интензивне, индустријске пољопривредне производње.

Политику истраживања и иновација прилагодити потребама пољопривредних газдинстава, која су носиоци пољопривредних активности. У циљу бржег развоја и дифузије иновација, потребно је унапредити функционалност иновационог система. Користити нове приступе који омогућују подстицајно окружење за боље повезивање науке и праксе.

4.1.1.4. Производња лековитог и зачинског биља

Производња лековитог и зачинског биља, као и њихова прерада на породичном газдинству или у мањим прерадним капацитетима на подручју сеоских насеља, могла би да буде веома рентабилна привредна делатност уколико би се произвођачи организовали у задруге и добили неопходне државне подстицаје. Потрошња лековитог, ароматичног и зачинског биља, као и шумских плодова, у свету се повећава сваке године за око 5%. У томе повећању треба тражити шансу Србије, која је, захваљујући свом географском положају и богатој традицији, изванредно погодна за развој ове привредне делатности.

Производња овог биља је до сада праћена мноштвом тешкоћа: слаба организација, расцепканост програма, недовољна опремљеност, како кадровска тако и техничка, неповезаност науке и праксе, ограничен број гајених врста, неподесне сорте, колебљиви приноси, незадовољавајући квалитет, неразвијено тржиште. Када говоримо о производњи лековитог, ароматичног и зачинског биља, подразумевамо гајење ових култура у контролисаним, пољопривредним условима, а такође и сакупљање из слободне природе. Захтеви и услови тржишта су јединствени, тако да је немогуће ову проблематику разматрати одвојено.

За заснивање производње потребна су значајна инвестициона средства и адекватно знање. Треба савладати технолошки поступак гајења, прераде и паковања, примарну прераду опремити сушаром, дестилатором и екстрактором, уводити више фазе дораде и прераде, а лековито биље продавати као сировину за прехранбену индустрију или као готове производе.

Тржиште освајати квалитетом, органском производњом, ценом и пословним односима, повезивањем са произвођачима опреме, научно-истраживачким институцијама, великим и реномираним прерађивачима извозницима, уз веће ангажовање државних и финансијских институција, односно обезбеђивање субвенција за специфичну механизацију за гајење и опрему за прераду лековитог биља.

Искуство сведочи да је гајење лековитог и ароматичног биља решење за она газдинства у селу која су спремна да савладају специфична агрономска знања и која имају могућност да улажу у специфичну опрему и механизацију, бербу, сушење и адекватна складишта. Такође, да организују куповину биља од сакупљача или малих повртара. Довољно је у једној сеоској средини, са одређеним агроколошким условима, ако је могуће у свакој општини, одабрати једног произвођача и пружити му неопходну помоћ. То се односи на целу Србију, како на брдско-планинско тако и на равничарско подручје, где постоје услови за сакупљање поред водотокова или на необрађеним површинама, слатинама.

Област производње лековитог, ароматичног и зачинског биља је детаљно регулисана смерницама ЕУ и принципима добре пољопривредне и сакупљачке праксе. Светска здравствена организација је такође утврдила детаљне норме за биљне лекове традиционалне медицине. Стандарди који се примењују у Србији су усаглашени са смерницама ЕУ и тим нормама. То је основни предуслов да ове драгоцене производе пласирамо на домаћем и иностраном тржишту.

4.1.2. Предлог приоритета одрживог развоја ратарства

Приоритет 1. Примена система конзервацијске обраде као одрживог начина коришћења земљишта

Циљ: примена система обраде земљишта који би водио у смеру одрживог концепта са циљем очувања органских материја и биогености земљишта и заустављања смањења садржаја хумуса.

Очекивани резултати: поправка и очување плодности, ублажавање ерозионих процеса и контаминације путем примене агрохемикалија.

Индикатори (валоризација резултата): површине под конзервацијским системом обраде; степен угрожености земљишта од ерозије; садржај органске материје; унапређење физичких, хемијских и биолошких особина земљишта.

Приоритет 2. Примена савремених агротехничких мера

Циљ: специфичности модерног начина гајења усева огледају се у рационалном избору погодних мера и сорти (хибрида) који је добро прилагођен одабраним циљевима њиховог гајења, особеностима производних рејона, а некад и мањих локалитета. Флексибилнија агротехника мора бити спој конвенционалних начина са модерним технологијама, које подразумевају преиспитивање система обраде земљишта, рационалније ђубрење, интегрални прилаз у заштити биља, плодореде са већим учешћем легуминоза, одговарајуће сорте и развијеније семенарство.

Очекивани резултати: унапређење продуктивности и ефикасности пољопривредне производње и квалитета добијених производа.

Индикатори (валоризација резултата): рационализација трошкова производње, одрживо управљање природним ресурсима

Приоритет 3. Унапређење система за наводњавање

Циљ: унапређење, ширење и модернизација инфраструктуре за наводњавање како би се повећала отпорност земље на утицаје климе и подржао пољопривредни сектор, укључујући и померање ка усевима са

већим приносом, коришћење обновљиве енергије и паметне технологије за рад иригационих система. Поред тога, неопходна је рехабилитација застарелог система наводњавања и водне инфраструктуре, што доприноси уштедама у потрошњи воде и енергије.

Очекивани резултати: већа заступљеност површина под системима за наводњавање/одводњавање, очување физичких, хемијских и биолошких особина земљишта, коришћење обновљивих извора енергије за напајање иригационих система (нпр. соларна енергија), примена паметних технологија и контролисано наводњавање, рационализација употребе водних ресурса.

Индикатори (валоризација резултата): очување квалитета и плодности земљишта, ублажавање салинизације, више површина под системима за наводњавање, смањена потрошња воде у пољопривреди, примена паметних технологија у управљању иригационим системима, смањена потрошња електричне енергије и фосилних горива.

Приоритет 4. Уређење обрадивих површина и укрупњавање поседа

Циљ: укрупњавање пољопривредних парцела са променом и без промене својинских односа (комасацијама, арондацијама, задружним организовањем приватних газдинстава и на друге погодне начине). То би омогућило боље планирање пољопривредне производње, пројектовање, изградњу и рестаурацију пољских путева, иригационих система и шумских појасева. Циљ уређења и укрупњавања поседа је да се смање трошкови производње како би производи били конкурентнији на тржишту.

Очекивани резултати: претварање необрадивог у обрадиво пољопривредно земљиште, побољшање квалитета обрадивог пољопривредног земљишта, стварање услова за примену савремене механизације, рационалнија обрада.

Индикатори (валоризација резултата): смањен број парцела, повећање површина под каналском мрежом и системима за наводњавање.

Приоритет 5. Рационална примена ђубрива у биљној производњи

Циљ: примена минералних ђубрива на исправан начин – одрживи развој пољопривреде захтева висок степен одговорности према животној средини и стално настојање да се смање могуће негативне последице до којих може доћи употребом вештачког ђубрива. То је могуће извести добрим планирањем и предвиђањем, да би хранљиве материје које су додате биле у повољној равнотежи са захтевима усева, али и да би се смањило и избегло испирање штетних хемикалија у подземне и површинске воде.

Очекивани резултати: рационалније коришћење минералних ђубрива, унапређење хемијских и биолошких особина земљишта, оптимизација трошкова производње.

Индикатори (валоризација резултата): количина потрошених минералних ђубрива, потенцијални вишак азота и фосфора у пољопривредном земљишту, садржај нитрата у водама, квалитет примарних пољопривредних производа.

Приоритет 6. Повећање површина под крмним биљем и легуминозама у сетвеној структури

Циљ: агроеколошки гледано, увођење легуминоза у сетвену структуру и плодород требало би да осигура равнотежу природних биљних заједница. Правилан плодород има вишеструке позитивне ефекте на различите аспекте пољопривредне производње, од еколошких до економских.

Очекивани резултати: повећање резерви азота и осталих хранљивих материја у земљишту, унапређење структуре земљишта, контрола закоровљености, ублажавање ерозионих процеса, повећање приноса гајених усева.

Индикатори (валоризација резултата): површине под крмним биљем и легуминозним усевима, повећање броја усева у плодороду.

Приоритет 7. Стварање услова за интензивнији развој органске производње

Циљ: циљ органске пољопривредне производње јесте да се одрживим коришћењем природних метода, ослањајући се на локалне изворе енергије и репроматеријала, успостави јединствен и затворени систем биљне и сточарске производње. Агротехничке мере које се примењују у органској производњи, попут поштовања плодореда, здруживање усева, малчирања, гајења међуусева, основа су за успешну органску производњу и доприносе унапређењу здравља животне средине и заштити биодиверзитета. Да би се органска производња интензивније развијала, неопходно је стално усаглашавање прописа из ове области, одговарајући систем субвенционисања, као и стално унапређење знања пољопривредних произвођача.

Очекивани резултати: јачање капацитета за спровођење и даљи развој законодавства у области органске производње и политике квалитета пољопривредних и прехранбених производа; обука саветодаваца из области органске производње; унапређење знања пољопривредних произвођача о примени нових научних знања у пољопривредној производњи.

Индикатори (валоризација резултата): стално побољшавање институционалног оквира у сектору органске производње; број учесника на радионицама и практичним обукама; број одржаних образовних курсева.

4.2. Сточарство

4.2.1. Дијагноза постојећег стања и проблема

Сточарство има важну улогу у одрживом развоју села, посебно за брдско-планинско подручје, неразвијене и пограничне општине. Сточарство директно и индиректно запошљава преко 300.000 радника, и то углавном сеоског становништва, и већина њих је запослена у току целе године.

Ниво развоја аграра се често исказује и преко удела сточарства у укупном приходу аграра. Удео сточарства у развијеним земљама се креће од 60 до 80% , а код нас је око 30%. Повећање удела сточарства доприноси одрживом развоју газдинства и села, очувању плодности земљишта и успорава миграцију и одлазак младих са села. Ове и друге чињенице јасно указују да је сточарство стуб – ослонац одрживог развоја села.

Србија *располаже свим природним условима за интензивну сточарску производњу, али јој недостаје јасна, доследна и дугорочно одржива државна политика* према пољопривреди уопште, а посебно према сточарству – па стога и према селу у целини.

Основни предуслов за неопходан преокрет у државној аграрној политици јесте *уважавање стручног знања* о начину, средствима и мерама које би што пре требало предузети.

У том циљу би требало *формирати посебне стручне тимове* за најважније привредне области (производњу и прераду намењене за исхрану становништва, извоз и резерве) и за све гране пољопривреде – са посебним задужењима за брдско-планинске крајеве у којима је ситуација најтежа, али и за сва остала подручја.

Основна оријентација производње треба да почива на ресурсима на којима ће се моћи остваривати одрживи доходак домаћинства и укупан развој села. То значи да у брдско-планинским подручјима треба развијати говедарство, овчарство и козарство, ревитализовати запуштене ливаде и пашњаке као основни фактор за обезбеђење одрживог развоја сточарства. Говедарство, овчарство и козарство треба организовати у робном фармерству и тржишно

оријентисано. То значи да број грла на фарми треба да обезбеди оптималан ниво производње који ће омогућити одрживи развој, а производњу засновати у условима еколошке средине у којој могу да се добију производи високе хранљиве вредности који су здравствено безбедни.

Израженом депопулацијом сеоских подручја Србије, а посебно брдско-планинских, све веће површине травњака се не користе, јер је дошло до значајног пада броја стоке. То доводи до њихове биљне деградације, изражене кроз велико закоровљавање и повратак жбунастој и шумској вегетацији. У брдско-планинским селима постоје расположиве земљишне површине, традиција гајења говеда и оваца, очуване и усавршене аутохтоне технологије млечне и месне прераде, сачувана еколошка средина и повољни услови за производњу органске хране. На основу произведене органске хране може успешно да се развија и сеоски туризам.

Постоје различите могућности и не постоји једно добро решење које је погодно за све, већ су потребна решења кад се на основу локалних ресурса, локалних потреба и локалних могућности поправља постојеће стање. Досадашњи модели развоја не дају очекиване резултате, те је потребно стварити повољније окружење за иновације и економски развој пољопривредних газдинстава.

У сточарству се бројно стање свих врста стоке у дужем периоду стално смањује, а проблеми се повећавају и продубљују.

Бројно стање стоке по врстама у Србији у периоду 1975–2019. (у 000 грла)

ВРСТА СТОКЕ:	1975.	1990.	2012.	2019.
говеда	2250	1559	908	878
свиње	4600	4238	3407	2790
овце	2700	2120	1736	1710
живина	22570	23404	26711	16200
козе			231	235

Извор: Републички завод за статистику

У наведеном периоду број свих врста стоке има опадајући тренд, а разлог је, поред осталог, смањен број пољопривредних газдинстава. Пред крај 2018. године, од укупно 442.553 регистрована пољопривредна газдинства, у активном статусу је било 383.116 газдинстава (односно, 86,57%). Просечан број грла по пољопривредном газдинству је нешто већи од пет, половина пољопривредних газдинстава у Србији има једно до два грла говеда, док се највише говеда гаји на фармама које имају три до девет грла. Према расположивим подацима у Републици Србији, са стањем на дан 1.12. 2019. у односу на стање на дан 1. 12. 2018. године, већи је укупан број говеда (за 2,3%) и свиња (за 4,3%), док је мањи укупан број оваца (за 4,1%), коза (за 2,4%) и живине (за 2,8%).

Породична газдинства често могу да опстану само ако остварују приход од повезане и усаглашене биљне и сточарске производње. У нашим околностима треба тежити породичним газдинствима која имају преко 25-30 крава за производњу млека и меса или преко 80-100 јунади у тову или преко 130-150 оваца. Газдинства треба сама да производе кабасту храну за своју стоку. За производњу кабасте хране треба да обрађују најмање 25-30 ха у равничарском и брдском подручју и користе најмање 40-50 ха у планинском подручју.

Успешна могу бити и нешто мања газдинства, уколико се на газдинству (пре свега у брдско-планинском подручју) баве и производњом висококвалитетних млечних и органских производа и сеоским туризмом.

Велики број породичних пољопривредних газдинстава нема могућност унапређења повећањем обима производње и оптимизацијом постојећег система. За таква газдинства би била веома значајна промена модела производње, боље прилагођеног ресурсима на газдинству и могућностима у окружењу.

Већина газдинстава су мале економске снаге и потребна им је већа помоћ у модернизацији и превазилажењу проблема у производном ланцу. Имајући у виду горе наведено, намеће се потреба да се финансијским подстицајама, сличним онима које добијају страни предузетници (10.000 евра по радном месту) помогну породична пољопривредна газдинства и задруге у селима које се

баве сточарством у брдско-планинским подручјима, што би значајно допринело одрживом развоју и економском препороду сточарства и села у Србији.

Кад је реч о *сточарству*, потребно би било следеће:

1. За брдско-планинска подручја: за све заинтересоване који нису старији од 55 година обезбедити бесповратна средства у износу од 15.000 евра за фарму говеда са најмање 10 крава или 100 оваца у репродукцији, или 40 товних јунади – уз повољне кредите за одрживу производњу;
  - за оне који су старији од 65 година обезбедити бесповратна средства у износу од 5.000 евра, а ако имају наследника на газдинству 7.000 евра уз повољне кредите за одрживу производњу;
  - за ово подручје повећати премије за млеко са 7 на 10 дин/кг, субвенције за краву са 25.000 на 30.000, за јунад у тову на 18.000, за овцу у репродукцији са 7.000 на 10.000, за јагње на 3.000 (а за извоз на 3.500);
  - посебно би требало подржати очување аутохтоних раса стоке и органску производњу домаћих традиционалних врста сточарских производа.
2. За *одрживу пољопривреду* Србије потребно је 1.600.000 грла говеда, 6.000.000 свиња, 2-3.000.000 оваца у репродукцији, 8.000.000 кока носилца и око 95.000.000 товних пилића (бројлера). Овај број грла обезбеђује 1 условно грло на 1 ха обрадивог земљишта или 1,3 условна грла на 1 ха ораница, чиме се чува плодност земље и осигурава оптималан принос гајених биљних врста.
3. Сва *женска грла* која испуњавају услове селекције увести у репродукцију и забранити клање и извоз како би се обновио и увећао сточни фонд. Тек са наведеним бројем грла, са одговарајућим бројем модерних млекара, кланица и других смештајних и прерадних погона које треба убрзано обезбедити, могућа је одржива пољопривреда, а с њом и одржива села у Србији.

4. *Сточарске задруге* би требало да омогуће непрекидни ланац од гајења стоке, преко прераде и пласмана сточарских производа, све до њиховог пласмана на домаће тржиште и што већег извоза.
5. За модерну тржишно одрживу производњу, сточарска газдинства треба да имају *висококвалитетна грла и објекте* који одговарају стандардима за добробит животиња и треба да производе за познатог купца. Досадашњи развој брдско-планинског подручја се искључиво заснивао и одржавао на природним потенцијалима, сточарству, традиционалним технологијама и радном становништву. Ова подручја су за Србију значајна из стратешко-безбедносних разлога, а за сточарство због својих природних специфичности, очувања агроекосистема, сачуваног основног фонда говеда и оваца, сачуваних аутохтоних технологија. На том подручју налази се близу 200.000 пољопривредних газдинстава и живи око 2 милиона становника (око 27% укупног становништва Србије). Та подручја су најнеразвијенија у Србији, њихов друштвени производ је око 30% просека земље, највеће су миграције и гашење села, која су у свему била запостављена.

Сточарство у брдско-планинским подручјима треба развијати коришћењем пространих и слободних земљишних површина (са данашњих 4,5 ха просечне коришћене површине нема развоја сточарства). Треба га организовати у фармском систему извозне оријентације, у агроколошким условима, подстицати извоз око 150.000 јунади и 1.700.000 јагњади, развити и усавршити аутохтоне технологије млечне и месне прераде, развијати млекаре, кланице и друге прерадне капацитете. Економски треба подстицати још и сеоски, бањски и планински туризам. Треба имати у виду да ова подручја из сточарске производње могу да обезбеде годишњи извоз од око 500 милиона долара.

4.2.2. Предлог приоритета одрживог развоја сточарства

Приоритет 1. Подршка робним произвођачима

Циљ: сточарство треба да буде један од главних приоритета за оживљавање и развој села у Србији, због чега би његов удео у укупној пољопривредној производњи требало подизати бар до 60% и макар до једног условног грла по хектару обрадивог земљишта.

Очекивани резултати: заустављање досадашњег пада броја стоке, а потом и значајно повећање броја стоке код робних произвођача.

Индикатори (валоризација резултата): број робних произвођача; број грла појединих врста стоке; број условних грла стоке.

Приоритет 2. Техничко-технолошка модернизација сточарских газдинстава

Циљ: унапређење/изградња техничких капацитета за сточарску производњу; пораст продуктивности и економичности у сточарству; смањење штета од природних непогода и разних епидемија у сточарству.

Очекивани резултати: техничка модернизација сточарске производње; стварање техничких предуслова за повећање броја грла и модернизацију сточарства; уклањање уских грла у производном ланцу и увећање постојећих производних капацитета код произвођача који се тренутно баве овом производњом; повећање конкурентности; ефикасније искоришћавање земљишта, посебно ливада и пашњака.

Индикатори (валоризација резултата): број газдинстава која користе опрему за конзервисање кабасте хране силирањем, опрему за мужу, лактофризе; број нових објеката, млекара и малих радионица за производњу квалитетних сирева.

Приоритет 3. Јачање компетенција фармера да примењују нове технологије и иновације на газдинству

Циљ: јачање компетенција произвођача да одрживо унапређују доходне активности, развијају и примењују нове технологије и иновације на газдинству, као и да боље искоришћавају нове могућности које постоје у окружењу.

Очекивани резултати: одржива интензификација производње, јачање конкурентности, боље управљање и искоришћавање постојећих ресурса; боље искоришћавање могућности које постоје у окружењу.

Индикатори (валоризација резултата): број пољопривредних газдинстава која примењују нове технологије у сточарству.

Приоритет 4. Модернизација прерађивачких капацитета

Циљ: треба развијати модерније мале, средње и велике прерадне капацитете за клање (пре свега, јунади, јагњади и товљеника), као и капацитете за прераду меса и млека по аутохтоним технологијама.

Очекивани резултати: унапређење прераде млека и производња висококвалитетних аутохтоних сирева; унапређење прераде меса; инвестиције кроз јавна и приватна партнерства у циљу изградње малих млекара (нпр. капацитета око 1.000 литара млека на дан) и малих радионица на газдинствима која се пре свега баве овчарством и козарством (млекаре у домаћинству са капацитетом од нпр. 100 литара на дан).

Индикатори (валоризација резултата): Број прерађивачких капацитета у сектору млека. Број прерађивачких капацитета у сектору меса.

Приоритет 5. Унапређење органске производње

Циљ: очувана природна средина и слободни пашњаци у брдско-планинском подручју пружају повољне могућности за развој органске производње; екстензивне системе испаше говеда, оваца и коза је најлакше и најјефтиније претворити у органску производњу.

Очекивани резултати: подршка унапређењу развоја домаћег тржишта и понуде органских производа сточарства; подршка у организовању и изградњи прерађивачких капацитета и постизању критичне масе органских производа (меса, млека, сира и других прерађевина); подршка анализи вредносног ланца (*value chain*) и интервенцији на бази резултата анализе.

Индикатори (валоризација резултата): број сертифицираних органских произвођача; број органских производа, познатог порекла и стандарда квалитета.

Приоритет 6. Боље искоришћавање аутохтоних технологија

Циљ: због све веће тражње за производима из аутохтоне производње, посебно са брдско-планинских подручја, потребно је подржати становиште да су организована производња, прерада, уједначена технологија и откуп услов за одрживи развој сточарства и становништва у сеоским подручјима.

Очекивани резултати: већа валоризација аутохтоних технологија; стандардизација аутохтоних сточарских производа по квалитету и квантитету.

Индикатори (валоризација резултата): број производа на тржишту који се израђују по традиционалним технолошким стандардима, са познатим пореклом и заштићеним именом.

Приоритет 7. Боље повезивање сточарства и сеоског туризма

Циљ: наша брдско-планинска подручја упоредо треба да развијају сточарство и сеоски туризам, јер ове две делатности омогућују унапређење ових подручја, ако добијају неопходну подршку државе (као у развијени земљама ЕУ).

Очекивани резултати: развијено сточарство непосредно доприноси развоју сеоског туризма преко понуде и коришћења у исхрани туриста специјалних врста производа који потичу од традиционалне – аутохтоне технологије са ових подручја, као што су разне врсте сирева у саламури, кајмак, сухомеснати производи од говеђег, овчијег и свињског меса, младо јагњеће месо итд. Поред наведеног, сточарство помаже сеоски туризам и тако што туристима нуди спортско јахање коња, вожњу у кочијама, фијакерима, чезама, коришћење специјално обучених паса за лов, а градској деци упознавање са домаћим животињама и слично.

Индикатори (валоризација резултата): број пољопривредних газдинстава која се баве сеоским туризмом и нуде за исхрану туриста специјалне врсте производа који потичу из традиционалне – аутохтоне технологије; број туриста раније и данас.

4.3. Воћарство и виноградарство

4.3.1. Дијагноза постојећег стања и проблема

Воћарство и виноградарство су веома важне гране пољопривредне производње у Србији. Природни услови у појединим регионима Србије погодни су место за бављење воћарском и виноградарском производњом и омогућавају постизање врхунских резултата у погледу квалитета, приноса и прихода.

Дуга традиција у производњи шљиве, малине, јабуке и вишње један је од разлога зашто су ове воћне врсте најзначајније за воћарску производњу Србије. Остале воћне врсте, као што су бресква, крушка, кајсија, трешња, јагода, купина, такође се традиционално гаје у појединим регионима Србије. Неке од њих су у експанзији, заједно са до сада мање заступљеним: боровницом, рибизлом, аронијом. У виноградарској производњи подједнако су заступљене сорте стоног и винског грожђа, које дају печат специфичности, ексклузивности и посебности српском сортименту.

Воћарска и виноградарска производња углавном су се одвијале на приватним пољопривредним газдинствима. У овом сектору значајан напредак је постигнут у побољшању стандарда у примарној производњи и преради, али и у домену пословног повезивања. Варирања у обиму производње су велика, јер је сектор још увек на релативно ниском технолошком нивоу и његова производња подложна је утицају временских прилика.

Током 2017. године производња воћа реализована је на родној површини од 175.863 хектара и чинила је око 9% вредности пољопривредне производње Републике Србије. Исте године производња грожђа остварена је на родној површини од 21.201 хектара и чинила је око 2% вредности пољопривредне производње.

Вредност извоза укупног воћа током 2018. г. износио је око 618 милиона долара, 2017. око 680 милиона долара, 2016. око 625.000 долара. Свеже воће се извозило са просечном ценом од 0,89 долара, а прерађено воће са ценом од 1,82 долара по кг, што говори да се убудуће мора ићи на производе више фазе припреме и прераде. Међу 10 извозних пољопривредних производа у 2017. години налазе

се 3 воћне врсте - малина на 3. месту са вредношћу од 233,2 долара, јабука на 4. месту са вредношћу од 122,4 милиона долара и смрзнута вишња на 8. месту са вредношћу од 59,2 милиона долара. Такође, и у 2018. години, међу 12 извозних производа налазе се 4 воћне врсте: малина, јабука, вишња и бресква.

Извоз вина у протеклом периоду је у сталном порасту. Очекује се наставак тренда пораста извоза вина и у наредном периоду, имајући у виду могућност бесцаринског извоза на тржиште Руске Федерације и ЕУ.

Основни циљ воћарско-виноградарске производње мора бити повећање површина под интензивним засадима воћа и грожђа, повећање укупне производње уз постизање високог квалитета плодова који одговара захтевима стандарда иностраног и домаћег тржишта. Сходно томе, доћи ће до повећања прихода произвођача воћа и грожђа, с једне стране, док ће се, с друге стране, смањити незапосленост и одлив становништва из руралних подручја. Са повећањем радно интензивне производње брзо би се видели економски ефекти, а они би утицали и на решавање социјалних, демографских и других проблема.

4.3.2. Предлог приоритета одрживог развоја

Приоритет 1. Извршити макро и микрорејонизацију неразвијених рејона

Циљ: унапређење воћарске и виноградарске производње, прилагођавање воћарских и виноградарских сорти одговарајућем климатском подручју; успостављање планског и систематског рада на унапређењу воћарско-виноградарске производње; усвајање препорука стручњака шта је најбоље за конкретан рејон и конкретну производњу.

Очекивани резултати: повећање обима производње воћа и грожђа; већа запосленост сеоског становништва; повећање животног стандарда сеоског становништва.

Индикатори (валоризација резултата): развој прехранбене индустрије, туризма, угоститељства и осталих делатности које се

ослањају на воћарство и виноградарство; већа регионална сарадња; повећање вредности извоза.

Приоритет 2. Трајно радити на повећању нивоа знања произвођача

Циљ: образовање произвођача, преношење знања, постављање демонстрационих засада и примена могућих нових технологија на њима; приказивање садашњег нивоа знања у свету и поређење са нашим нивоом знања.

Очекивани резултати: већа заступљеност воћарских и виноградарских засада; већа примена савремених технологија у засадима; већи број пољопривредних произвођача који би били специјализовани за воћарско-виноградарску производњу.

Индикатори (валоризација резултата): веће учешће површина под засадима воћа и винове лозе у структури коришћеног пољопривредног земљишта; повећана вредност извоза прерађених производа који су добијени од воћа и грожђа.

Приоритет 3. Повећати складишне капацитете и могућности за дистрибуцију воћа и грожђа

Циљ: увођење савремене технологије и опреме за чување воћа и грожђа, повећање броја савремених хладњача и броја хладњача у регионима Србије у којима их нема довољно; повећање броја дистрибутивних центара на свим локацијама у Србији.

Очекивани резултати: развој интензивне производње, боља организованост произвођача, добијање плодова одговарајућег квалитета.

Индикатори (валоризација резултата): већа заступљеност стандарда у производњи; повећан број савремених хладњача и повећани капацитети у хладњачама.

Приоритет 4. Увођење органског концепта у производњу воћа и гржђа

Циљ: успостављање јединственог и затвореног система производње; примена агротехнике у складу са принципима органске производње (поштовање плодореда, здруживање усева, малчирање, гајење међуусева); очување животне средине, заштита биодиверзитета; усклађивање прописа; адекватно субвенционисање.

Очекивани резултати: даљи развој легислативе у области органске производње; успостављање политике квалитета; обука саветодаваца из области органске производње и пренос знања пољопривредним произвођачима о новим научним сазнањима.

Индикатори (валоризација резултата): стално уређење институционалног оквира у сектору органске производње; повећање површина које су у систему органске производње; број учесника на радионицама и практичним обукама и број одржаних радионица.

4.4. Повртарство

4.4.1. Дијагноза постојећег стања и проблема

Повртарство представља једну од најинтензивнијих грана биљне производње, која значајно утиче на развој села (по приносу и економском ефекту). Основна одлика ове врсте пољопривредне производње јесте разноликост повртарских врста, уз ангажовање значајних људских ресурса.

Повртарство може бити организовано: *на отвореном* (њиви, башти) и у *заштићеном простору* (пластенику, стакленику).

Производња на њивама се може поделити на: комбиновану производњу поврћа (производња у ратарско/повртарском плодореду); интензивну производњу поврћа на специјализованим породичним газдинствима (производња квалитетног расада и конзумног поврћа у затвореном простору и баштама).

Интензивна повртарска производња може бити дугорочан и комерцијалан породични посао и у сеоским, али и у градским

срединама: са *агрономског аспекта* већи значај има производња поврћа на њивама, затим производња у заштићеном простору, које своје производе намењују домаћем тржишту и извозу, док се производња у баштама користи за потребе домаћинства, а вишак се усмерава на зелене пијаце; са *економског становишта* највећи значај има производња поврћа у заштићеном простору, њивска и, на крају, производња поврћа у башти.

Производња поврћа на нивоу Републике Србије је организована на више од 100.000 хектара (66.488 ха ораница и башти и 38.472 ха кромпира, подаци из 2017. године). Остварена производња добара и услуга у произвођачким ценама за поврће и хортикултурне производе износила је 30.537,9 милиона РСД (подаци из 2017).

Иако је Србија лидер у региону према приносима, директна плаћања и субвенције су много мањи него што је то случај у земљама чланицама ЕУ. Конкурентност повртарске производње у великој мери зависи од цене и квалитета семена и вештачког ђубрива.

Производња семенског материјала у Србији не покрива потребе домаћег тржишта, па се значајне количине семена поврћа увозе. Значајна инвестициона улагања у опрему, механизацију и инпуте и све већа производња поврћа у заштићеном простору, доводе до пораста обима производње поврћа у Србији. Евидентна је и шира понуда и увођење нових врста поврћа у производни асортиман.

Производња расада, резаног и саксијског цвећа сигурно је интересантна за сеоско подручје и може дати значајну економску корист, а ова производња би требало да буде у заштићеном простору и веома је погодна за мале површине.

Извоз поврћа је у порасту, како у погледу количина, тако и по броју земаља у које Србија извози. У структури извоза највеће је учешће конзервисаног и хладно (смрзнуто) прерађеног поврћа. Нешто мање се извози свеже и дехидрирано (сушено) поврће.

У зависности од тога да ли постоје услови за наводњавање или не, разликује се и број ангажованих радника на газдинствима. Тако је у условима без додатног наводњавања по хектару потребно 1,5-2 радника/ха дневно, а у интензивној производњи у условима

наводњавања 3-4 радника/ха дневно. У заштићеном простору, у зависности од нивоа аутоматизације и компјутеризације технолошког процеса производње, ангажује се од 4-10 радника/ха (1.000-2.500 м² по раднику) дневно.

Једно од ограничења повртарске производње је недостатак адекватног складишног простора за краткорочно и дугорочно чување свежег поврћа. Подизањем складишног простора губици би се свели на разуман ниво, а време чувања продужило до наредне године, тј. до пристизања раног поврћа из заштићеног простора и раног и средње раног поврћа са отвореног поља.

Основни правци будућег развоја повртарства у Србији подразумевају оптимално коришћење расположивих производних капацитета и повећање обима производње. Очекује се измена производне структуре и повећање степена финализације повртарских производа, а све са циљем подмирења домаћег тржишта и значајног повећања извоза пољопривредно-прехрамбених производа.

4.4.2. Предлог приоритета одрживог развоја

Приоритет 1. Селекционерски рад на стварању нових сорти поврћа за гајење на отвореном пољу и у заштићеном простору (пластенику, стакленику)

Циљ: стварање нових сорти повртарских култура прилагођених на агроколошке услове гајења конкретног локалитета, изазиваче биљних болести и штеточина; посебно је важна употреба семена из домаћег сортимента.

Очекивани резултати: повећање обима доступних сорти и јачање домаћег сортимента семена повртарских култура, чиме се очекује смањење зависности од увоза семенског и садног материјала.

Индикатори (валоризација резултата): број новостворених сорти поврћа; позиционирање домаћих селекционарских кућа на међународном тржишту (повећавање извоза семена и садног материјала); повећање конкурентности повртарске производње.

Приоритет 2. Јачање свести о органској храни међу пољопривредним произвођачима и потрошачима

Циљ: образовање произвођача и упознавање са значајем повећања површина под органском производњом поврћа, као и одрживо управљање ресурсима (земљиште, ваздух и вода) и заштита животне средине; унапређењем повртарске производње повећава се понуда на тржишту производима који су бољег квалитета и виших цена.

Очекивани резултати: подстицај и ширење органске производње поврћа, различитих нивоа и система контроле, сертификације и надзора у органској производњи; системско удруживање произвођача органског поврћа и заједничко учешће на тржишту, лакше аплицирање за средства за проширење производње и препознатљивост на тржишту.

Индикатори (валоризација резултата): број пољопривредних газдинстава која се баве повртарством у систему органске производње поврћа; повећање прихода газдинства по јединици површине под органском производњом поврћа; побољшање социо-економског стања газдинства на коме се одвија органска производња поврћа.

Приоритет 3. Увођење нових производних технологија у повртарству

Циљ: увођењем нових технологија у повртарску производњу повећава се профитабилност, уз рационално коришћење свих инпута усмерених ка квалитету финалног производа, заштити човекове околине (нарочито земљишних потенцијала и плодности) и коришћење секундарних производа биљне производње (као ђубрива).

Очекивани резултати: усмеравање технологије производње ка конкретним потребама тржишта и различитим облицима прераде; поједностављење процедуре контроле и сертификације семенског и садног материјала и финалног производа.

Индикатори (валоризација резултата): осигурање квалитета поврћа; стабилност приноса повртарских култура; повећање прихода.

Приоритет 4. Осавремењавање производње поврћа увођењем технолошких иновација

Циљ: улагањем у иновирање производње поврћа повећава се искоришћеност свих инпута употребљених у производњи и продужава производна сезона.

Очекивани резултати: веће улагање у вишегодишње фолије за покривање пластеника, као и опрему за додатно осветљење; увођење опреме за хидропоничну производњу биљака, опреме за вентилацију и вештачко опрашивање; улагање у системе за наводњавање са могућношћу ђубрења и влажења простора микроорошавањем; увођење опреме за обогаћивање угљен-диоксидом; куповина мотокултиватора снаге до 10 kw; куповина машина за пуњење саксија супстратом; набавка опреме за испитивање параметара заштићеног простора. Увођење нових (чистих) технологија и коришћење обновљивих извора енергије: роботизовани соларни електрогенератори (мобилни и стационарни), ветро турбине (мобилне и стационарне) и водене турбине. Куповина дигиталних метеоролошких станица, са софтверском апликацијом (која омогућава даљинско управљање системом и праћење параметара производње) и пратећом опремом (сензори за мерење падавина, тачке росе, температуре, влажности земљишта, јачине и правца дувања ветра итд.).

Индикатори (валоризација резултата): број прихваћених и коришћених технолошких иновација; осигурање квалитета поврћа; стабилност приноса повртарских култура и повећање прихода.

Приоритет 5. Повећање директних плаћања, подстицаја и субвенција за подршку производње по јединици површине под повртарским културама, набавку пластеника и стакленика и подизање складишних капацитета

Циљ: повећање обима повртарске производње кроз ефикасније улагање у основне инпуте; већа улагања у набавку пластеника и стакленика, као и подизање складишних и прерадних капацитета.

Очекивани резултати: повећање површина под пластеницима и стакленицима, као и њихова модернизација; већа улагања у системе за наводњавање и куповину потребне механизације и друге опреме за унапређење повртарске производње; повећање инвестиција у капацитете за складиштење и прераду поврћа.

Индикатори (валоризација резултата): број пластеника и стакленика; број капацитета за складиштење и прераду поврћа; осигурање квалитета поврћа; стабилност приноса повртарских култура и повећање прихода.

Приоритет 6. Уређење водотокова и повећање обима наводњаваног земљишта под повртарским културама

Циљ: изградња система за смањење опасности од поплава (одводњавање), изградња потребних система за наводњавање и модернизација (проширење) постојећих капацитета.

Очекивани резултати: повећање површина које се наводњавају (повртарска производња на отвореном) и повећање површина под системима за наводњавање/одводњавање (затворени простори), чиме се чува физичко-хемијски и биолошки састав земљишта. Тако се смањују трошкови утрошени за лабораторијске анализе, а смањује се и загађење животне средине (производња поврћа је познатог порекла и контролисаног квалитета).

Индикатори (валоризација резултата): бољи квалитет вода и уређени сливови и изворишта; бољи квалитет земљишта; број система за наводњавање који су у функцији.

Приоритет 7. Интензивирање производње поврћа у брдско-планинским подручјима

Циљ: повећање површина под повртарским културама и интензивирање производње поврћа, уз коришћење производних капацитета и природних карактеристика брдско-планинских подручја.

Очекивани резултати: успоравање миграција сеоског становништва у градске средине; јачање сеоских средина у брдско-планинским подручјима; интересно (задружно) повезивање и улагање у иновативност производње.

Индикатори (валоризација резултата): стабилност приноса повртарских култура; повећање прихода; број регистрованих пољопривредних газдинстава у брдско-планинским подручјима.

4.5. Пчеларство

Пчеларство у Србији данас је организовано преко пчеларских удружења, које повезује Савез пчеларских организација Србије (СПОС). Заједно са министарствима за пољопривреду и заштиту животне средине, после пописа пољопривреде 2012. године, регистровани су 673.651 кошницу у поседу 15.020 пчелара. Годишње се у Србији произведе од 5.000 до 9.000 тона меда, од чега се последњих година извезе од једне до две трећине укупне производње у земље Европске уније, Северне Африке, Индије и Јапана. Процењује се да девизни прилив од извоза меда може бити већи од оног који Србија остварује од извоза меса („беби бифа“) не рачунајући посредни феномен – ефекат медоносне пчеле у савременој биљној производњи, која је у многим случајевима незаменљив опрашивач.

У Европи је регистровано око 620.000 пчелара, који просечно произведу око 220.000 тона меда, док је у Северној Америци регистровано 212.000 пчелара, који поседују око 2.500.000 кошница. Највећи светски произвођач меда је Кина, у којој се произведе 450.000 тона, а у Европи то је Шпанија, где се произведе 30.000 тона меда. Највећи потрошач меда у Европи је Немачка, са просечних 1.100 грама по човеку годишње, затим следи Француска са 600, Италија и Србија са по 300 грама по житељу. Употреба меда у исхрани је ваљан показатељ квалитета исхране, начина живота и стања здравља становништва. У Србији је потребно много више радити на обуци провођача меда, а посебно на промоцији потрошње меда.

Мед произведен у Србији је изузетно квалитетан и тражен у Норвешкој и земљама ЕУ, а одавно су за њега заинтересоване и арапске земаље. Српски мед је веома квалитетан и у свет можемо извести све што се произведе! Пчеларство у Србији постаје све профитабилније занимање, па стога за многе није више само хоби већ и професија. Оснивањем и регистрацијом извозних објеката за продају меда у земљама ЕУ, расте потражња за овом храном произведеном у Србији. Цена меда у ЕУ је вишеструко већа него у Србији, тако да је реално очекивати да ће и убудуће она да расте. Зато се с правом истиче да мед представља велику извозну шансу Србије. Да би се то реализовало, потребни су додатни системски и финансијски подстицаји за развој и унапређење пчеларства у Србији.

Посебан проблем у пчеларству су болести које нападају пчелиње заједнице. Сваке године, и у свету и код нас, болести медоносних пчела наносе велике губитке пчеларству. Осим смањивања количине произведеног меда и других пчелињих производа, долази и до мањег опрашивања биљака, чиме се, поред економске, наноси и велика еколошка штета. Мада су и вирусна обољења пчела много чешћа него што се мисли и њихова је дијагностика скупа, бактеријске болести су знатно чешће, као и губици које наносе. Да би се сачувало здравље пчелињих друштава, потребно је боље образовање пчелара и њихова сарадња са надлежном ветеринарском службом у циљу ефикасне дијагностике и примене мера заштите и лечења пчелиње заједнице.

Развијено пчеларство утиче не само на здравље нације него и на бољи род воћа, а знатно доприноси повећању производње сунцокрета, уљане репице и свих нектароносних биљних култура. Зато је потребно остварити бољу сарадњу пчелара са воћарима и ратарима, пољопривредним саветодавним службама, школама и факултетима, са здравственим установама, привредним коморама, извозно-увозним предузећима и трговачким ланцима. То су главне препоруке које се предочавају самим пчеларима, наведеним институцијама, а нарочито надлежним државним органима, од којих се очекује да системским финансијским, организационим и свим другим подстицајима помогну да пчеларство у Србији добије место у економској, еколошкој, здравственој и развојној политици које одавно заслужује и какво има у развијеним европским земљама.

Практичне препоруке надлежним органима и пчеларима

- Широм друштвеном акцијом потребно је направити план да се у року од пет година повећа број пчелињих кошница на један милион и да се производња меда стабилизује на 10.000 тона годишње.
- Смањити ненормалну смртност пчела применом готових решења и препорука из света, посебно из Европе.

- Стандардизовати производњу и квалитет производа по узору на ЕУ и ускладити законске прописе Републике Србије са прописима Европске уније.
- Селекционисати матице у постојећим центрима толерантних или резистентних пчелињих матица на болести легла и пчела.
- Зауставити фалсификовање меда увођењем софистицираних скрининг метода у лабораторијама (утврђивање изотопа С13 и С14 у меду).
- Поштовањем строгих прописа ЕУ увести удруживање у задруге и кластере.
- Формирати банку гена аутохтоне расе пчела *домаћа карника* (*Apis mellifera carnica*) на нивоу Републике Србије.
- Формирати базу података, како у СПОС-у, тако и у министарствима за пољопривреду и екологију Републике Србије.
- Повећати субвенције, као што су у ЕУ (52 одсто) са бесповратним средствима, увести регресе и смањити каматне стопе на краткорочне и дугорочне кредите са већим грејс периодом.
- Вратити поверење купаца производа заштићених географским пореклом и повећати им цену, као и производима органског порекла.
- Смањити трошкове производње увођењем савремене опреме и механизације.
- Контролисати и санкционисати примену нерегистрованих лекова у пчеларству.
- Преиспитати велики број непотребних селидби пчелињака на познатим и великим пашама.
- Освежити чланство млађим и образованим људима.
- Увести пчеларство као обавезан предмет у средње пољопривредне школе.
- Стимулативним мерама и стручном обуком превести хобисте у робне произвођаче меда и других пчелињих производа.

- Укинути наплату стајалишта на липовој паши – пашарину (као на Фрушкој гори).
- Поједноставити регистрацију специјалних возила за пчеларство.
- Формирати националну организацију која ће се бавити маркетингом, пласманом и реализацијом пчелињих производа на домаћем и међународном тржишту.

4.6. Семенарство

Обновљив и одржив суверенитет семена, садног материјала и других генетичких ресурса неопходан је предуслов за прехранбени суверенитет Србије. Семе је најпре било прауслов настанка пољопривреде и седелачког живљења, а сортно семе данас слови за предуслов савремене прехранбене сигурности свих, а поготово оних народа који су изложени разним забранама моћника. Семе је прва и најважнија карика у ланцу производње хране, па је стога скована синтагма „суверенитет семена = суверенитет хране = суверенитет државе“. Увидом у статистику уочава се смањен ниво производње семена и квалитетног садног материјала у Србији током транзиције, ратова и спољних санкција, а потом и жестока конкуренција страних семенарских гиганата и увозника. Србија мора трајно тежити позитивном девизном салду и покривености увоза извозом семена и садног материјала путем подстицаја стварању сорти које су конкурентне најбољим у свету, које ће добрим својствима повећавати обим производње за потребе Србије и већи извоз.

Истовремено са привођењем друштвено-економског система пожељним променама ка обнови државног суверенитета, нужно је усмерити пажњу на упоредно истраживање ваљаности сортимента најважнијих усева и садног материјала, најважнијих и традиционалних воћарско-виноградарских врста и раса стоке, те у том циљу давати већу државну помоћ домаћим научно-стручним институтима. Устројити резерве (базног) семена за сваки егзистенцијално битан усев и обезбедити трајно чување домаћих генетичких биљних и животињских ресурса. Осим подршке

оплемењивачком раду, мора се обезбедити улагање у проучавање специфичне њивске технологије посредством локалних огледа у рејону за новостворене сорте, затим за подстицање проучавања посебне семенске технологије за добијање највећег броја клијавих семена по хектару, за сорте ширококоредих усева. Увек подстицати ситне и сиромашније земљораднике да купују сертификовано семе и садни материјал.

Треба дати првенство закупа државног пољопривредног земљишта произвођачима хибридног семена и квалитетног садног материјала, уз повећано суфинансирање, увозне и друге олакшице опремању система за наводњавање, побољшавању сушионо-дорадних постројења и лабораторијске опреме. Унапређивање стручне сортне рејонизације допринеће обновљивом коришћењу природних ресурса у сеоским подручјима Србије.

4.7. Цвећарство

Цвеће је збирни израз за биљке чији цветови или листови имају декоративну улогу у простору у којем људи бораве – чинећи га лепшим, пријатнијим и привлачнијим. Цвећарство је важна делатност у оквиру пољопривреде, у коју спада производња и промет разних врста цветних биљака, њихово коришћење у декоративне сврхе и научно проучавање њихових биолошких карактеристика, економског значаја и друштвено-културне улоге.

Производња цвећа је високоинтензивна производња, која не захтева велике површине, али захтева знање и организацију укупне производње и продаје. Последњих година приметан је све већи интерес појединаца да у оквиру својих породичних домаћинстава, на мањим поседима, организују производњу цвећа.

Производња је углавном сконцентрисана око већих градова и њом се бави око 2200 газдинстава на укупној површини преко 380 ха. У погледу производне структуре доминира производња расада сезонског цвећа, као и производња неких врста погодних за резани цвет (руже, хризантеме, љиљани, гладиоле, кале). Обим годишње

производње од 2500 т не подмирује потребе домаћег тржишта. Из тих разлога увоз цвећа је вишеструко већи од извоза.

Захваљујући тражњи током целе године, производња цветног и декоративног садног материјала последњих година бележи изразити развој. Како се производњом цвећа углавном баве мала породична газдинства, основни проблем који омета даљи развој ове гране производње јесте немогућност ефикаснијег коришћења радне снаге, као и немогућност рационалног коришћења савремених средстава за производњу.

Производња цвећа се организује и на отвореном пољу и у заштићеном простору. Према подацима Републичког завода за статистику у 2016. години, површине отвореног простора на којима се узгајало цвеће износиле су 263 ха, а заштићеног простора 119 ха, што чини мање од 10% укупних површина под заштићеним простором у Србији (од 2083 ха).

У објектима заштићеног простора, производња цвећа обавља се у малим серијама, јер се ради о објектима малих површина (најчешће од 200 до 400 и ретко до 1000 м²). Број објеката за производњу цвећа у последњој деценији се постепено смањује, не због последица смањивања потребе за цвећем, већ због високих трошкова изградње и одржавања објеката и малих државних подстицаја.

Производња цвећа је сконцентрисана у неколико већих области. Главни производни центри су: Београдски регион са 40,76 ха; Мачванска област (Шабац са 19,44 ха); Моравичка област (Чачак са 9,88 ха); Расинска област (Варварин са 18,96 ха; Крушевац са 12,45 ха) и Шумадијска област (Крагујевац са 11,58 ха).

У погледу производне структуре, у заштићеном простору доминира производња расада сезонског цвећа. На отвореном пољу најзаступљенија је производња ружа, гладиола, хризантема, кала и љиљана. Површине под овим културама из године у године варирају. Највеће површине заузимају руже, док су остале културе заступљене у много мањем проценту.

У односу на земље региона, производња цвећа у Србији организује се на већим површинама у односу на Хрватску и БиХ, а на упола мањим површинама у односу на Македонију и Мађарску.

Из Србије се годишње извезе цвећа у вредности од око 4 милиона евра, док је вредност увоза троструко већа. Због тога је у овој привредној грани изражен спољнотрговински дефицит. Слична ситуација је и у земљама у региону. У структури увоза, а према подацима Привредне коморе Србије, највеће учешће у 2016. години има група резано цвеће (руже, каранфили, хризантеме и орхидеје), са 44% од укупног увоза, а затим семенски и садни материјал и саксијско цвеће. Увоз сушеног цвећа је занемарљив. У поређењу са структуром увоза из 2006. и 2007. године, нема већих промена ни у асортиману ни у вредности (43%).

Највише цвећа увози се из земаља ЕУ (Холандија, Италија, Белгија, Мађарска), затим из Кеније, Турске, Еквадора и Колумбије.

Најзначајнији спољнотрговински партнери Србије у трговини цвећем и украсним биљем су земље ЕУ и ЦЕФТА, на које се односи скоро 80% укупне размене ових производа. Од земаља ЦЕФТА, највише цвећа се извози у БиХ и Хрватску, а од земаља ЕУ, у Холандију, Пољску и Немачку. Србија такође извози цвеће и у Русију, Белорусију, Швајцарску, САД.

Производња цвећа као главна радна и економска активност цвећарских задруга и породичних газдинстава мора да има приоритет у систему државних подстицаја. Уз то је неопходна много већа јавна промоција примера добре праксе који постоје у овој области пољопривредне производње. Такав је пример цвећара у селу Липолист (код Шапца), чије се руже извозе у многе европске земље, јер спадају у најлепше и најквалитетније. Саднице тих ружа се из Србије извозе чак и у Холандију, која је главни светски извозник цвећа, и остварују се огромни приходи. За нас би и у овом случају било веома корисно да се угледамо на Холандију, која од нас има много неповољније природне услове за пољопривреду – а вишеструко је успешнија.

Практичне препоруке

- С обзиром на околност да Србија много више цвећа увози него што га извози, у платно-билансном погледу би било веома корисно и важно да се тај однос преокрене – што без системских државних подстицаја није могуће. Зато би у стратегији привредног развоја земље и спољнотрговинских односа цвећарство требало да добије значајније место.
- Удруживање цвећара у *специјализоване задруге* би знатно повећало изгледе цвећара да сами унапреде своју производњу, обезбеде већу количину производа, што ће им омогућити већу конкурентност и на домаћем и на иностраном тржишту.
- Програми *специјалне обуке* произвођача би значајно унапредили производњу цвећа у Србији и зато би их требало редовно и систематски организовати и спроводити.
- У Србији треба основати *Национални научни институт за цвећарство*, или бар оформити специјално одељење у оквиру неког сродног института, који би дао значајну научну основу за унапређење укупне производње цвећа, образовао и припремао саветодавце и усмеравао образовање произвођача цвећа.

Све наведено би истовремено допринело демографској одрживости нашег села, јер је уочено да се младе сеоске жене радије баве цвећарством него неким другим традиционалним врстама пољопривредне производње. А без младих жена које би у селима живеле, радиле и рађале децу, наша села ће се још брже празнити. Производња цвећа у том случају се лако допуњује сеоским туризмом, али и другим пољопривредним и непољопривредним делатностима (попут продаје свога цвећа у сопственим цвећарама у граду).

4.8. Рибарство

Риболов је прастара активност људи, а рибарство је данас важна привредна делатност, која је за неке озбиљна професија, а за многе у Србији би могла да буде веома исплатив посао. Риба је намирница будућности, како због својих нутритивних и превентивних вредности за очување људског здравља, тако и због чињенице да Србија располаже добрим природним условима за гајење слатководних врста риба, за којима постоји потражња и на домаћем и на спољњем тржишту. Рибарство у Србији се одвија као аквакултура (гајење рибе), рибарство отворених вода и прерада рибе. Аквакултура се реализује у топловодним (шаранским), хладноводним (пастрмским) рибњацима и рециркуларним системима за производњу рибе (РАС).

Производња рибе у последњој деценији варира између 7.278 тона 2017. године и 13.013 тона у 2011. години. Према количини произведене рибе, Србија је негде у средини у поређењу са чланицама ЕУ (мању производњу од Србије има 12 чланица ЕУ). Просечна потрошња рибе у Србији по глави становника је 5-6 кг по званичним (односно 7 кг по незваничним) подацима, што је 3-4 пута мање од европског и светског просека. Укупна потрошња рибе у Србији последњих година креће се између 35.000 и 50.000 тона годишње. Увоз рибе бележи стални раст. У последњој деценији се кретао од 23.336 тона (2008) у вредности од 69 милиона долара, до 36.089 тона (2018. године) у вредности од 102 милиона долара. Извоз рибе из Србије углавном је базиран на рибљим прерађевинама (и то на преради увезене морске рибе) и последњих година бележи значајан раст, од 697 тона у вредности од 4,1 милион долара 2012. године, до 2.095 тона, извезене 2018. године у вредности од 17,5 милиона долара.

Србија би поново могла да буде велики извозник кавијара као што је била пре више деценија, када је у САД и друге земље годишње извозила 2-3 тоне тог специјалитета по цени од 900 долара за килограм и остваривала приход већи од 2,5 милиона долара. Кладовски кавијар се вековима служио на европским дворовима. Због изградње две ћердапске хидроелектране, шансу данас има неготински кавијар.

Риба и рибљи специјалитети у већој мери могу да буду занимљива и исплатива понуда и у јеловнику пољопривредних газдинстава која се баве сеоским туризмом. Чињеница да се три четвртине рибе коју конзумирају грађани Србије увезе и за то држава издваја огромна финансијска средства, указује на неопходност повећања производње, чиме би се издвајања за увоз слатководне рибе смањила за око десет милиона долара годишње! Само у Војводини је више од 100 000 хектара који се не могу исплативо користити за друге намене, а погодни су за изградњу шаранских рибњака.

Производња рибе у Србији, према стручним проценама, може да се повећа за 100 одсто, уз добро осмишљен извоз прерађевина од слатководне рибе. Док у Европи постоји огроман дефицит од преко 1,5 милиона тона рибе и стално расте њена потрошња, као и у свету, Србија има велике неискоришћене расположиве водене ресурсе (реке, потоци, језера, канали, подземне воде), а поседујемо и сировине – пшеницу, кукуруз, јечам, соју – за производњу хране за рибе, коју можемо и да извозимо.

Пољопривредно рибарско газдинство своју егзистенцију могло би да обезбеди производњом најмање 10 тона рибе. То се у условима пастрмске производње може остварити на површини од 250 м², односно 5 хектара шаранског рибњака (у полуинтензивној производњи), или 1,5 хектара у интензивној производњи. Висина улагања зависи од конфигурације терена, квалитета земље, близине извора за водоснабдевање, близине пута и могућности прикључења на електромрежу, врсте материјала од којих се рибњак гради. Уложена средства у изградњу рибњака могу се вратити за 4 до 6 година.

Број регистрованих рибњака је 149, од чега 77 шаранских, 68 пастрмских и 4 рибњака (РАС система) за гајење кечиге. Број регистрованих пољопривредних газдинстава за производњу рибе је 518, од којих само рибу гаји 126 газдинстава, док се 392, поред рибарства, баве још и ратарством, воћарством или сточарством. У производњи рибе, са више од 90 процената доминирају шаран и калифорнијска пастрмка. Поред ове две врсте, гаје се сом, смуђ, штука, бели и сиви толстолобик, бели амур, бабушка и лињак на

шаранским рибњацима и поточна пастрмка, младица и липљан на пастрмским рибњацима, као и кечига и сибирска јесетра у РАС системима. У излову из отворених вода од 50-ак врста које се изловљавају, доминирају шаран, сом, смућ, штука, бели и сиви толстолобик, бели амур, деверика и бабушка.

Укупне површине под шаранским рибњацима у последњој деценији варирају између 6.492 и 8.940 ха (незванично око 14.000 ха), а под пастрмским рибњацима између 33.255 м² и 81.411 м² (незванично око 14 ха). Чак 98% шаранских рибњака је у Војводини, а пастрмских у брдско-планинским подручјима централне Србије, пре свега у западној, источној и јужној Србији. Привредни излов рибе из отворених вода (великих река: Дунава, Саве и Тисе) обављају привредни рибари, којих има између 295 и 388.

Процењује се да би Србија према расположивим природним условима, уз удруживање рибара у *специјализоване рибарске задруге*, бољу организацију посла и већу системску и финансијску подршку државе, могла у шаранском рибарству врло брзо да постане једна од водећих европских земаља.

5. Екологија и заштита биља

5.1. Дијагноза постојећег стања и проблема

Екологија и заштита биља представљају најважније чиниоце у будућој производњи хране – пре свега за људску употребу, а затим и за животиње. Еколошка питања у вези са земљиштем, водом, ваздухом и храном намећу се као најважнија у процесима тзв. европских интеграција, те су и стога незаобилазна.

5.1.1. Земљиште

Земљиште је најважнији фактор успешне производње у пољопривреди и тај ресурс треба чувати и унапређивати. Систем обраде земљишта који би водио у смеру одрживог концепта огледао би се у све већем чувању органских материја и очувању биогености земљишта и заустављању процеса смањења садржаја хумуса. Стога се намеће потреба повећања броја животиња на селу и нераскидиве везе између сточарске и биљне производње, пошто нема добре биљне без сточарске производње. То је могуће уз повећану употребу механизације и то машина које уситњавају биљне остаци и тако доприносе њиховом лакшем заоравању и повећању биогености земљишта. Коришћење механизације нема неких већих еколошких последица, те стога треба радити на њеном даљем осавременавању и увођењу у производњу. Повећана потреба за храном мора водити и повећаној хемизацији пољопривреде, како у повећању потрошње употребе минералних ђубрива, тако и пестицида. Ефекти правилно одабраних генотипова, плодоред, начин обраде, минерална исхрана, велика су подршка интегралној заштити биља и одрживој пољопривреди. Само употреба правилно одабраних препарата, са повољним токсиколошким особинама, могу бити пут за повећање производње хране. Коришћење здравствено безбедне хране имало би вишеструке корисне ефекте на здравље становништва.

5.1.2. Вода

Успешна биљна производња се не може остварити без добре снабдевености водом. Често се може наићи на став да би се повећаним наводњавањем решио проблем производње хране. Међутим, треба имати у виду да би у случају повећавања наводњавања било неопходно користити стајњак у већем обиму, пошто би у противном дошло до уништења и оштећења земљишта. То подразумева предузимање мера за повећање броја стоке ради добијања већих количина стајњака. Због уочљивих климатских промена, вода ће у будућности бити велики проблем и према њој се треба домаћински односити. Канал Дунав–Тиса–Дунав се недовољно користи, те треба сагледати које су то мере и средства за његово веће искоришћавање. Од селекционих кућа треба очекивати програме оплемењивања биљака у правцу повећања отпорности према суши и стресним условима. У наредном периоду ће се морати више примењивати конзервацијска обрада земљишта, а то ће захтевати и одређене подстицаје и повластице при увозу машина за такву обраду.

5.1.3. Ваздух

Од изузетног значаја би било увођење мера које доприносе чистијем ваздуху у смислу елиминисања алергених корова и њиховог штетног деловања на здравље становништва, како сеоског тако и градског. Типичан пример за то је амброзија, чије се ширење налази у узлазном тренду и која прети да озбиљно угрози животе и активности људи у време њеног цветања и негативног дејства полена. Уништавање алергених корова на утринама, запуштеним стаништима, пругама, гробљима, требало би да буде приоритетни задатак у очувању еколошки исправне средине за нормалан живот целокупног становништва.

Пољопривреда је изложена процесима механизације и хемизације, а то се директно и највише одражава на село, где је заступљена пољопривредна производња. Механизација је мање штетна од хемизације, али није без негативних ефеката по животну средину. Прогноза масовног појављивања штеточина, проузроковача болести и корова, може да предупреди или ублажи многе еколошке проблеме у пољопривреди и на селу.

5.1.4. Пестициди

У биљној производњи највећи проблем и у 21. веку чине болести, штеточине и корови, и ова производња је незамислива без употребе пестицида. У последње време чине се напори да се употреба пестицида смањи, а с друге стране, повећава се производња хране за све бројније становништво на планети. Стога се примена интегралних мера сузбијања болести, штеточина и корова намеће као најцелисходнија, јер је она еколошки најприхватљивија пошто најбоље чува здравље људи и животну средину. Данас се у највећој мери користе синтетичка органска једињења високофикасна у сузбијању болести, штеточина и корова. Од свих пестицида, хербициди заузимају доминатну улогу у коришћењу. Скоро целокупна биљна производња користи хербициде, док се фунгициди и инсектициди користе по потреби. Разлози пораста употребе хербицида су пре свега због недостатка радне снаге, њене високе цене и појаве резистентних корова и алергених корова. Стварањем усева који су толератни на поједине хербициде учињен је мали помак у сузбијању корова, али су ове методе ограниченог домета. Квалитетном и правовременом применом пестицида значајно се утиче на очување животне средине и здравља људи. Примена пестицида треба да буде праћена квалитетним машинама за примену, пре свега прскалица, које се масовно користе. За то је неопходна озбиљна обука, уз прецизне инструкције како практично спречавати нежељене ефекте на гајене биљке, животну средину, па тако и на људе.

Посебно важно у пољопривредној производњи је безбедно збрињавање амбалажног отпада од средстава за заштиту биља након употребе пестицида, пошто је он велики загађивач животне средине. У ову категорију спада и амбалажа од употребљеног семена. Искуства других земаља говоре да би најбоље било сакупљати амбалажни отпад два пута у току године и рециклирати сакупљену амбалажу. Ово сакупљање и збрињавање амбалажног отпада може да буде уз стимулативну накнаду (као повраћај кауције или неки други вид накнаде за допринос очувању животне средине).

5.1.5. Интегрална заштита биља

Сва стручна и научна достигнућа указују на то да је једино оправдана и сврсисходна производња уз примену и по принципима интегралне заштите биља. Принципи еколошки оправдане и прихватљиве заштите биља се базирају на неколико метода и приступа ослањајући се на више научних дисциплина, а подразумевају интервенције уз примену начина и времена третирања у дозама безбедним за живот људи и за животну средину. У овоме треба одлучујућу улогу да има научна и стручна јавност, која ће најновија достигнућа преносити пољопривредним произвођачима који се баве производњом ратарског, повртарског, воћарског, виноградарског и другог биља.

5.1.6. Генетски модификовани организми

Све више ће бити заступљени у светским оквирима у конвенционалној пољопривреди, јер ће развој биотехничких наука, али и нанотехнологија бити доминантан у 21. веку. Поред многих позитивних, ***биће све уочљивије, и то далеко брже, неке негативне стране оваквог индустријског гајења усева.*** Отуда постоји *расположење у широј јавности да гајење ових усева не треба дозволити код нас, али и велики спољни притисци да се на то пристане. То би створило нашу велику спољну прехранбену зависност, уз велике ризике да изгубимо све оно што данас поседујемо као наша семена, садни и други биогенетски материјал.*

5.1.7. Прогнозно-извештајна служба

Прогнозно-извештајна служба је од круцијалне важности за заштиту биља, јер само уз њено коришћење могуће је рационално сузбијати проузроковаче биљних болести и штеточине, смањити загађење земљишта и подземних вода, најефикасније заштитити животну средину и очувати биодиверзитет. На овај начин се производи здравствено безбедна храна за становништво. ***Здравствено безбедна храна = здраво становништво.*** У овоме значајну улогу треба да има Пољопривредна саветодавна и стручна служба (ПССС).

5.2. Предлог приоритета одрживог развоја

Приоритет 1. Чување органске материје и очување биогености земљишта и заустављање процеса смањења садржаја хумуса

Циљ: спречавање деградације земљишта, кроз поправљање његове физичке, хемијске и органске структуре, водно-ваздушног и топлотног режима, чиме се доприноси повећању квалитета, плодности и производној способности земљишта, а самим тим и продуктивности биљне производње.

Очекивани резултати: повећање садржаја органске материје, поправљање физичких, хемијских и биолошких особина, ублажавање ерозионих процеса, унапређење производне способности земљишта; стабилни приноси гајених усева и смањена потрошња минералних ђубрива.

Индикатори (валоризација резултата): садржај органске материје и хумуса у земљишту; физичко-хемијске особине земљишта; бројност корисних микроорганизама у земљишту и његова водопропустљивост; површине захваћене ерозионим процесима.

Приоритет 2. Гајење отпорних генотипова на сушу и стресне услове

Циљ: изналажење нових решења у технологији гајења ратарских усева, што подразумева флексибилнију агротехнику, која представља спој конвенционалних метода са модерним технологијама, са циљем унапређења продуктивности гајених усева у условима суше, високих или ниских температура; ефикасније коришћење доступних резерви воде и хранљивих материја у земљишту; смањене потребе за наводњавањем усева; ублажавање процеса заслањивања земљишта.

Очекивани резултати: повећање приноса и квалитета плодова примарне производње; стабилни приноси, смањена потрошња воде за заливање и одржавање квалитета земљишта.

Индикатори (валоризација резултата): број нових сорти и хибрида толерантнијих на сушу, вишак падавина и стресне услове;

површине под генотиповима усева отпорних на сушу, вишак падавина и стрес; економично коришћење постојећих водних ресурса; мање флукуације приноса усева.

Приоритет 3. Примена интегралних мера заштите биља, сузбијања болести, штеточина и корова

Циљ мере: спречити развој биљних болести и штеточина и обезбедити добијање високе, стабилне и квалитетне производње, уз што је могуће мање загађење животне средине. Циљ интегралне пољопривредне производње је производња здравствено безбедне хране и очување животне средине.

Очекивани резултати мере: смањена потрошња хемијских средстава за заштиту биља и мања потрошња минералних ђубрива; ублажавање стицања резистентности корова, болести и штеточина на пестициде; виши квалитет примарних пољопривредних производа.

Индикатори (валоризација резултата): обим потрошње минералних ђубрива и средстава за заштиту биља; површине под интегралном пољопривредном производњом.

Приоритет 4. Збрињавање амбалажног отпада од средстава за заштиту биља и семена

Циљ: заштита здравља пољопривредних произвођача и животне средине, смањење ризика стварања отпорности штетних организама на пестициде; у склопу овог приоритета неопходно је изнаћи једну или више локација за изградњу фабрике за отпад амбалаже пестицида; размотрити могућности учешћа државе у трошковима уништавања амбалаже (као што је случај са земљама из окружења).

Очекивани резултати: безбедно збрињавање амбалажног отпада; спречавање цурења хемикалија у окружење и доспевање опасних материја у ланац исхране; финансијске стимулације за повраћај свих врста амбалаже, где би на амбалажи постојао износ кауције, који би био довољно стимулативан за повраћај робе; казнене мере на свим нивоима протока амбалаже; постављање контејнера за сакупљање амбалаже, који би били лоцирани код пољоапотека и који би се преносили у регионална складишта, одакле би се даље амбалажа превозила до погона за уништење.

Индикатори (валоризација резултата): број безбедних места за одлагање амбалажног отпада од пестицида; количина прикупљене амбалаже; број газдинстава која су обухваћена систематским сакупљањем амбалажног отпада; број изграђених погона за отпад амбалаже пестицидних материја; износ финансијске стимулације за повраћај свих врста амбалаже; спроведене казнене мере на нивоу протока амбалаже.

Приоритет 5. Образовање сеоског становништва о сакупљању и чувању остатака у производњи и преради ради спречавања њиховог уношења у земљиште, унапређење знања о систему конзервацијске обраде земљишта, као и примени пестицида

Циљ: унапређење знања пољопривредних произвођача о безбедном управљању остацима у пољопривреди, о заштитној обради земљишта и ефикасној и еколошки безбедној примени средстава за заштиту биља.

Очекивани резултати: успешно успостављен пренос знања (теоријских и практичних) ка пољопривредним произвођачима, земљорадничким задругама, удружењима пољопривредника и свим другим учесницима у развоју села и пољопривреде.

Индикатори (валоризација резултата): број учесника на радионицама и практичним обукама; број одржаних курсева; од стране учесника позитивно оцењене теме и предавачи.

Приоритет 6. Организовање адекватне прогностно-извештајне службе

Циљ: успостављање метода и средстава за праћење и прогнозу појаве штетних организама у усевима, регистравање услова у којима се сви процеси догађају и превентивно реаговање; прогноза појаве штеточина, проузроковача болести и корова представља једно од решења за еколошке проблеме на селу и у пољопривреди.

Очекивани резултати: правовремено спречавање појаве и ширења болести, корова и штеточина; смањена примена средстава за заштиту биља; смањивање ризика настанка резистентности; производња здравствено безбедне хране за становништво; активна улога Пољопривредне саветодавне и стручне службе (ПССС).

Индикатори (валоризација резултата): број сарадника ПССС који су укључени у организован систем прогнозно-извештајне службе; број газдинстава која користе услуге прогнозно-извештајне службе; број метеоролошких станица које су увезане у систем праћења и прогнозе.

6. Пољопривредно саветодавство

6.1. Дијагноза постојећег стања и проблема

Саветодавство и Пољопривредна саветодавна и стручна служба Републике Србије (ПССС) могу значајно допринети развоју пољопривреде и опстанку села у Србији. ПССС је респективан, добро организован систем који чини 35 служби распоређених на територији целе Србије. У систему ПССС је радно ангажовано преко 300 високообразованих стручњака са значајним стручним искуством из свих области пољопривреде. Поред тога, стручњаци ПССС, захваљујући свом дугогодишњем раду у сеоским срединама, изванредно су упознати са актуелном проблематиком села, познају највећи број пољопривредних газдинстава, њихове предности и недостатке. Саветодаваци судруштвено одговорни и професионално заинтересовани да мисија препорода села успе и довољно свесни чињенице да нестанак села угрожава и њихов рад.

Стручњаци ПССС могу дати значајан допринос у реализацији акционог плана за препород села Србије. Њихову улогу у овом процесу неопходно је формализовати и кроз конкретне документе (уредбе) које на годишњем нивоу доноси Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде – Сектор за рурални развој – Група за саветодавство. Треба свакако истаћи да се значајан део активности може спровести и кроз новоформирану групацију за саветовање и трансфер технологија у пољопривреди у оквиру Привредне коморе Србије.

Предност саветодавних служби је изванредно познавање сеоских средина на територији свог деловања, а посебно појединачних пољопривредних газдинстава и њихових потенцијала за унапређење пољопривредне и других делатности значајних за диверзификацију прихода сеоског становништва.

Пошто је од последњег Пописа пољопривреде 2012. прошло прилично времена, неопходно је што реалније сагледати тренутну ситуацију у селима сваке општине на територији читаве Србије. Уз помоћ ПССС могуће је у релативно кратком времену урадити анализу сеоских подручја и препознавање одрживих и перспективних села која би требало да се нађу у средишту активности Националног тима за препород села Србије у наредном периоду. У овај процес неопходно је укључивање представника локалне самоуправе (општина), а нарочито локалне сеоске заједнице (савета месних заједница, месних одбора гранских удружења, сеоских задруга и др.) како би се што прецизније и квалитетније дефинисали приоритетни циљеви унапређења пољопривреде и квалитета живота становништва у тим срединама. Овај процес треба да буде праћен унапређењем и других области, попут комуналне инфраструктуре, школства, здравства и другог – што треба да кординирају сарадници Националног тима из локалне самоуправе.

Свакако треба у обзир узети чињеницу да се значајан део инвестиција из области руралног развоја у оквиру сеоских пољопривредних газдинстава може успешно обезбедити кроз постојећи систем субвенција и мера аграрне политике (укључујући и средства ЕУ из претприступних фондова ИПАРД), где би улога ПССС била више него значајна приликом упознавања сеоског становништва са овим мерама. У овом процесу значајна улога припада наставку већ започетог процеса формирања задруга и удружења у појединим сеоским срединама, уз далеко активније учешће стручњака ПССС.

ПССС би требало да кроз своје саветодавне активности (предавања, трибине, зимске школе) упознаје становнике сеоских средина са мисијом Националног тима за препород села Србије, како би се повећао ентузијазам код сеоског становништва, а што би допринело да се становници села увере да је коначно проблем опстанка села прихваћен као приоритетан и да се покреће свеобухватна и организована друштвена акција у циљу његовог решавања.

У саветодавне активности које могу допринети реализацији планова Националног тима за препород села, свакако спада и помоћ пољопривредницима при формирању задруга и удружења пољопривредника. У наредном периоду, у циљу што ефикаснијег развоја задругарства, као једног од ослонаца опстанка села, треба да се максимално користе искуства и модели успешних задруга са територије читаве државе, како би се међу сеоским становништвом пробудила свест о значају удруживања у циљу повећања економске ефикасности сеоских домаћинстава. Задругарство, као један од значајних фактора социо-економског развоја пољопривредних газдинства и села у савременим условима, треба да постане један од покретача економије, превасходно кроз повећање запослености и животног стандарда сеоског становништва.

- Саветодавне службе су стручно оспособљене и високомотивисане да, у функцији унапређења пољопривреде, сеоским домаћинствима буду подршка у читавом низу активности које су значајне за њихов одрживи развој, као што су: примена најсавременијих технолошких решења, међународних стандарда и законских регулатива у пољопривреди; унапређење управљања газдинством и сагледавање могућности и потенцијала газдинстава за делатности које доносе додатни приход (прерада, сеоски туризам, диверзификација производње и др.); унапређење пласмана производа са пољопривредних газдинстава и благовремено информисање пољопривредника о стратешким и текућим мерама аграрне политике.

Предност ангажовања стручњака ПССС у реализацији планова Националног тима за препород села Србије налази се у чињеници да они делују у оквиру већ успостављеног институционалног система који је у највећем делу финансиран из буџета Републике Србије, а значајан део активности саветодавних служби који би се реализовао може да буде саставни део годишњих програма Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије.

Преузимањем једне од најважнијих улога у примени Националног програма за препород села Србије, створили би се услови да саветодавство, уз Национални тим за препород села Србије, и формално прерасте у један од најбитнијих фактора социо-економског развоја породичних пољопривредних газдинстава и села.

6.2. Предлог приоритета одрживог развоја

Приоритет 1. Формализовање улоге стручњака ПССС у реализацији акционог плана за препород села Србије кроз конкретне документе, односно уредбе које на годишњем нивоу доноси Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије – Сектор за рурални развој – Група за саветодавство

Циљ: подизање општег нивоа знања пољопривредних произвођача, кроз унапређење знања из области информационих технологија, нових и савремених технологија производње, здравствено безбедне хране и подизања стандарда живота у селу.

Очекивани резултати: развијена свест о потреби сталног стицања знања и вештина, у циљу унапређења посла, квалитета, продуктивности и увођења стандарда; пренос иновација и савремених технологија до крајњих корисника; организовани трансфер знања и вештина од научно-истраживачких институција ка пољопривредним произвођачима, кроз систем пољопривредног саветодавства; саветодавне услуге као помоћ унапређењу нивоа техничких и економских знања за одрживо управљање на пољопривредном газдинству, као и код сеоских предузетника и предузећа.

Индикатори (валоризација резултата): број уредби које треба да омогуће осавремењавање (иновирање) знања из области нових и савремених технологија производње, проширење знања из области информационих технологија, повећање производње здравствено безбедне хране и стандарда живота на селу, као и стицање примењених знања из области овладавања саветодавним вештинама у функцији бољег преноса знања.

Приоритет 2. Реално сагледавање тренутне ситуације у селима сваке општине на територији читаве Србије и препознавање одрживих и перспективних села, која би требало да се у наредном периоду нађу у средишту активности Националног тима за препород села Србије

Циљ: задржавање младих на селу, јер само људским капиталом сеоско насеље може задржати статус тзв. перспективног места за

живот; унапређење система образовања свих који се баве примарном пољопривредном производњом и производњом производа добијених прерадом, пре свега на малим породичним газдинствима.

Очекивани резултат: инвестициона улагања у проширење поседа, куповином или закупом земљишта (на период не краћи од 20 година); инвестициона улагања у подизање вишегодишњих засада (воћњака и винограда); улагања у куповину приплодне стоке и инвестирање у набавку основног стада; инвестирање у подизање смештајних и прерадних капацитета за смештај и прераду примарних пољопривредних производа, у набавку савремених радних машина и агрегата, као и техничко-технолошки напредне опреме за производњу и прераду.

Индикатори (валоризација резултата): инвестиције у одрживи развој ради веће конкурентности производње и бољег квалитета примарних и производа добијених прерадом на породичним пољопривредним газдинствима; број породичних пољопривредних газдинстава укључених у систем интересног повезивања, пре свега у задружни систем.

Приоритет 3. Образовне и промотивне активности

Циљ: усвајање нових знања везаних за раст конкурентности производње и повећање квалитета производа, формирање задруга, освајање нових тржишта за пласман пољопривредних производа, унапређење система прераде пољопривредних производа, израда бизнис планова и аплицирање за новчана средства код различитих фондова и донатора; организовање и промовисање туристичке понуде пољопривредних домаћинстава и друге активности у циљу развоја профитабилних активности на селу и повећања прихода сеоских домаћинстава.

Очекивани резултати: успешно успостављен трансфер знања (теоријских и практичних) ка пољопривредним произвођачима, земљорадничким задругама, удружењима пољопривредника и другим учесницима у развоју села.

Индикатори (валоризација резултата): број учесника на радионицама и практичним обукама и број одржаних курсева; број позитивно оцењених тема и предавача од стране учесника.

Приоритет 4. Обавезе саветодавства у примарној агро-производњи

Циљ: Огледима доказан генетички потенцијал биљних сорти и раса стоке у дотичном подручју, савремени сељак обухваћен саветодавством мора да тежи и постигне или да оствари са најмање 75%, што је ниво који означава израз „интензивна производња“; то се може сматрати задовољавајућим нивоом, мада је тешко остварљив, ако знамо да се данас креће у распону од 33% до 55%.

Очекивани резултати: тако нам сваке године не би неповратно пропало и у трајну штету отишло безмало пола летине и драгоцених сточарских производа!

Индикатори (валоризација резултата): успех саветодавства и произвођача се мери степеном искоришћења генетичког потенцијала биљних сорти и раса стоке.

Приоритет 5. Анализе и истраживање тржишта пољопривредно-прехрамбених производа

Циљ: информисање заинтересованих корисника о стању и трендовима пољопривредно-прехрамбених производа на домаћем и иностраном тржишту; анализа производње појединих пољопривредних и прехрамбених производа, спољнотрговинског биланса, тржишних цена, цена улагања и сличног, у циљу ефикасног планирања и организовања пољопривредне производње и наступа на тржишту.

Очекивани резултати: успешно успостављен трансфер знања ка земљорадничким задругама, пољопривредним газдинствима, предузећима, предузетницима, пољопривредним удружењима.

Индикатори (валоризација резултата): број урађених студија и секторских анализа.

Приоритет 6. Подршка подручјима са отежаним условима привређивања (подручја дефинисана као *Less Favourable Area (LFA)* по критеријумима регулативе Европске уније

Циљ: доношење посебног закона (*lex specialis*) и одговарајућих пратећих уредби који би омогућили да овај вид непосредне државне подршке брдско-планинским и пограничним селима и малим сеоским општинама у Србији постане један од кључних елемената аграрне политике на овом стратешки важном простору.

Очекивани резултат: тако би подручја која по својим природним и демографским предиспозицијама нису подесна за интензивну пољопривредну производњу и одрживи развој била мање изложена деградацији природних ресурса, високом ризику сиромаштва и катастрофалној депопулацији.

Индикатори (валоризација резултата): успоравање депопулације; пораст створене додате вредности на пољопривредним газдинствима која припадају овим подручјима; раст просечних прихода, нивоа искоришћености природних потенцијала и изгледа за одрживост села на овим подручјима.

7. Рејонизација

7.1. Дијагноза постојећег стања и проблема

Пољопривредном рејонизацијом се издвајају у мање целине одређена подручја сличних природно-географских, климатских и других производних услова који су погодни за поједине врсте биљне производње – према којима се препоручује распоред и гајење различитих сорти и хибрида. Приликом издвајања пољопривредних рејона потребно је установити њихову типологију и одредити границе њиховог простирања (које никад нису оштре).

Пољопривредни рејон је област која се у погледу услова за биљну производњу одликује посебним особинама. Издвајање, описивање и карактеризација пољопривредних рејона врши се на основу њихових природних и економских услова за пољопривреду.

Природни примарни чиниоци су стални и не мењају се и то су: географски положај; надморска висина; удаљеност од морске обале; хидрографске прилике и геоморфолошке особине подручја.

Природни секундарни чиниоци настају као последица деловања природних чинилаца, а то су: клима; земљиште; биљни покривач.

Економски чиниоци рејонизације су веома променљиви и зависе од економске политике у пољопривредној производњи. Важни економски чиниоци су: цене пољопривредних производа и радне снаге; начин коришћења пољопривредног земљишта; густина становништва; саобраћајни услови на датом подручју; величина земљишног поседа; производна оријентација; сетвена структура; могућности прераде и пласмана пољопривредних производа.

У Републици Србији се разликују три основна пољопривредна макрорејона:

1. *житородни или равничарски;*
2. *воћарско-сточарски или брежуљкасти;*
3. *сточарски или планински.*

Житородни или равничарски рејон обухвата Војводину, Посавину, Поморавље и Мачву. Равничарски рејон је подручје за производњу жита и индустријског биља. Поврће се гаји у условима наводњавања. За исхрану стоке се користи концентрована и кабаста храна која се производи на ораничним површинама јер добрих ливада и пашњака нема. Сточарска производња је интензивног карактера. Свињарство је развијеније од говедарства. Виноградарска и воћарска производња развијена је у посебним микрорејонима.

Воћарско-сточарски или брежуљкасти рејон обухвата целу централну Србију, осим њеног западног и јужног дела. Рејон се карактерише разноврсношћу пољопривредне производње. У нижим пределима и долинама река постоје повољни услови за робну производњу житарица, индустријског биља и поврћа. На брежуљкастим подручјима доминирају воћњаци и виногради. Најзаступљеније воћне врсте су шљива, јабука и малина. Велике површине под ливадама и пашњацима представљају могућност и перспективу развоја сточарске производње, нарочито у области говедарства и овчарства. Овај рејон има значајне потенцијале за развој сеоског и винског туризма.

Сточарски или планински рејон обухвата јужни и западни део централне Србије. Највећи део пољопривредних површина чине пашњаци. Отуда и овај рејон има карактеристике сточарске производње и то у области овчарства и говедарства. Ратарска производња је слабо развијена и намењена је за подмирење сопствених потреба, врло мало се производи за тржиште. Избор усева је веома ограничен. Производи се оvas, раж, кромпир и хељда. Овај рејон је подесан за производњу органских производа и интегралну производњу и прераду, као и за развој сеоског туризма.

У оквиру основних макрорејона могуће је издвојити мање целине, микрорејоне са различитим природним и економским условима за пољопривредну производњу, али и за целокупни рурални развој одређеног подручја. Постизање конкуретности пољопривреде Србије намеће потребу да се изврши рејонизација пољопривредне производње која би уважавала све компаративне предности различитих рејона.

Притом би требало имати у виду да се географски рејони не морају увек поклапати са подручјима у којима стварно преовлађује или би требало да буде заступљена и да се системски подстиче нека грана пољопривреде. У том погледу је најбољи пример неопходност да се различите врсте стоке гаје у свим географским рејонима како би се успоставила оптимална природна, технолошка и економска равнотежа свих грана пољопривреде, обезбедило органско ђубриво на сваком газдинству и дугорочно заштитило пољопривредно земљиште у свим рејонима.

Због специфичних и разноврсних биљно-географских, климатских, орографских и едафских услова, у Србији је значајно мало коришћен *биодиверзитет аутохтоних раса стоке и сорти* поврћа, воћа и винове лозе у разним рејонима. У том циљу се најпре морају сачувати наше аутохтоне расе и самоникле врсте, што је стратешки важан и заједнички задатак одговарајућих научних института и надлежних државних служби. То је повезано са подстицајима за *органску производњу* уопште, а посебно за сточарске производе у брдско-планинском подручју Србије, који настају готово у потпуности у складу са принципима органске производње. Уз очување аутохтоних технологија прераде млека, меса, поврћа, воћа и грожђа, неопходно је и тржишно брендирање аутохтоних производа, као што су домаћи

сиреви, сувомеснати производи, пите, џемови, ајвари, туршије, сокови, ракије и вина с географским пореклом.

Тако се не само чува *биодиверзитет аутохтоних раса стоке и сорти* поврћа, воћа и винове лозе, којих има више стотина, него се обезбеђује економска одрживост породичних газдинстава у демографски угроженим крајевима. И зато је држава у обавези да помаже сертификацију органске производње уопште, а посебно да тржишно брендира производе аутохтоних технологија (у хигијенски безбедним условима) и тако побољша економски положај традиционалних произвођача и подстакне демографску одрживост неразвијених подручја.

7.2. Предлог приоритета одрживог развоја

Приоритет 1. Израда микрорејона пољопривреде, а на основу података о природним чиниоцима производње – клима, земљиште, сетвена структура

Циљ: Израдити микрорејоне и одредити границе микрорегиона пољопривреде у Републици Србији.

Очекивани резултати: одређивање граница микрорегиона на основу података о клими, земљишту и сетвеној структури.

Индикатори (валоризација резултата): анализа климе, земљишта и биолошких фактора производње; повећање регионалне конкурентности; смањење неједнакости у регионалном развоју; заустављање негативних демографских кретања.

Приоритет 2. Израда студије и карата микрорегиона пољопривреде

Циљ: осигурати гајење усева у оним зонама где им то највише одговара, уз поштовање препорука стручњака шта је најбоље за различите типове пољопривредне производње.

Очекивани резултати: изналажење најбољих одговора ради осигурања квалитетне производње и одржања конкурентности пољопривредних произвођача у Србији са истим произвођачима у Европској унији.

Индикатори (валоризација резултата): број усавршених агротехничких мера за различите типове пољопривредне производње; подобност технологија гајених усева; усаглашеност технологија гајења усева са природним окружењем; очуваност природног окружења; осигурање добре производње (одговарајућег квалитета, као готових производа или сировина за даљу прераду).

Приоритет 3. Израда правилника за субвенционисање пољопривредне производње (на нивоу локалних самоуправа, покрајина и Републике), у складу са могућностима и препорукама за пољопривредни макро и микрорегион.

Циљ: стално праћење трендова производње и уважавање компаративних предности региона, како би се знало коју производњу подстицати у ком крају.

Очекивани резултати: повећање конкурентности пољопривреде и извозна оријентисаност кроз специјализацију производње, применом стандарда и иновација и повећањем њене продуктивности.

Индикатори (валоризација резултата): број правилника за субвенционисање пољопривредне производње (на нивоу локалних самоуправа, покрајина и Републике), у складу са могућностима и препорукама за пољопривредни макро и микрорегион; осигурање квалитета пољопривредне производње; стабилност приноса производње (биљне и сточарске); повећање прихода, пре свега на малим породичним газдинствима.

Приоритет 4. Израда планова приоритета за изградњу прерађивачких капацитета, а на основу потенцијала пољопривредних макро и микрорегиона.

Циљ: да се одреде приоритети инвестиционих улагања у изградњу прерађивачких капацитета за које стручњаци утврде да одређени макро и микрорегиони имају најбоље развојне потенцијале.

Очекивани резултати: повећање конкурентности производа који су добијени прерадом; стално праћење и уважавање компаративних предности макро и микрорегиона за поједине врсте пољопривредне производње.

Индикатори (валоризација резултата): број изграђених прерађивачких капацитета у области прераде млека, меса, воћа и поврћа по рејонима који се сматрају оптималним за одговарајућу врсту пољопривредне производње; број изграђених прерађивачких капацитета у области прераде житарица, уљарица и индустријског биља; број изграђених прерађивачких капацитета у области прераде лековитог и ароматичног биља; број изграђених прерађивачких капацитета у области прераде производа пчеларства, рибарства и шумарства по рејонима који се сматрају оптималним за одговарајућу врсту пољопривредне производње.

**Приоритет 5. Рејонизација воћарске производње:
позиционирање воћних врста у складу са климатским
и земљишним карактеристикама појединих подручја у
Републици Србији**

Циљ: подстицање (субвенционисање) инвестиција у физичку имовину пољопривредних произвођача средствима аграрног буџета, у области подизања вишегодишњих засада воћа, у складу са стратегијом о рејонизацији воћарске производње и правилником о рејонизацији воћарске производње.

Очекивани резултати: унапређење конкурентности комерцијалних пољопривредних произвођача у сектору воћарске производње; остваривање високих приноса воћних врста сразмерно генетичком потенцијалу с једне стране, и условима поднебља (клима, земљиште), с друге стране.

Индикатори (валоризација резултата): урађена и усвојена Стратегија о рејонизацији воћарске производње; усвојен Правилник о рејонизацији воћарске производње; измена „Правилника о подстицајима програмима за унапређење конкурентности за инвестиције у физичку имовину пољопривредног газдинства кроз подршку подизања вишегодишњих производних засада воћака, винове лозе и хмеља“, како би се субвенције у воћарској производњи додељивале на основу документа о рејонизацији.

Приоритет 6. Креирање ефикасне политике рејонизације како би се створили услови не само за развој и интензивирање пољопривредне производње већ и за подршку развоју сеоског туризма

Циљ: стварање услова за перманентну подршку и популаризацију бављења различитим видовима туризма на селу.

Очекивани резултати: обележавање рејонског размештаја бављења туризмом на селу, што подразумева уважавање анализе стања и могућности бављења различитим видовима туризма: етно, еко, ловни, риболовни, манифестациони, специфичних интересовања, вински.

Индикатори (валоризација резултата): број обележених рејона бављења туризмом на селу; број приоритетних пројеката ранжираних у складу са рејонским размештајем бављења туризмом на селу.

8. Задруге и задругарство – окосница препорода села

8.1. Дијагноза постојећег стања и проблема

Задругарство у Србији има дугу и богату традицију, која се ослања на културну матрицу српских породичних задруга и друге облике сеоске народне самоуправе. Србија је, са својим представником Михаилом Аврамовићем (1864–1945) као родоначелником српског и јужнословенског задругарства, била међу 12 држава које су 1895. године у Лондону основале Међународни задружни савез. Аврамовић је основао и прву задругу у Србији 1894. године (у селу Вранову, код Смедерева), а помагао је и оснивање првих задруга међу јужнословенским народима. Данас је значајан удео богате традиције нашег задругарства и историјско искуство разних народа, који су пре и касније оснивали своје кооперативе, нарочито на просторима данашње АП Војводине. У том погледу се истиче задруга коју су 1846. године основали словачки сељаци у Бачком Петровцу, која је била трећа задруга у свету.

Систем задругарства је и данас у Србији најпогоднија форма економског опстанка и одрживог развоја пољопривредника на малим поседима, а задруге у селима представљају најсигурнију основу демографске обнове села, масовног samozапoшљавања и проверен начин задовољавања најразличитијих животних потреба људи у селима, па и у градовима.

Према подацима Задружног савеза Србије (од јуна 2020), код нас је регистровано 4.915 задруга, од чега су 2.191 пољопривредне. Своје пословање према Закону о задругама (донет 29. децембра 2015. године), ускладило је око 2.000 задруга. У Србији је тада постојало 35.000 задругара (оснивача задруга) и око 100.000 коопераната. Задруге делују предвођене Задружним савезом Србије и Задружним савезом Војводине. У задругама ради око 6.000 запослених, међу којима су и директори. Анализа стања задружног сектора у Србији, у стратешком документу који је Влада усвојила 2014. године (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014–2024, *Сл. гласник РС*, бр. 85/2014), указује на читав низ проблема српског задругарства.

Где се Србија данас налази, најбоље поређење је са Словенијом, која је била чланица СФРЈ: она има 1,97 милиона становника и бруто домаћи производ вредан 70,36 милијарди долара. Национални доходак по становнику је 34.100 долара! Ако погледамо Србију данас, БДП је 44 милијарде долара и национални доходак је до 5.000 долара по становнику!? Учешће пољопривреде у БДП-у Словеније је 2,3%, а у Србији око 11%. Са прерађивачком индустријом (која је добрим делом угашена), то се удвостручује.

Када је реч о задругарству, у Словенији има око 60 задруга, 15.000 задругара и 45.000 коопераната. Млади брачни парови, ако остају да наслеђују родитеље у пољопривреди, добијају по 45.000 евра. Ако само један од супружника хоће да ради у некој фирми и да истовремено обрађује родитељску земљу, добија 18.500 евра!

Просечне субвенције по хектару у Словенији су веће од 500 евра. У Србији оне су око 36 евра. Вишеструко нижи подстицаји за пољопривреду, не само у односу на Словенију већ и на већину држава у окружењу, као и у односу на државе ЕУ, значајно доприноси

ниској ценовној конкурентности производа домаћих произвођача – и на домаћем и на иностраном тржишту.-

Просечну величину пољопривредног газдинства у Србији доминантно опредељује сектор породичних газдинстава (има их 570.000), јер он учествује са 99,5% у укупном броју пољопривредних газдинстава у Србији. Њихова просечна величина је 4,5 хектара. Иначе српски сељак каска за Европом. Мере државе му онемогућују да буде конкурентан! Вредност аграрне производње у Србији је до 4,5 милијарди долара. Или, по хектару се креће око 1.000 евра. То је неколико пута мање од оних са којима хоћемо да будемо конкурентни. У томе и треба тражити узроке зашто аграр Србије у последње три деценије има стопу раста од само 0,45 одсто. Или нешто боље од 2000. године – 0,61 одсто!

Управо из наведених разлога, домаћи произвођачи би требало што пре да повећају своју конкурентност, а једини начин да у актуелним привредним условима то учине био би да се задружно организују и да кроз задруге обједине своју понуду и тражњу, односно да заједно и јефтиније набављају репроматеријале, а скупље продају своје производе, при чему је од кључног значаја да кроз удруживање додају вредност својим производима – чувајући производе у задружним капацитетима до најбољих услова за њихову продају, прерађујући основне производе и слично.

Однос државе према задругарству у протеклим деценијама је допринео следећем стању:

- *Задружни сектор у Србији остао је у већем делу транзиције привреде по страни од свих институционалних и економских реформи, а транзициона политичка решења нису у довољној мери уважила специфичности задружног сектора, посебно у области пољопривредног задругарства. Највеће штете задруге су претрпеле због проблема у повраћају задружне имовине, где су многи поступци трајали више од две деценије, а неки трају и данас, при чему све то време задруге послују без своје имовине. Део имовине коју су задруге потраживале по законским основама приватизован је у поступку приватизације предузећа која су била држалац те имовине, при чему задруге*

нису обештећене. Друштвена својина, уместо задружне својине, била је доминантни облик својине све до краја 2015. године, када је усвојен нови Закон о задругама, којим је, између осталог, предвиђен начин превођења друштвене у задружну својину. По ранијим прописима, само одређени број задруга (мање од 20%) успело је да упише задружну својину на непокретностима, а тек од 2016. године, по актуелном Закону о задругама, већина задруга је или уписала задружну својину, или још увек води поступак за упис задружне својине. Задруге са друштвеном својином нису могле располагати на начин на који могу располагати задружном својином, што их је годинама држало у неравноправном положају са другим привредним субјектима са једне стране, а са друге стране је условило и недостатак инвестиционих улагања у задруге – као и недостатак државних подстицаја за задруге, а све због нерешеног статуса својине над имовином у задругама.

- *Програми подршке задружном сектору, коју су протеклих година пружала поједина министарства, одвијали су се од случаја до случаја, међусобно су били неконзистентни и системски неуређени, а дужи временски период задруге нису биле корисници текућих и развојних подстицаја Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије. Ова ситуација се променила тек од 2013. године, од када задруге имају право на подстицаје, као и друга регистрована пољопривредна газдинства. Омогућавање задругама да конкуришу за подстицаје, уз решавање напред наведеног статуса својине над имовином у задругама, допринело је да задруге буду равноправне на тржишту са другим правним субјектима, што је повећало интерес за задружно организовање у последњих пет година. Расту интереса за задружно организовање допринеле су и одредбе Закона о задругама из 2015. године, који је усвојен уз активно учешће представника репрезентативних задружних савеза и који више одговара потребама – како за постојеће, тако и за новоосноване задруге.*
- *Нерешени проблеми имовинско-правних односа, питање задружне својине, неравноправан и отежан приступ тржишту ка-*

питала и погубно дејство сиве економије, утицали су на успоравање развоја задружног покрета, што је оставило негативне економске последице на задружни сектор.

- *Недостатак сопствених прерађивачких капацитета, који би посебно били корисни у преради млека и меса, воћа и поврћа, индустријског биља, кондиторској индустрији и др., као и техничко-технолошки застарели складишни капацитети (услед недостатка инвестиција у одржавање и иновирање опреме), једна је од значајних последица економског положаја задруга у претходним деценијама, али и процеса приватизације који, за разлику од нпр. Словеније, није обезбедио учешће задруга у власништву прерађивачких капацитета у чијем стварању су задруге раније учествовале.*

Неопходност бржег развоја земљорадничког задругарства у Србији, у условима када се процењује да пољопривредна газдинства која су обухваћена неким видом сарадње са задругом располажу са око половином сточног фонда и пољопривредног земљишта, посебно је добила на важности у условима *раста цена хране и тражње за њом, либерализације тржишта и потребе повећања конкурентности у сектору пољопривреде.* У Националном програму руралног развоја од 2018. до 2020. године (Службени гласник, број 60/18), који је усклађен са стратешким оквиром Заједничке пољопривредне политике Европске уније за период 2014–2020. године, уз уважавање специфичних потреба и приоритета развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Србије, истиче се потреба јачања институционалних капацитета невладиног сектора, где се сврставају удружења, кластери и задруге.

Тим Програмом, *право на подстицаје из аграрног буџета имају, између осталих, и регистроване земљорадничке задруге уписане у Регистар пољопривредних газдинства (скр. РПГ) у активном статусу, које имају најмање пет чланова који су уписани у РПГ као носиоци или чланови пет различитих комерцијалних породичних пољопривредних газдинстава у активном статусу.*

8.2. Предлози мера за одрживи развој задругарства

Одрживи развој задругарства, а тиме и сеоских подручја, посебно у неразвијеним и девастираним крајевима, потребно је помоћи низом подстицајних мера државе, општина, задружних савеза, образовних и научних институција, као и свих других који могу дати свој допринос развоју новог српског задругарства.

Неопходно је да све надлежне институције **поштују право задруга на враћање имовине, као и на упис задружне својине над имовином задруга**. Задружна имовина која још увек није враћена задругама по управним и судским поступцима, који често трају дуже од две деценије, требало би да се **у хитном року врати задругама кроз убрзање поступака за повраћај задружне имовине код органа који поступак води**. Поступци за упис задружне својине над непокретном имовином задруга, који су започети по Закону о задругама из 2015. године, а још увек нису окончани, **требало би да се заврше у хитном року**, чиме ће задруге најзад дефинисати своја власничка права над имовином.

Пројекат обнове задругарства „500 задруга у 500 села“, који су 2017. године покренули министар Милан Кркобабић, у име Кабинета за регионални развој и координацију рада јавних предузећа, и Академијски одбор за село САНУ, с академиком Драганом Шкорићем на челу (који је годинама указивао на неопходност обнове села и задругарства), представља изузетно значајан државни подстицај развоју задругарства. Захваљујући овој акцији, у Србији су током 2019. године основане 303 нове задруге, што је знатно више него у било којој години у неколико последњих деценија. За три године, у периоду јун 2017. – јун 2020. године, у Србији је основано 730 задруга! Таква тенденција се мора наставити, али је после оснивања нових задруга најважнија њихова пословна одрживост, која би се обезбедила тако што би све пољопривредне и друге задруге (опште, специјалне и сложене) улазиле у међусобно хоризонтално и вертикално повезивање, у *систем задругарства* на локалном, регионалном и националном нивоу – кроз задружне савезе и пословне кластере са задружним и другим предузећима. За такав развој задругарства неопходна

је снажнија инфраструктурна и материјална *подршка државе задружном облику* организовања, јачање техничко-технолошке и информатичке опремљености задруга, а посебно финансијска подршка обезбеђењу кадрова за превазилажење тешкоћа у раду постојећих и оснивање нових задруга, првенствено са високостручним оријентисаним кадровима.

У циљу сигурније одрживости и успешног развоја новооснованих задруга, с обзиром на обично мали број чланова – оснивача, требало би према њима подстицати начело „отворених врата“, како би оне својим добрим пословањем мотивисале приступ у чланство више задругара. Још је важније да се задруге међусобно пословно повезују, кроз разне облике пословне сарадње, као и кроз оснивање сложених задруга, кроз које би унапређивале своју делатност, а нарочито у областима складиштења, прераде производа, и заједничке продаје производа, чиме би додатно повећале своју конкуретност и реализовале пословне циљеве за које задруге појединачно немају довољно капацитета.

С обзиром на специфичности пољопривреде и социјалну улогу задруга, променом одговарајућих закона требало би омогућити да:

- пољопривредне задруге у било ком делу Србије имају специјални статус и плаћају 50% од прописане стопе ПДВ-а, односно половину од прописаног износа;
- производ задругара који се продаје преко задруге је заједнички производ задруге и задругара, што се у актуелним пореским прописима не препознаје, већ постоји опорезивање сваке „размене“ између задруге и задругара, почевши од предаје репроматеријала за производњу који задруга набавља за задругара, до предаје производа задругара за продају задрузи, те би требало прописати да заједничка производња не подлеже опорезивању, већ се опорезује (по стопи од 50% ПДВ-а) само финални производ који задруга продаје;
- у складу са наведеним, није прихватљиво двоструко опорезивање, кад порезе прво плаћају газдинства, а потом и задруге, као да су оне пословне фирме наспрам задругара, а не организација коју они сачињавају;

- пољопривредне и све друге задруге да буду ослобођене од плаћања ПДВ-а и свих других дажбина у брдско-планинским и пограничним подручјима Републике Србије;
- држава Србија прве две године да обезбеђује плату директору задруге, који мора да поседује одговарајуће стручне квалификације, или несумњиве доказе о својој успешности у пословном руковођењу задругом или сродним организацијама;
- створити правне и све друге системске услове за штедно-кредитну функцију постојећих и оснивање специјалних штедно-кредитних задруга;
- задруге да имају право првенства у закупу државне земље и коришћењу државних пашњака;
- задружни савези да подстичу и организују хоризонтално и вертикално (гранско) повезивање воћара, сточара, повртарара, произвођача органске хране и других;
- да се примарне задруге, преко задружних савеза укрупњавају и удружују у сложене задруге и тако граде *систем задругарства* који је пословно конкурентан на домаћем и међународном тржишту, што би захтевало да се на врху сваке производне линије организује збирна производна и пословна активност у коју спада припрема, обрада, дорада, пласман (укључујући извоз и увоз) задружних производа и расподела добити између задруга и задругара;
- у циљу јавног промовисања и бржег организовања српског задругарства, потребно је медијско истицање примера успешног пословања задруга, одржавање стручних скупова у мањим срединама, да би се подстакло подизање свести о неопходности задружног организовања тамо где је интересовање за удруживање недовољно.

Приоритет 1. Наставак спровођења пројекта „500 задруга у 500 села“, са још већим улагањима бесповратних средстава за инвестиције у задруге

Циљ: државним мерама наставити пројекат доделе подстицајних средстава новооснованим и постојећим задругама. Ова мера је од посебног значаја за слабо развијена и неразвијена подручја, имајући у виду да је у овим подручјима низак степен привредног развоја и удруживања пољопривредника.

Очекивани резултати: развој задругарства мерен повећаним улагањима у имовину задруга; развојем задруга би се и младим људима на селу пружиле могућности пословне сарадње са задругама, запошљавање младих стручњака у задругама, а поред тога и остваривање социјалних циљева у сеоским срединама; задруге на вишем економском степену развијености могле би потпомагати рад школа, спортских, стручних и других удружења, што би допринело квалитетнијем животу на селу.

Индикатори (валоризација резултата): број подржаних задруга; износ додељених бесповратних средстава; пословна одрживост новооснованих задруга.

Приоритет 2. Информисање пољопривредника који нису удружени у задруге о могућностима и предностима задружног организовања, као и стручно образовање за модернију пољопривредну производњу, предузетништво и маркетинг

Циљ: информисање и образовање су данас предуслов развоја у свакој делатности и сваком облику организовања и све значајнији предуслов за успешно тржишно пословање, а тиме и за остваривање бољих економских резултата; информисање и образовање би требало спроводити у задругама, месним заједницама и/или општинама, уз учешће што већег броја пољопривредника и других становника из сеоских подручја. Истицањем примера успешног пословања задруга, организовањем научних скупова у мањим срединама, поготову тамо где је интересовање за удруживање недовољно, и посредством медија – може се утицати на мењање менталитета и подизање

свести о неопходности удруживања (и великих пољопривредника). За потребе информисања и образовања требало би обезбедити посебна средства и развити одговарајуће програме.

Очекивани резултати: остваривање бољих економских резултата пословања пољопривредника и задруга допринело би њиховом остајању у делатности пољопривреде, као и останку на селима.

Индикатори (валоризација резултата): број одржаних радионица и обука; број пољопривредника и задругара обухваћених програмом стручне обуке.

Приоритет 3. Подршка земљорадничким задругама у процесима пласмана пољопривредних производа

Циљ: усвајање нових знања везаних за тржиште и пласман пољопривредних производа и стандарде безбедности и квалитета хране, у циљу повећања пласмана и пословних прихода земљорадничких задруга.

Очекивани резултати: успешан пренос информација и стручног знања на задругаре, директоре и запослене у земљорадничким задругама.

Индикатори (валоризација резултата): број учесника на радионицама; број одржаних стручних предавања; позитивно оцењене теме и предавачи од стране учесника.

Приоритет 4. Запошљавање стручњака у задругама путем креирања посебних програма и подстицаја

Циљ мере: постојеће, а нарочито новоосноване задруге, имају низ проблема у ангажовању стручних лица, како због недостатка финансијских средстава, тако и зато што у многим селима нема стручњака из различитих области, који су задрузи потребни (већина младих са села, после школовања у градовима одлучује се да тражи посао у граду). Овим путем би се постигле вишеструке користи, како за задруге, тако и за запошљавање и за враћање младих људи из градова у села.

Очекивани резултати: опстанак постојећих задруга и бољи пословни показатељи задруга; остајање младих стручњака у селима.

Индикатори (валоризација резултата): број новозапослених стручњака у задругама.

Приоритет 5. Већа улога општина у подстицању развоја задруга, кроз уступање на коришћење објеката, опреме и других средстава задругама које активно послују

Циљ: у општинама у којима постоје објекти и опрема који нису у функцији, који би могли да буду добра основа за пословање задруга, те би постојеће објекте и опрему над којом општина има надлежност требало дати на коришћење задругама.

Очекивани резултати: развој и јачање економске снаге и пословних капацитета задруга.

Индикатори (валоризација резултата): број општина укључених у развој задруга; вредност додељене опреме и објеката.

Приоритет 6. Повећати улагања у инфраструктуру, транспорт и дистрибутивне канале у пољопривредном сектору и сеоским подручјима Србије

Циљ: лакши долазак пољопривредних производа до већих тржишта; лоша повезаност многих села са већим градовима је један од разлога ниске привредне активности, те би отклањањем наведеног проблема били остварени предуслови за лакшу реализацију производа.

Очекивани резултати: ефикаснија организација пласмана пољопривредних и прехрамбених производа; снижавање трошкова продаје; скраћивање времена доласка производа на тржиште.

Индикатори (валоризација резултата): обим финансијских средстава усмерених у изградњу и модернизацију инфраструктуре, транспорта и дистрибутивне мреже.

Приоритет 7. Подстицати удруживање задруга, међузадружну сарадњу и формирање сложених и специјализованих задруга

Циљ: различити облици пословне сарадње, заједнички наступ на тржишту, а нарочито формирање сложених задруга, значајно могу допринети повећању конкурентности задруга и задругара. Формирање сложених задруга, са циљем удруживања понуде и тражње више задруга, и са додатним циљевима који могу бити усмерени на заједничке инвестиције у капацитете који ће допринети повећању вредности производа задруга и задругара, представља један од модела бољег економског позиционирања задруга на тржишту. Инвестиције у сложене задруге би требало посебно подстицати, имајући у виду да и удружене задруге често немају могућности да самостално финансирају нове складишне, прерадне и друге капацитете, који би код сложених задруга требало да буду такве величине која обезбеђује подршку за већи број задруга, чиме су ове инвестиције и много скупље од инвестиција у појединачне задруге. Оснивање специјализованих задруга би такође требало подстицати, а посебно у области воћарства, повртарства, сточарства и других интензивних делатности у пољопривреди, уз посебну подршку државе за инвестиције у пређивачке капацитете специјализованих задруга. Специјализоване задруге би кроз прераду производа обезбедиле значајну додатну вредност на производе својих задругара, те могу бити један од значајних начина за побољшање економске позиције и животног стандарда пољопривредника.

Очекивани резултати: остваривање економије обима у производњи и продаји; укрупњавање понуде и тражње; изграђени складишни и прерадни капацитети који покривају потребе за више задруга на истом месту; продаја финалних производа на тржишту уместо продаје непрерађених производа; препознатљивост на тржишту; јачање преговарачке моћи и специјализација задруга на тржишту.

Индикатори (валоризација резултата): број формираних сложених задруга; број специјализованих задруга; раст промета и добити задруга – оснивача сложених задруга; пораст продаје

финалних производа задруга на тржишту, уместо продаје непрерађених производа.

Приоритет 8. Законом регулисати специјални статус задруга у систему пореза на добит (ПДВ-а)

Циљ: земљорадничке задруге би требало да имају повлашћен статус у плаћању ПДВ-а, односно у плаћању пореза на добит.

Очекивани резултати мере: да земљорадничке задруге плаћају ПДВ у износу од 50% од прописаног износа, односно половину од прописаног износа; да земљорадничке задруге, у односу на све друге задруге, плаћају половину износа пореза на добит; да земљорадничке и све друге задруге у брдско-планинским и пограничним подручјима Републике Србије буду ослобођене плаћања ПДВ-а и пореза на добит.

Индикатори (валоризација резултата): број новоформираних земљорадничких задруга у Републици Србији; број новоформираних земљорадничких задруга у брдско-планинским и пограничним подручјима Републике Србије.

9. Агротехнички центри (АТЦ) као стручно-технички сервис породичних пољопривредних газдинстава

У условима све вишег техничко-технолошког нивоа рада и све већег недостатка стручне и колико-толико обучене радне снаге у пољопривреди, као и све већих површина употребљивог пољопривредног земљишта које је необрађено и дугорочно остаје у парлогу, неопходно је да се обезбеди системска државна подршка формирању *мреже агротехничких центара (АТЦ)* у свим подручјима Србије.

По моделу јавно-приватног партнерства, ваљало би у свим пољопривредним рејонима Србије формирати одговарајућу мрежу АТЦ-а, који би били стручно, технички и кадровски оспособљени за све услужне послове на њиви, штали, воћњаку, винограду – у биљној производњи и гајењу стоке – у обради, преради, доради, чувању, транспорту и пласману пољопривредних производа. Најпречи би били агротехнички центри (АТЦ) за обраду запарложених њива, које

ваља вратити намени на стручан и економичан начин. Први пилот-пројекат са оснивањем АТЦ-а треба покренути на најугроженијим локалитетима у брдско-планинским и пограничним подручјима. АТЦ мора бити брз и мобилан, а производно обучен за увођење (органске) робне производње и на достигнућима минималне обраде земљишта. АТЦ би имао стручног руководиоца и потребан број обучених радника, нужну механизацију и пословне објекте, који се могу наћи на томе подручју и релативно брзо оспособити за намену. Овде је потребно применити заједничку набавку машинског парка, тзв. машинске кругове, чији покрет Европских машинских кругова (са седиштем у Нојбергу, Немачка) обједињује сродне организације, а отворен је за сарадњу и помоћ.

По том моделу организован, АТЦ би био максимално механизован за брзе интервенције у погледу агротехничких рокова најважнијих процеса, операција и радњи, да са мало особља обави послове квалитетно и на време. У сврху брзог реаговања, АТЦ ваља оспособити телекомуникацијама, нужном механизацијом за обраду, негу, сетву, убирање и превоз инпута, аутпута и радника. Сваком АТЦ-у треба обезбедити нископодно превозно средство, камион са кабином за 4 особе, који би служио за брзи превоз трактора (и прикључака) и комбајна (који су спороходни) и других самоходки и уређаја из Центра до разбацаних арондирних њива, затим за превоз робе, репроматеријала и радника у сезони (нпр. берба). АТЦ треба оформити у месту, тј. на локацији која је у средишту комплекса њива које су запарложене.

Пољопривредне стручне службе морају у свом надлештву маркирати све парцеле које се не обрађују, пописати их по власницима и катастрима са податком о величини њива и евентуално по бонитету, уз констатацију нивоа тренутне запуштености и са стручном оценом о избору пожељних будућих усева, засада, врста стоке и дивљачи. Такође је нужно пописати и премерити димензије објеката који могу бити приведени агро-намени: складишта, штале, шупе за сено, радионице, склоништа, чардаци и сл. Све обележене парцеле у парлогу треба груписати у више подручних целина од 1 до 2 хектара најмање, које би АТЦ обавезно обрађивао, тј. старао се о њиховом коришћењу. Најудаљеније групице парцела

треба да су у кругу од око 20 км до АТЦ-а, који треба лоцирати што ближе саобраћајном средишту новоформираног атара са обиљем група парцела у парлогу. Један АТЦ треба да опслужи бар 100 ха земљишта, без ливада, пашњака и шума. Могу то бити (неформално) арондиране површине више власника, које имају најмање 10 ха. Било би веома пожељно запарложена земљишта подвести под органску проиводњу, ако су више година ван услова загађења, тј. конвенционалне обраде.

Агротехнички центри би по правилу требало да се *временом преобразе у локалне задружне организације*. Задругама дати право да обрађују запарложене њиве, а остатак дохотка да иде у пензиони фонд на име власника или наследника тих парцела. Потребу коришћења запарложеног земљишта треба озакоњити, како би, између осталог, та земљишта била подржављена са становишта управљања, тј. оснивања АТЦ-а и да би могла бити предата новооснованим задругама. Уколико је могуће и оправдано, овде производњу можемо организовати на принципу концентричних кругова Тинена, где први круг производи кабасте и лако кварљиве агропроизводе (поврће у лејама и покривеном простору, млеко), други воће и грожђе, трећи жита, четврти и пети биомасу за стоку (азотоквржичне биљке, компост и енергентске биљке за биоенергане, тј. биогориво); шести да буду ливаде за испашу и пашњаци за напасање, односно гајење стоке, а на седмом организовати узгој (не само високе) дивљачи за тржиште на принципу: ловци лове за трофеј по тарифи, а месо АТЦ – Задруга продаје за свој рачун. Ваљало би да надлежно локално саветодавство предлаже (па и одреди) садну и сетвену структуру и утврди рејонизацију усева и стоке.

10. Пољопривредна предузећа у Србији – жртва постсоцијалистичке транзиције

Пољопривредна предузећа, ослабљена спољним санкцијама и ратовима током деведесетих, након политичких промена у Србији (2000), била су политички неодговорно и стручно неопрезно изложена ћудима тзв. неолибералног тржишта, које у пољопривреди има много мање смисла него у било којој другој области. Током усиљене

постсоцијалистичке транзиције, креће стрмоглаво апсолутно и релативно опадање запослености у пољопривредним, као и у свим другим, предузећима. Под њеним ударом нашли су се многи привредни субјекти – од ситних приватних предузетника, преко земљорадничких задруга и друштвених пољопривредних предузећа, до великих државних пољопривредно-индустријских комбината.

Приватизација друштвених предузећа у пољопривреди била је деликатан реформски пројект из више разлога. Због оскудице у домаћем капиталу, приватизација се код нас није могла лако и успешно спровести без страних акционара као стратешких партнера, који пак нерадо улажу свој капитал тамо где немају већински пакет акција. С друге стране, пољопривредно земљиште је, уз воде, рудно благо и домаћи биолошко-генетски материјал, стратешки национални ресурс над којим страни власници не би смели да стекну монопол управљања. Као могуће решење, неки аутори су наводили институт тзв. **златне акције**, коју би поседовала држава и која би онемогућавала да се секундарном продајом приватизованих предузећа она нађу у рукама „непожељних власника“. Међутим, такав институт се није код нас нашао ни у закону о предузећима, нити у закону о хартијама од вредности, тако да је остављено да се овај проблем у даљој доградњи прописа о приватизацији некако другачије реши.

Уместо златне акције или каквог другог сличног решења, кампањским доношењем нових закона и непажљивим изменама и допунама већег броја старих закона, створено је хаотично стање у правном режиму, у којем је настављена приватизација уопште, а нарочито приватизација пољопривредних предузећа. Новостворено стање је имало све црте политички планираног правног хаоса, који је олакшавао и омогућавао слободан „лов у мутном“. У недовољно транспарентним поступцима приватизације, као заинтересовани за куповину многих пољопривредних предузећа појавили су се сумњиви власници прљавог новца, чије порекло учесници на аукцијама и тендерима по закону нису морали да доказују. Нарочито су била на мети страних и домаћих „контроверзних бизнисмена“ она пољопривредна предузећа која су користила веће површине државног или задружног земљишта, које по Уставу и закону није могло да буде предмет приватизације.

Парадоксално је да због тога десетине (а неки тврде и стотине) хиљада хектара веома плодног земљишта које су користила пољопривредна предузећа која се приватизују није било ни предмет процене вредности тих предузећа. Тако је умањена цена пољопривредних предузећа која се продају, али је двосмислено формулисаним и непрецизним уговорима о продаји тих предузећа остављена могућност да се новим приватационим власницима то земљиште препусти на коришћење као нека врста поклоњеног „мираза“ (или „прђије“, како се мираз називао у старијем српском обичајном праву). С обзиром на правни хаос и у нашем катастру, на основу уговора о куповини предузећа у којима се помиње пољопривредно земљиште које су та предузећа користила док су још била у друштвеном (државном) или задружном власништву, а поготово с обзиром на корупцију која је дивљала у овој области, није било тешко прекњижити, уз власништва над приватизованим пољопривредним предузећима, и власништво над земљиштем које су она раније користила, а које им је остављено да га користе иако га нови власници предузећа правно нису купили. Тако је фактичко стање нелегалног коришћења пољопривредног земљишта накнадно легализовано, кад су купци приватизованих пољопривредних предузећа, свом сумњивом праву коришћења земљишта, уписом у катастар некретнина као власници, себи прибавили „несумњиво“ право располагања и предузећима и земљиштем.

Пут за све њихове даље трансакције је тако правно рашчишћен, јер су после овога нови нелегално укњижени приватни власници могли да по својој вољи располажу и покретном и непокретном имовином коју су стекли куповином пољопривредних предузећа. Велики број њих је прво отпустио већину запослених радника у тим предузећима. Према непрецизним проценама (јер званичних података нема), из приватизованих пољопривредних предузећа у Србији отпуштено је преко 60 хиљада радника, распродата је или на све стране развучена њихова имовина (зграде, опрема, машине, залихе сировина и готових производа и све остало). Многи од новопечених власника су све то урадили пре него што су држави исплатили купљена предузећа. Испоставило се да су

неки од крупнијих нових власника своје прве рате за купљена пољопривредна предузећа плаћали новцем непознатог порекла, а остале рате непокривеним (и неотплаћеним) банкарским кредитима и новцем добијеним распродајом имовине, залиха и производа истих тих предузећа – које су затекли у магацинима кад су им у руке предати њихови кључеви.

Фактичким толерисањем нелегално (противуставно и противзаконски) запоседнутог државног и задружног пољопривредног земљишта, криминалним приватизацијама пољопривредних предузећа, отвара се пут за препродају пољопривредног земљишта страним лицима. То може да доведе до две нове велике и ненадокнадиве штете стратешким националним интересима:

- омогућиће странцима да будзашто купе пољопривредно земљиште као ограничено природно добро чије површине се у свету све више смањују, а вредност расте у сразмери са све бржим порастом светског становништва;
- таквом распродајом пољопривредног земљишта пре враћања одузетог земљишта старим власницима, наметнула би се обавеза да се старим власницима и њиховим потомцима из државног буџета надокнађује вредност одузете имовине.

Други велики проблем, који је донела политички неодговорна, правно хаотична и економски катастрофална приватизација предузећа из тзв. социјалистичког агро-комплекса, јесте чињеница да су с приватизацијом разбијане технолошке целине и економско-организациони системи који вертикално и хоризонтално повезују пољопривредну производњу и прехрамбено-прерађивачку индустрију, које је сада тешко поново успоставити. Пошто је власничка трансформација више следила неодговорну политичку него рационалну економску логику, то је додатно утицало на пад пољопривредне производње и успорило развој и модернизацију аграра. Уз проглашену реприватизацију (враћање земље старим власницима) током деведесетих година прошлог века, започето је штетно разбијање крупних поседа, уместо да се у акционарској форми промени власништво и сачувају технолошке целине. Старим

власницима требало је поделити акције које би биле еквивалент вредности одузетих добара, уместо да се цепају крупне земљишне парцеле и разбијају технолошки системи.

Нова аграрна реформа би у овој области морала да заустави даљу (пре)продају пољопривредног земљишта и пољопривредних предузећа домаћим и страним шпекулантима, да заштити породична пољопривредна газдинства, али и да омогући обнављање оних који се још могу обновити и оснивање нових крупних агро-индустријских система – у јавном, приватном и задружном сектору пољопривреде. У тим поступцима би се морало ићи правно обазриво (да би се избегли безуспешни судски спорови) – понекад и од случаја до случаја. Системска решења се морају прилагођавати оптималним облицима приватно-јавног партнерства у хоризонталном и вертикалном повезивању производње, прераде, набавке, продаје, увоза, извоза, менаџмента, маркетинга и других пословних функција у разним типовима агро-индустријских система: типа холдинга; предузећа матице са пратећим предузећима („ћеркама“); с интерним профитним центрима; пратећим пословним агенцијама; и задружним организацијама разних грана и организационих нивоа. Читавим пакетом нових или знатно измењених закона о пољопривредном земљишту, о малим и средњим пољопривредним предузећима, о задругама и задружним предузећима, као и пољопривредно-индустријским комбинатима – створио би се нови системско-правни оквир за алтернативну аграрну политику у Србији.

11. Мала породична предузећа и занати

11.1. Дијагноза постојећег стања и проблема

Пољопривреда је један од ретких сектора српске привреде који константно бележи позитивни спољнотрговински биланс. Међутим, структура извоза и увоза је неповољна с обзиром да у извозу из Србије доминирају непрерађени пољопривредни производи, док на страни увоза доминирају високопрерађени производи.

Конкурентност и додата вредност пољопривредних производа могу се достићи перадоми и увођењем тржишних стандарда од стране малих пољопривредних газдинстава, која су доминантна у укупној пољопривредној производњи у Србији. Потреба за унапређењем конкурентности кроз додавање вредности пољопривредним производима проистиче и из чињенице да је Србија у процесу приступања Светској трговинској организацији и Европској унији, што ће неминовно довести до даље либерализације увоза и додатних тешкоћа за мале и уситњене српске пољопривреднике.

Извештај Светске банке за 2018. годину наводи да је Србија по лакоћи пословања (Doing Business list) напредовала и да се налази на 43. месту. С друге стране, према Глобалном индексу предузетништва за 2018. годину, Србија је рангирана на 74. месту од укупно 137 земаља, колико се прати овим индексом. Оцена је да мала и средња предузећа (МСП) у Србији послују у неповољнијем пословном амбијенту него што је то случај са земљама Европске уније (ЕУ).

Неповољни општи услови пословања са којима се сусрећу мала микро и средња предузећа (ММСП) у Србији су следећи: незапосленост; ниска куповна моћ становништва; неразвијено финансијско тржиште; ограничене могућности за екстерно финансирање; сива економија; распрострањена корупција; неефикасан рад инспекцијских органа; постојање монопола; слаба правна заштита; лоши порески прописи и неефикасне процедуре; неефикасна инфраструктура за подршку; слаба примена закона, итд.

Диверсификоване активности и сеоска непољопривредна економија у Србији нису у довољној мери развијене.

Проблеми уочени у пословању малих породичних предузећа и занатских радњи су следећи: велики ризик у пословању; често су неликвидна због неизмирених обавеза и неадекватног тока готовине; недовољна информисаност; плате су мање него у великим производним системима; да би избегли пореске обавезе, власници често део зараде запосленима исплаћују „на руке“; мала породична предузећа (МПП) имају мању конкурентску способност на тржишту.

11.2. Предлог приоритета одрживог развоја

Имајући у виду предности у пословању малих система (пре свега доступност свим потенцијалним заинтересованим субјектима и свим друштвеним слојевима; већу флексибилност на промене тржишних трендова; базираност на личној креативности; смањену администрацију; еколошку прихватљивост), одрживи развој малих породичних предузећа и заната може бити један од кључних фактора за раст конкурентности српске пољопривреде.

Приоритет 1. Диверсификација дохотка на малим породичним газдинствима кроз активности прераде пољопривредних производа и друге непољопривредне активности

Циљ: продужење тржишног ланца пољопривредних производа који су добијени прерадом на малим породичним газдинствима у секторима меса и млека, воћа, поврћа и грожђа, уљаних култура, гајеног зачинског, лековитог и ароматичног биља и пчелињих производа; економско јачање пољопривредника кроз подршку активностима прераде пољопривредних производа на малим породичним газдинствима (производња квалитетних производа високе додате вредности, уз уважавање стандарда квалитета и безбедности хране и примену маркетинг концепта); подршка непољопривредним активностима на малим породичним газдинствима, као што су стари занати и домаћа радиност, услуге, рециклажа, прерада дрвета, производња и прерада рибе.

Очекивани резултати: развој диверсификоване економије и сеоских непољопривредних активности; развој породичног предузетништва.

Индикатори (валоризација резултата): број регистрованих капацитета у области прераде млека, меса, воћа, поврћа и грожђа, уљаних култура, гајеног зачинског, лековитог и ароматичног биља, пчелињих производа; број регистрованих капацитета у области прераде дрвета; број регистрованих капацитета у области производње и прераде рибе; број регистрованих пољопривредних газдинстава која се баве старим занатима и изработом народних рукотворина; која се баве рециклажом; број регистрованих капацитета у области услуга (етно-села, етно-домаћинства, салаши и слично).

Приоритет 2. Подршка у процесима пласмана производа малих породичних предузећа и занатских радњи

Циљ: опремање продајних места и маркетиншка подршка за директну продају традиционалних занатских и производа народне радиности, у појединачном или удруженом интересу произвођача; јачање сарадње малих породичних предузећа и занатских радњи и земљорадничких задруга; лакши и бржи пласман производа занатства и народне радиности.

Очекивани резултати: унапређење пословања и оснаживање конкурентности малих породичних предузећа и занатских радњи.

Индикатори (валоризација резултата): број продајних објеката.

Приоритет 3. Почетна помоћ младим пољопривредницима за покретање пословања

Циљ: развој и јачање малих породичних предузећа и занатских радњи чији су носиоци млађи од 40 година.

Очекивани резултати: стварање нових радних места и раст животног стандарда младих у селима Србије.

Индикатори (валоризација резултата): број малих породичних предузећа и занатских радњи чији су носиоци млађи од 40 година; миграције становништва на релацији село–град; демографски трендови; смањење сеоског сиромаштва.

Приоритет 4. Почетна помоћ женама за покретање пословања

Циљ: развој и јачање малих породичних предузећа и занатских радњи чији су носиоци жене.

Очекивани резултати: отварање нових радних места и раст животног стандарда жена у селима Србије.

Индикатори (валоризација резултата): број малих породичних предузећа и занатских радњи чији су носиоци жене; миграције становништва на релацији село–град; демографски трендови; смањење руралног сиромаштва.

Приоритет 5. Организовање обука (курсева) за послове традиционалних заната и народне радиности, који ће омогућити запошљавање угрожених група становништва

Циљ: развој и јачање малих породичних предузећа и занатских радњи чији су носиоци угрожене групе становништва.

Очекивани резултати: стварање нових радних места и раст животног стандарда угрожених група становништва у селима Србије.

Индикатори (валоризација резултата): број лица која су прошла обуку; број упослених лица након положене обуке.

Приоритет 6. Логистичка подршка предузетничким идејама и иницијативама

Циљ: обезбеђење повољних услова кредитирања за отпочињање предузетничких подухвата у селима; нижи порези и доприноси на зараде запослених; обезбеђење локалне инфраструктуре за предузетничке активности; бесплатно грађевинско земљиште; убрзан процес добијања дозвола за рад.

Очекивани резултати мере: развој малих, микро и средњих предузећа (ММСП); развој мале привреде; већи приходи у буџету.

Индикатори (валоризација резултата): број породичних пољопривредних газдинстава укључених у развој ММСП; број запослених.

Приоритет 7. Подршка изради пројеката и програма за одрживи развој малих, микро и средњих предузећа

Циљ: имајући у виду да села имају неискоришћене ресурсе (природне, производне и људске), потребни су пројекти и програми одрживог развоја засновани на наведеним ресурсима; то морају бити профитабилни пројекти и програми, извозно и тржишно оријентисани, прилагођени природним условима, знању произвођача, традицији, климатским и технолошким променама.

Очекивани резултати мере: унапређење пословања ММСП; развој предузетништва; повећање запослености; смањење локалног сиромаштва; раст прихода.

Индикатори (валоризација резултата): број ММСП; показатељи пословања; број запослених.

12. Сеоски и етно туризам

12.1. Дијагноза постојећег стања и проблема

Сеоски туризам у Србији је изузетно значајна компонента у ревитализацији и просперитету села, сеоских заједница и сеоских предела. Сеоска туристичка пракса показује низак ниво активiranости локалних ресурса изузетних туристичких вредности, што указује да основни предуслови за развој сеоског туризма у Србији нису у потпуности искоришћени.

Развој сеоског туризма у Србији је до сада имао различит интензитет, форме и карактер. Он је био детерминисан природно-географским карактеристикама подручја, културно-историјским (антропогеним) наслеђем, достигнутим степеном друштвено-економског развоја, као и свешћу локалног становништва о користима које може да донесе бављење сеоским туризмом.

Основне одлике вишедеценијског развоја сеоског туризма у Србији су:

- *самониклост* – сеоска туристичка домаћинства су почела његов развој и до данас су темељни ослонац сеоског туризма;

- *стихијност* – нема јасне концепције у његовом развоју, чак ни у актуелној стратегији развоја туризма у Србији;
- *изванредна виталност* – сеоски туризам се развијао без одговарајуће стручне, финансијске и кадровске помоћи државе;
- *самоиницијативност* – захваљујући ентузијастима, сеоски туризам је спонтано профилисан у неколико карактеристичних модела, као персонални, менторски, пројектни или партнерски (туристички кластери, прекогранична сарадња).

Понуда сеоског туризма у Србији се темељи на:

- *изванредној географској разноликости сеоских предела* (равничарски, брдски, планински, речни, језерски и други), са сачуваном изворном природом изузетних рекреативних својстава;
- *сеоској културној баштини*, са традиционалним етно-обележјима сеоског становништва;
- *сачуваној традиционалној сеоској породици и вредностима*;
- *вредним домаћинама посвећеним сеоском туризму*, који сnose сав ризик туристичког бизниса;
- *појединцима ентузијастима*, са значајном менторском улогом у туристичком активирању сеоских туристичких ресурса;
- *диверсификованости туристичког производа*, са изванредном разноврсношћу смештајних традиционалних и савремених капацитета (куће на селу, брвнаре, коначи, вајати, салаши, виле, хотели, апартмани) – профилисано је преко четрдесет облика сеоског туризма (стационарни, агро, етно, еко, вински и сеоски крафт туризам, сеоски туризам у природно и културно-историјски заштићеном простору).

Проблеми сеоског туризма у Србији се односе на:

- *немогућност сеоских месних заједница да управљају развојем својих туристичких ресурса*;
- *непознавање локалног туристичког капитала* (сеоске месне заједнице често нису свесне његове вредности и практично-развојног значаја);

- *неискоришћеност сеоског туристичког капитала, па и његову запуштеност;*
- *неукљученост туристичких потенцијала села као локалне заједнице (осим у времену етно-манифестација, ако постоје у селу, у сеоску туристичку понуду укључена су само сеоска домаћинства);*
- *недовољност подршке сеоским туристичким домаћинствима, системске (државне и општинске) финансијске, експертске, едукативне, маркетиншке и друге неопходне подршке;*
- *инфраструктурну информационо-технолошку неопремљеност и запуштеност сеоских месних заједница и сеоских насеља;*
- *неадекватност категоризације и непознавање броја смештајних капацитета, пошто Републички завод за статистику не води евиденцију о туристичкој опремљености и туристичком промету у сеоском туризму;*
- *незадовољавајући ниво квалитета услуга, који прати непотпуна понуда основних угоститељских услуга, економија малог обима и ниских цена и неразвијеност додатних услуга и садржаја.*

12.2. Предлог приоритета одрживог развоја

У области сеоског и етно туризма, приоритети одрживог развоја су подстицање свеукупног туристичког активирања потенцијалних и запуштених туристичких ресурса. Потпуна ревитализација села, посебно маргинализованих пограничних подручја, зависи, пре свега, од начина стицања и очувања туристичке конкурентности, која укључује социјалну, економску и еколошку одрживост.

Приоритет 1. Формирање јединствене базе података о смештајним капацитетима сеоског туризма по типовима

Циљ: увођење свих носилаца понуде сеоског туризма у фискални систем и спречавање пословања у тзв. „сивој зони“; олакшано праћење у даљем развоју; могућност примене одговарајућих стратешких и планских мера и активности; повезивање јединствене базе података

о смештајним капацитетима руралног туризма на неки од глобалних дистрибутивних система (ГДС) који послују преко Интернета на домаћем и међународном туристичком тржишту, чиме би се знатно повећала тражња за одмором у сеоским туристичким дестинацијама и чиме би се повећали и приходи од сеоског туризма; јединствена база података би поред смештајне понуде морала да садржи и податке о локалним атракцијама, објектима јавног карактера и саобраћајној инфраструктури, који су од значаја за долазак туриста у одређену сеоску дестинацију.

Очекивани резултати: већи приходи; олакшано праћење развоја; лакша примена свих стратешких и планских мера, законских прописа и активности у будућем развоју; могућност мапирања сеоских туристичких дестинација Србије на бази специфичности и карактеристика туристичке понуде; повезивање на Интернет ГДС, чиме се омогућава директна комуникација са туристима, као и прилагођавање туристичке понуде потребама туриста, односно актуелној тражњи; боља промоција сеоских туристичких дестинација и туристичких производа на туристичком тржишту, како домаћем, тако и међународном.

Индикатори (валоризација резултата): приход, флексибилност сеоске туристичке понуде у односу на еластичну туристичку тражњу; сеоски туристички имиџ на домаћем и међународном туристичком тржишту, итд.

Приоритет 2. Категоризација смештајних капацитета у сеоском туризму

Циљ: категоризација сеоске туристичке понуде на бази квалитета услуга; стандаризација пословања; боља информисаност актуелних и потенцијалних туриста о квалитету услуга на бази утврђених стандарда за одговарајућу категорију објекта; увођење стандарда у пружању услуга базираног на принципима који прате развој сеоског туризма; могућност системског и аналитичког приступа питању обезбеђења одговарајућег квалитета услуга.

Очекивани резултати: побољшање квалитета сеоских туристичких услуга; гарантовани ниво квалитета; развој ширег спектра

смештајних капацитета у селима који ће задовољити различите потребе туристичке тражње; фокусирање на одређене типове смештаја који су изразито важни за будући развој; сатисфакција туриста као потрошача, што омогућава стварање лојалних туриста и што води очувању конкурентности на туристичком тржишту; развој повезаности туристичке понуде са традиционалним типовима смештаја; брендирање типова српског сеоског смештаја и њихово коришћење као кључног чиниоца у диференцирању на међународном туристичком тржишту; контролисан утицај туриста на локално окружење у сеоским подручјима, чиме се води брига о локалној сеоској заједници и одрживом развоју.

Индикатори (валоризација резултата): показатељи у пословању; однос понуде и тражње, запосленост, приход, туристички промет.

Приоритет 3. Образовне активности

Циљ: поред формалног система образовања (школе, факултети и сл.), неопходно је развијати и неформални систем образовања за све интересне групе укључене у развој сеоског туризма. Стручне обуке и тренинге треба организовати на више нивоа: као обуку за непосредне пружаоце туристичких услуга (жителие сеоских средина); обуку одговарајућих тренера (тренинзи су неопходни за појединце на локалном нивоу који би своје знање преносили другима у дужем временском периоду); обуку за службенике у локалној администрацији.

Очекивани резултати: успостављен трансфер знања (теоријских и практичних) ка непосредним пружаоцима туристичких услуга, земљорадничким задругама, удружењима пољопривредника и другим учесницима у сеоском туризму, запосленима у администрацији (локалној и регионалној).

Индикатори (валоризација резултата): број учесника на радионицама и практичним обукама, број одржаних курсева, оцена тема и предавача од стране учесника, итд.

Приоритет 4. Формирање агенције за развој сеоског туризма

Циљ: остваривање стратешких опредељења развоја сеоског туризма, поред формирања организација локалних менаџера, чија могућност је предвиђена *Законом у туризму* (Сл. гл. 17/2019), који захтева постојање и организационог тела на националном нивоу које би вршило функцију подршке у развоју туризма. Предлог је да то буде *Агенција за развој сеоског туризма*. Рад агенције морао би имати подршку јавног сектора, подршку приватног сектора, ауторитет да покреће промене, могућност утицаја на одлуке и решења надлежних државних органа, стручно особље, развијен механизам директног утицаја на рад организација локалних туристичких менаџера. Унутар агенције неопходно је формирати одељења у циљу боље операционализације стратешких и планских активности, као што су одељење за развој туристичких производа, за маркетинг, за развој људских ресурса, за инвестиције и инфраструктуру, за менаџмент.

Очекивани резултати: јачање сарадње између локалних дестинација, боље умрежавање и координација активности; развој перспективних туристичких производа; очување туристичких атрактивности; стандардизација квалитета; истраживање туристичког тржишта и формирање туристичког информационог система; развој програма обуке и образовања на свим нивоима; лакше проналажење средстава за улагања у развој, итд.

Индикатори (валоризација резултата): координација и усаглашавање активности, приступачност изворима финансирања, број територијалних приоритета у даљем развоју; број формираних организација за управљање туристичким дестинацијама и локалних акционих група, висина туристичког промета; развијеност сеоског туризма; развијеност мрежног повезивања и пословања; ланац туристичке понуде, итд.

III СЕЛО ЈЕ НАШ ЗАВИЧАЈ

– Проблеми и предлози социјалних реформи у селима Србије –

1. Народна сеоска самоуправа – стара српска традиција

Српска традиција *народне самоуправе* зачета је још у временима кад су Срби били остали без сопствене државе, те су морали да све своје послове сами завршавају – кад год им је требало да их заврше. Тако се и код нас искристализовало и практично потврдило *златно правило модерне локалне самоуправе – ништа од онога што се може урадити на локалном нивоу власти не треба (о)стављати вишим државним органима да га одрађују*. Одрживи развој села нужно је локални и могућ је само ако се за њега стекну повољни (неопходни и довољни) не само глобални него и локални предуслови. Отуда је неопходно да се покрену законске иницијативе за *оживљавање локалне сеоске самоуправе, уз системско проширење надлежности сеоских месних заједница* као провереног облика непосредне локалне самоуправе у српској народној и демократској традицији.

Уочено је да у оним локалним заједницама где су на нивоу општина основани *савети за село*, састављени од представника јавног, цивилног и приватног сектора и представника сеоских месних заједница, постоји боља координација свих активности око одрживог развоја села. Преко њих се остварује успешнија међусекторска сарадња социјалне заштите, здравства, образовања, верског живота, културно-уметничких, спортских, забавних, промотивно-манifestационих активности, као и њихова вертикална координација на националном, регионалном, локално-општинском и месном сеоском нивоу.

Функционално гледано, корисно би било да се на нивоу сваке општине у Србији формирају *сеоске секције* за здравље сеоског становништва и спречавање алкохолизма и наркоманије, за социјално збрињавање старих и хендикепираних у селима, за додатно образовање пољопривредника и културу у селу, за сеоски спорт и рекреацију, за домаћу радиност и сеоске занате, за еколошке акције,

сеоски туризам и промотивне сеоске манифестације. У њиховом саставу били би представници надлежних општинских институција (надлежних секретаријата, сеоских школа, домова здравља, полиције, верских заједница, домова културе и спортских савеза, туристичких савеза, локалних агенција за развој) заинтересованих добровољних удружења и представника сеоских месних заједница. Њихов задатак би био да у својој области припремају и усвајају програме, формирају акционе тимове, обезбеђују финансијска средства, у селима организују локалне акције и спроводе годишње планове, контролишу спровођење локалних акција и планирају нове акције у селима.

Популациона политика у сеоским срединама морала би да се темељи на одговарајућој економској, аграрној, регионално-развојној и културној политици, битно различитој од досадашње, која је младе људе истискивала из села и пољопривреде. У том погледу је неопходно да се поправи изразито неповољан положај пољопривреде у односу на индустрију, да се пређе на децентрализован модел индустријализације и урбанизације, да се много више инвестира у саобраћајну и комуналну инфраструктуру сеоских подручја, да се побољша социјално (здравствено, пензионо, инвалидско) осигурање, али и модерно образовање, економска потпора и социјална подршка младим пољопривредницима, младим женама и деци у селима.

Посебан проблем је *пензијско-инвалидско осигурање пољопривредника*, које је сведено само на власнике газдинства, а дискриминисани су млади и жене у сеоским породицама. Од државе се очекује да уклони дискриминацију сеоских жена и младих, који нису власници, али јесу носиоци делатности, или наследници пољопривредних газдинстава. Њихова дискриминација се испољава не само код здравственог, пензионог и инвалидског осигурања него и у погледу могућности да непосредно добијају финансијске и друге системске подстицаје за разне врсте својих пословних активности у селу и пољопривреди.

У популационој политици за села држава Србија би морала да обезбеди свестрану потпору породици као примарној друштвеној заједници, а посебно младим брачним паровима да остају у селима у којима већ живе и да у њима на пристојан начин могу да рађају и подижу своју децу. Уз посебне финансијске, социјално-статусне и културне подстицаје, ваљало би осмислити државни, регионални и локални програм оживљавања одрживих села, тако што би се у њих привукли инвеститори који би запошљавали оне који су у градовима незапослени, а дошли би у таква села да живе и да у њима нађу запослење или започну неки сопствени посао у пољопривреди, или у некој другој привредној делатности. У том програму морале би се наћи и мере које би уклањале *неравнотежу полова* у репродуктивном периоду живота, пошто *сеоске девојке одлазе из села, сеоски момци остају нежењени*, домаћинства се гасе, а села остају без младих, старе, пропадају и нестају као живе људске заједнице, а опстају само као географски топоними. И због тога би у социјалној и здравственој политици посебну заштиту морала да добију *деца, младе жене и стари у селу*, уз системску финансијску и кадровску потпору локалним здравственим и социјалним институцијама за бригу о здрављу и пристојном животу сеоског становништва и одрживом развоју села. *Популациона политика обједињује све друге секторске политике и зато никад и нигде сама себи није довољна* – поготово за села у Србији, а посебно за неразвијена брдско-планинска подручја. У том циљу ваљало би да се у брдско-планинским и пограничним крајевима Србије подстакне формирање **малих сеоских општина**, као управних јединица државне власти која непосредно решава животне проблеме њихових становника, спречава даље пражњење стратешки важних државних простора и тако омогућује њихову демографску и социјалну одрживост.

2. Култура и одрживи развој села у Србији: модели и актери нове културне политике

Култура у селу је скуп заједничких вредности, навика и обичаја, знања и веровања – који прожима, усмерава, уређује и тако одређује и изнутра осмишљава пожељне начине рада, становања, комуникације, исхране, лечења, облачења, забаве и разних других активности житеља села у њиховом радном и слободном времену. Традиција сељачког начина живота чува најдубље (архетипске) слојеве народне културе, која је традиционална основа модерног националног идентитета. Ту основу историјски надграђују градски културни обрасци, али и њих сеоска традиција стално прожима и заједно с њима обликује савремену националну културу.

У српској културној историји, због дугих периода државног дисконтинуитета, аутохтона сеоска традиција је имала посебно важну улогу у очувању народне самосвести о заједничком пореклу, колективном опстојавању, старој државности и слободарским стремљењима – на немирним балканско-панонским просторима и у најтежим временима. Аутохтоне обрасце српске народне културе данас агресивно потискује комерцијализована масовна култура модерног индустријског доба, да би јој дигитализована постмодерна култура информатичког друштва запретила потпуним уништењем – посредством таблоидних медија који намећу свој комерцијални кич и шунд, којим потиру све аутентичне традиционалне вредности и сељачког и грађанског начина живота.

Пошто је судбина сваког народа најнепосредније повезана са судбином његове културе (која је неодржива без њених аутохтоних садржаја), оживљавање традиционалних корена, као незамењивих културних источника, огледа се у *новој културној политици према селу*, која би омогућила организовано и систематско сећање, памћење и активно очување највреднијег културног наслеђа које још живи у нашим селима у облику спонтано устаљених навика живота и рада, животно важних обичаја и старих културних установа.

Међу културним установама које из ширег друштва улазе у села, *црква* и *школа* су најстарије и најзначајније, али временом

се у селу јављају и друге. Мрежа новијих друштвених установа тако функционално повезује село са ширим друштвом и омогућује превазилажење супротности и смањивање разлика између сеоског и градског начина живота.

У селима у којима постоје *сеоски домови*, они су обично не само просторно у центру села него су и институционално средиште друштвеног, културног и забавног живота сеоских житеља. Сеоске домове су почетком 20. века градила већа села, која су имала и своје задруге. После Другог светског рата, код нас је изграђено више хиљада сеоских домована у кампањама „социјалистичке изградње“, колективним сеоским радним акцијама које су по „партијском задатку“ организовали локални политички активисти. Тако су у центру многих наших села израсле вишефункционалне грађевине, у које су смештене разне локалне друштвене установе (најчешће задруга и задружна продавница, месна канцеларија, амбуланта, библиотека). Главна просторија у сваком сеоском дому је велика сала, у којој се могу држати политички зборови, уметничке приредбе, позоришне и филмске представе, сеоске игранке. Нека села су изграђене домове довршила, опремила и ставила у друштвену и културну функцију. Нека су у изградњи стала на пола пута и никад их нису покрили и омалтерисали, тако да су њихове аветињске зидине у центрима села постале сеоско ругло које сведочи о нереалним амбицијама градитеља и илузијама „грандоманске социјалистичке културе“. Неки домови су касније замрли, јер су замирала и села из којих су одлазили млади. Неки су од фиктивних културних средишта постајали задружни магацини, чиме су накнадно кориговани приоритети у „социјалистичкој изградњи“.

- У *културној политици* према селу неопходно је да се обезбеди системска и континуирана државна и локална општинска подршка активностима сеоских домована културе, културно-уметничких друштава, спортских клубова и удружења, сеоским привредно-туристичким и културним манифестацијама, уз обавезу да све научно-образовне, културно-уметничке, спортске и друге институције и организације националног и регионалног нивоа, у каталог својих активности обавезно укључе и програме за сеоско становништва (по моделу „селу

у походе“). Овом приликом се предлаже *акциони приступ сеоској култури* с нагласком на оживљавање и иновирање проверених и покретање нових културних акција.

- У предстојећој реформи образовања обезбедити посебан (привилегован) статус сеоских школа и за њих примереније наставне садржаје.
- Све културне установе обавезати да у својим програмима планирају културне акције у селима, а општинску управу да за то обезбеди елементарне инфраструктурне и материјалне услове (објекте културе, финансијска и техничка средства и кадровску подршку).
- Спортске савезе масовних спортова обавезати да организују спортска такмичења у свим селима у којима постоје заинтересовани, а општинску управу да за то обезбеди елементарне услове (спортске објекте и режијске трошкове спортских такмичења).
- Обезбедити систематску еколошку заштиту сеоских средина и организовати локалне акционе групе заинтересованих за подизање еколошке свести и понашања у селу.

Носиоци: *Национални тим за препород села*, локални општински секретаријати за културу, културно-просветне заједнице, културно-уметничка друштва, спортски савези и клубови, локална еколошка и друга удружења.

Национални тим за препород села треба да покрене јавну кампању под називом *СЕЛУ У СУСПЕТ*, којом би се шире афирмисале и помогле постојеће, покренуле нове и обновили неке старе и успешне сеоске културне акције на нивоу општина, региона и Србије, као што су:

1. додатна промоција *Такмичења села Србије*, које у дугом низу година организује Културно-просветна заједница Србије, чиме се вреднује и подстиче свеукупни развој села;
2. локална, регионална и национална такмичења сељака у пољопривредној производњи (у сарадњи са привредним коморама и саветодавним службама);

3. локална такмичења села у комуналном уређењу (са надлежним месним и општинским установама);
4. предавања, трибине, квизови знања о пољопривреди, екологији, здравим стилевима живота и слично (као некадашњи квиз „Знање-имање“ на РТС-у);
5. сабори народног уметничког стваралаштва;
6. приредбе и фестивали сеоских културно-уметничких удружења и фолклорних група (са надлежним месним, општинским и републичким установама културе);
7. сеоске олимпијске игре (са Савезом за рекреативни спорт Србије).

2.1. Аутохтони носиоци и чиниоци развоја културе села:

- 1. Акционе групе** заинтересованих житеља села (млади, жене, пензионери и други);
- 2. Сеоске установе** (школа, задруга, црква, спортски клуб, приватне и друге фирме);
- 3. Сеоска удружења** и њихови челници (културно-уметничка друштва, завичајна удружења одсељеника, привредна интересна удружења воћара, повртара, пчелара и других, ловци, риболовци, голубари, извиђачи и слични).

Њихов први задатак био би да *региструју* све развојне могућности свога села, као што су:

- *природне погодности* (шуме, воде, особености сеоског предела и рељефа, потенцијалне „стазе здравља“ и слично);
- *традиционалне сеоске занате и кућну радиност*, као и могуће нове њихове производе (тзв. локалне сеоске брендове);
- *локалне културне особености* (занимљиве старе и новије обичаје, уметнички обдарене појединце, талентоване самоуке у свим врстама стваралаштва и слично).

Њихов следећи задатак био би да *осмисле и покрену локалне културне акције*, којима би се активирале развојне могућности

конкретног села, као што су разне редовне и повремене културне манифестације (стручна обука младих пољопривредника, приредбе, изложбе, смотре, сабори, фестивали, такмичења и слично).

2.2. Етно-села – између културне традиције и комерцијалне моде

Предлаже се да статус објеката и амбијенталних целина, које се означавају као етно-села, најпре буде стручно верификован, а потом правно акредитован према унапред одређеној управној процедури од надлежних локалних, регионалних и државних органа, према њиховом значају за локални и национални културни идентитет.

- Треба израдити стратешки документ о стању етно-комплекса и споменичких целина, како би се избегло стихијско и непромишљено поступање према културном наслеђу и природном окружењу објеката од националног значаја.
- Препоручује се да се у Србији све етно-локације евидентирају, категоришу према стручним критеријумима, уврсте у стратешко-планске документе и у туристичку понуду.
- У местима и општинама у којима се налазе етно-комплекси и споменичке целине, на организован начин развијати културне потребе код локалног становништва (нарочито код младих).
- Подстицати мултифункционалност свих етно-комплекса и тако обезбедити њихову самоодрживост. С тим у вези обезбедити неопходну институционалну и економску потпору за сеоски туризам, прилагођен локалним и регионалним условима.
- Препоручује се локалним властима и приватним предузетницима да у својим срединама идентификују културне објекте који би могли да послуже за подстицање руралног развоја и да у својим развојним плановима операционализују начине њиховог коришћења: планским документима и оснивањем удружења грађана, задруга, предузећа, агенција и слично.
- Сеоске целине и објекте који чине вредно градитељско наслеђе треба боље заштитити, дефинисати подстицајне мере и обезбедити средства која би привукла све заинтересоване и

потенцијалне инвеститоре да се укључе у њихово очување и ревитализацију.

- Указујемо свима који се баве етно-целинама, на законску обавезу да користе српски језик и ћирилично писмо за њихово јавно означавање.
- Предлаже се Министарству културе Републике Србије и Републичком заводу за заштиту споменика културе за преиспитивање одговарајуће правне регулативе која се односи на организацију и рад постојећих и планираних музеја на отвореном, других етно-комплекса и споменичких целина.
- Предлаже се формирање регионалних музеја народног градитељства у Србији и препоручује отварање етно-кућа, као неформалних завичајних музеја.

2.3. Градитељска традиција у препороду села у Србији

Препород села је дугорочан и свеобухватан економски и социјално-културни пројекат који подразумева и очување, као и осавремењавање наше богате и разноврсне градитељске традиције. Србија треба да изгради и усаврши своје моделе и стандарде градње, прилагођене природним условима свога поднебља (рељефа, климе...), својим традиционалним културним вредностима, али и новим потребама.

Куће које се граде у селима треба да буду функционалне за удобно становање (са неопходном квадратуром) и примерене одређеној привредној делатности. Притом, требало би да се поштују савремене норме енергетске ефикасности, као и да се користе природни материјали за градњу, карактеристични за одређена поднебља.

У складу с напорима да се сачува оригинална градитељска традиција одређених региона и крајева Србије, градитељи треба да се опредељују за одређени локални тип куће: шумадијски, моравски, планински, сремачки, нишавски, старовлашки и др. Наша градитељска традиција треба да се уважава, пре свега, приликом изградње нових и реконструкције старих сеоских кућа, али и када се граде нови инфраструктурни објекти као што су:

сеоске школе, домови културе, здравствене амбуланте, па чак и хладњаче, сушаре, млекаре, магацини и разни фабрички погони за прераду пољопривредних производа. Такав одговоран однос према градитељској традицији требало би да се стимулише пројектном документацијом, грађевинским дозволама, повољнијом пореском политиком за куповину грађевинског материјала, као и приликом изградње сеоске комуналне инфраструктуре. Циљ је да се створи виши ниво културе становања у нашим селима, очувају традиционалне вредности и подигне квалитет сеоског туризма.

3. Сеоска школа је цивилизацијска тековина

Реформа основног образовања морала би да обезбеди *посебан и привилегован статус сеоских школа*, те да у наставним програмима свих основних школа већи обим и значај добију образовни садржаји који се односе на село као здраву животну средину и на пољопривреду као перспективно животно занимање. Пошто је у многим селима у Србији уочена тенденција брзог смањивања броја школске деце, да се не би затварале сеоске школе, предлаже се реформски модел *проширене делатности сеоских основних школа*. Посебан задатак државе и њених просветних власти морало би да буде *очување сваке сеоске школе*, без које је немогућ опстанак села у неразвијеним брдско-планинским подручјима која су изложена брзом демографском одумирању, а имају велики стратешки и национални значај за Србију.

Проширена делатност сеоских школа може бити вишеструка:

- **Проширивање образовне делатности:** сем основног образовања деце која су обухваћена редовним образовањем у тим школама, проширена делатност обухвата и излажење у сусрет образовним потребама целокупног становништва локалне средине: од предшколског васпитања и образовања до различитих видова образовања одраслих и неформалног образовања (основно образовање одраслих, предузетничко образовање, грађанско образовање младих и одраслих, информатичко образовање сеоског становништва, образовање за еколошку пољопривредну производњу, учење језика, итд);

- **Развој културне делатности** (самостално или у сарадњи са другим организацијама, институцијама и појединцима): организовање културних активности, развој културних потреба локалног становништва; активности на очувању културне традиције локалне средине у сарадњи са локалним становништвом; подстицање народног стваралаштва; прерастање школске библиотеке у библиотеку локалне средине; стварање информатичког центра у школи који је доступан свим становницима; сарадња са регионалним и националним културним институцијама, итд;
- **Школа као социјални центар локалне средине:** школа као место окупљања становника сеоских месних заједница, организовање социјалних догађаја, социјална интеграција мањина, рад на социјалној инклузији, нарочито сиромашних слојева сеоског становништва, подршка старијим и болесним особама, подршка особама са инвалидитетом и сметњама у развоју, развој солидарности, итд;
- **Развој сеоског образовног туризма:** прављење специфичних наменских програма за реализовање рекреативне наставе, наставе у природи или екскурзија за децу из других средина (пре свега градских), организовање заједничких часова локалне школе и школа које бораве у тој средини, организовање летњих школа и кампова (на пример, за учење матерњег језика за нашу децу из дијаспоре), итд;
- **Уношење иновација у привредне делатности у локалној средини:** иновирање природе и начина пословања, развој сеоског културног и рекреативног туризма, гајење нових профитабилних култура и њихово ширење у сеоским домаћинствима, производња здраве хране, обнављање старих заната и технологија, попут технологија конзервисања хране без хемијских средстава, итд;
- **Подршка развоју здравствених делатности** (у сарадњи са најближим домовима здравља): здравствено просвећивање локалног становништва, превентивни рад, пропагирање здравих стилова живота.

Држава, задруге у селима и друга интересна удружења пољопривредника би морали да подстичу ширење и унапређење мреже агрономских и ветеринарских станица и других квалитетних услужних и саветодавних стручних служби које ће бити непосредно доступне сваком сељаку. Посебна пажња морала би да се посвети организовању *локалних образовних центара за пољопривреду*, уз помоћ средњих, виших и високих пољопривредних школа, института и научних завода, у којима би млађи сељаци стицали неопходно теоријско и практично знање (ван сезоне пољопривредних радова), које би потом примењивали на своме газдинству. Уз помоћ ових центара, стечено стручно знање сељака ваљало би јавно верификовати и формализовати неком врстом „**зелене дипломе**“, којом би се *традиционални сељак квалификовао за модерног пољопривредника*. Таква диплома би своме носиоцу давала предност за државне и друге подстицаје: код добијања кредита за куповину земље, за мелиорације, за подизање засада и производних објеката, за набавке племенитих пасмина стоке и разна друга инвестициона улагања у модернизацију сопственог породичног газдинства.

4. Верске установе су духовно средиште у селу

Село и сељаци су одувек били главни резерват вере и зато важно упориште и значајно поље духовног деловања сваке цркве. Познато је да су религија и црква у средишту традиционалног начина друштвеног живота, а село је и даље бастион традиционалности. Вековима су сва друштвена збивања имала религијско-црквени оквир, а и данас вера избија у први план индивидуалног и групног живота људи, кад год се они нађу у кризним и тешким околностима с којима нису у стању да изађу на крај „без Божје помоћи“. Наше село и сељаштво у том погледу није никакав изузетак, мада има многе црте које произилазе из особености историје српског народа, али и оне које исходе из актуелних друштвених проблема и тешкоћа. Верски живот у селу је зато суштински повезан са верским животом народа уопште, са религијско-црквеним матрицама које су историјски формиране на јужнословенским просторима и са актуелном политичком и економском кризом и последњим верским, националним и грађанским сукобима у бившој Југославији.

Сељачка вера је типична „народна вера“, више обредна и обичајна него догматска и канонски прописана. Верски живот у селу је мешавина верских и световних обичаја, магијских и религијских садржаја, црквених и ванинституционалих верских обреда. Ово су опште карактеристике народне религиозности које се односе на сељаке различитих вероисповести, и не само на сељаке.

Данашња друштвена очекивања од традиционалних верских институција односе се на њихову улогу у сталном подизању нивоа и квалитета духовног и целокупног друштвеног живота у селима Србије.

- Сваком цивилизованом и просперитетном друштву, па и српском, потребне су слободне верске установе и организације које негују његове проверене духовне и културне вредности и трајније обрасце живљења.
- Сходно начелу одвојености цркве и државе, од државе се очекује да цркви не само омогући него и помогне да неометано врши своју верску мисију, а од цркве да у новим друштвеним околностима стално подиже ниво традиционалне духовности у свакодневном друштвеном животу свих људи, па и оних који живе у селима Србије.
- Српска православна црква, као традиционална верска организација већинског српског народа, има своју примарну духовну и културно-историјску мисију међу православним хришћанима, али и посебну обавезу да у светосавској традицији негује дух шире хришћанске и универзалне људске саборности свих који живе у савременом српском друштву – независно од њихове вере и нације.
- У том смислу се и од свих других традиционалних верских заједница у Србији (римокатоличке, исламске, јеврејске и других) очекује да јачају духовну снагу којом би њихови верници стремили универзалним богочовечанским вредностима људске слободе, истине, правде и међусобне љубави свих људи.
- Да указују на богоугодно право нерођене деце да се роде и право рођених на слободан и достојанствен живот и тако подстиче демографску одрживост српског друштва.

- Да са своје стране указују на превелике и неправедне разлике између богатих и сиромашних, те да у оквиру својих могућности помажу сиромашне, немоћне, болесне и обесправљене.
- Да подижу ниво духовности у свакодневном животу људи који би код најширих друштвених слојева оснажио отпор према вулгарном материјалном хедонизму масовног потрошачког друштва и његових комерцијално насртљивих образаца живљења.
- Посебно се од свештеника и вероучитеља очекује да својим духовним поукама и порукама помогну, пре свих, младима да се успешније одупиру заводљивим пошастима савремене цивилизације, као што су дрога, алкохолизам, сексуалне и друге перверзије, које вуку у људску и друштвену пропаст.
- У културном погледу, од свих традиционалних верских заједница у Србији се очекује да штите изворни смисао животни важних народних обичаја и да својим ауторитетом помажу верницима да такве обичаје духовно смисленије прилагођавају новим животним околностима.
- Идеологизована вера је на нашим историјским просторима често супротстављала не само један народ другом народу него је и један део српског народа окретала против другог његовог дела, а неретко одвајала и брата од брата. Зато се од свих традиционалних верских организација у Србији очекује да искрено негују *дух отаџбинске саборности* и упозоравају своје вернике на трагично историјско искуство које нас све и данас опомиње: „ко не признаје брата за брата, имаће туђина за господара!“

5. Здравље и здравствена култура у селу – боље спречити него лечити

Кад се данас говори о физичком и менталном здрављу сеоског становништва, о здравственој култури у селу, о различитим превентивним програмима, моделима и системима здравствене заштите, о ергономским, архитектонским, хемијским, биолошким, психолошко-психијатријским и другим здравственим ризицима у савременим селима и модерној пољопривреди, тада се у ствари приказују најважнији здравствени проблеми и разматрају различите мере и поступци који су неопходни за њихово решавање у оквирима различитих програма за унапређење јавног здравља.

- Један од најважнијих фактора који утичу на квалитет живота у сеоским срединама је управо за сељаке веома отежано *остваривање права на здравље*.
- С друге старане, уочљиво је да постоји висок ниво здравствених неједнакости сеоског и градског становништва у погледу приступа здравственим установама и њиховој одрживости у локалним и сеоским срединама. Проблеми се изражавају у околностима да недостаје заштита здравља пољопривредника на раду у оквиру установа и програма медицине рада, али и низак ниво јавне промоције здравља деце, жена и старијих људи у локалним и сеоским срединама. Уз њих су недовршено и сиромашно здравствено осигурање пољопривредника, низак ниво здравствене културе, обавештености и знања о здравственим ризицима у послу, становању, исхрани и понашању сеоских житеља. Све у свему, становници села, иако изложени већим здравственим ризицима од градског становништва, често имају ограничен приступ здравственом систему у својој земљи.
- Због релативно неразвијене саобраћајне инфраструктуре, њима су мање доступне услуге које пружа примарна здравствена заштита и још теже доступне специјалистичке услуге у секундарним и терцијарним здравственим установама, иако су њихове потребе за здравственим услугама често веће него код

становника у градовима. Оне проистичу из тешког физичког рада, најчешће дужег од осам часова, затим рада у неповољним климатским условима, као и изложености пестицидима, биолошким штетностима и ултравиолетном зрачењу, при чему треба имати у виду да се рад у пољопривреди често одвија без основних услова за одржавање личне хигијене, да су честе повреде на раду, те да су у сеоској средини и деца која се укључују у пољопривредне послове посебно изложена штетним дејствима отровних хемикалија и опасностима повређивања, и више него одрасли чланови њихових породица.

- На решавању проблема здравља сеоског становништва обично су се ангажовале локалне самоуправе, али како није било координације њихових активности са активностима на националном нивоу, многе квалитетне иницијативе су угашене. Због значаја које има здравље сеоског становништва, у наредном периоду би у Србији требало оформити тело које ће координирати мултисекторске и локалне активности и *покренути превентивне здравствене програме*. На тај начин би се подржали примери добре праксе здравствене заштите и створиле могућности за њихову примену на глобалном националном плану, али и у другим јавним подручјима. Посебно значајну улогу у томе би имало унапређење здравствено-образовног и васпитног рада у сеоским школама, којим би се *међу децом постепено ширење знања о чувању здравља*.
- У јавну акцију здравственог просвећивања обавезно би требало укључити све здравствене и просветне установе, као и средства информисања на локалном, регионалном и националном нивоу, која би међу одраслима још и преносила конкретна обавештења о правима и могућностима коришћења услуга здравственог система.
- Потребно је истражити могућности да се у процес унапређења здравља укључе представници универзитета и студената, нарочито медицине, стоматологије и фармације. Они би могли да један део обавезне праксе обаве у сеоским срединама бавећи се здравствено-васпитним радом и промоцијом здравља.

- Уз подршку Министарства здравља, у Србији би што пре требало покренути *превентивне програме* за процену здравственог стања и радне способности пољопривредника, за спречавање повреда на раду и тровања пестицидима, за здраву исхрану, хигијенско становање и начин живота којим се чува физичко и ментално здравље свих, а нарочито деце, жена и старијих особа. У том циљу би требало примењивати епидемиолошке анкете, превентивне медицинске прегледе и с њима повезане здравствено-промотивне активности у локалним и сеоским срединама.

Локалне домове здравља треба *опремити покретним амбулантама* и обавезати их да са комплетном здравственом екипом, приручном лабораторијом и апотеком, најмање једном недељно обилазе свако село на свом терену и становницима села пружају здравствене услуге из домена примарне здравствене заштите.

- У јавној промоцији новог српског задругарства потребно је указати на потребу оснивања *здравствених задруга*, које би покривале и сеоска подручја. Такве задруге би се бринуле не само о лечењу болесних у селима него би разним видовима свога превентивног деловања подизале општи ниво здравствене културе, који је веома низак међу сељацима.

6. Ревитализација спортско-рекреативних активности и здравог стила живота на селу

Спортске активности на селу, поред своје здравствене улоге, утичу на задржавање младих у селу и тако доприносе одржању свеукупне друштвене виталности локалне заједнице. У селу има све више становника старијих од 65 година. Старост се може посматрати као својеврстан резервоар болести, међу којима предњаче хроничне незаразне болести које битно смањују квалитет живота, радно способни и животни век. Болести срца и крвних судова, малигне болести и шећерна болест представљају главне узроке смрти у дужем временском периоду. Само болести срца, крвних судова и малигне болести чине 72,4% узрока смрти 2017. године у Србији. Дијабетес је

у свету пети, а у Србији трећи узрок смрти. Од 2008. до 2017. године, стопа смртности као последица шећерне болести је порасла за 17,2%.

У већем броју научних студија је доказано да је физичка активност једно од значајних средстава за превенцију најмање 60 хроничних патолошких стања, за која седећи (седентаран) начин живота представља значајан ризикофактор, независно од узраста, пола, расне припадности и општег здравственог стања. Посебно узнемирују светске статистике по којима, посматрајући све узроке смрти у популацији старијој од 30 година, 31% је физички неактивно, и у овој групи се 74% свих смртних исхода приписује физичкој неактивности. Недовољно активни чине 25% посматране популације и код њих се 19% свих узрока смрти приписује недовољној физичкој активности. Умерено физички активни чине 23% посматране популације и код њих се 9% свих смртних исхода приписује недовољној физичкој активности. Високофизички активни представљају 21% посматране популације у којој се физичка неактивност не појављује као узрок смрти.

У погледу ефикасности, физичка активност се може упоредити са лековима који се прописују за одређена стања, нпр. код дијабета. Начин живота са континуираним вишечасовним радом за столом (компјутером) у седећем положају у трајању дужем од 4 сата дневно, подиже ризике од оболевања у толикој мери да уобичајена физичка активност не може да анулира све негативне ефекте. Грађани Србије седе у просеку 5 сати дневно, од чега становници градова око 5,3 сата, а становници села око 4,8 сати. Ово показује да је све мање физичких активности на селу, што због смањеног броја људи који се активно баве пољопривредом, што због све веће аутоматизације и све значајнијег коришћења механизације у обављању пољопривредних послова. Дакле, мит о значајно већој физичкој активности у свакодневном животу на селу је неутемељен.

Спортско рекреативним активностима најмање три пута недељно бавило се 8,8% становника Србије, док је 11,3% становника Србије недељно провело у овим активностима најмање 90 минута. Мушкарци се у Србији баве спортско рекреативним активностима три пута недељно у 12,3% случајева, а укупно у трајању од 90 минута

у 15,9% случајева. Жене се у Србији баве спортско рекреативним активностима три пута недељно у 5,7%% случајева, а укупно у трајању од 90 минута у 5,3% случајева. Упоредни подаци за градску и сеоску популацију нису доступни, али се може очекивати да је због недостатка спортских објеката, справа, реквизита и опреме, али и деловања низа културалних фактора, стање у овом погледу у селима још горе. Оцена наших прилика је још поразнија ако се упореди са препорукама Светске здравствене организације, према којима је одраслима оба пола у свим узрасним категоријама потребно 150 минута умерене, или 75 минута интензивне физичке активности недељно, док је деци и адолесцентима потребно најмање 60 минута физичке активности дневно, сваког дана у недељи.

За реализацију већине активности *није потребно издвајати велика додатна финансијска средства*. Наиме, у постојећим буџетима на свим нивоима државног организовања постоје потребна средства, која треба рационалније и координисано усмерити у реализацију наведених активности. Основни проблем који би требало решити везан је за успостављање *међуресорске координације између Републике, покрајине и локалних самоуправа*. С обзиром да постојећа легислатива не обезбеђује претпоставке за координирано деловање у овој области, као решење проблема се предлаже доношење *посебне стратегије у Скупштини Србије*, која би била обавезујућа, како за различите ресоре, тако и за различите управне нивое.

IV УСУД ПРАЗНЕ ЗЕМЉЕ ИЛИ НОВА МРЕЖА СЕОСКИХ НАСЕЉА

Данашња сеоска насеља су у централним деловима Србије обично настајала спонтано, а често и хаотичним згушњавањем раније насељених предела. У тешким историјским околностима ти предели су били погоднији за скривање од туђинске власти, од којечијих војски које су пролазиле куд им је лакше било проћи и узгредно бахато плениле, пљачкале и убијале све на које су наилазиле, него што су били места подобна за развијену пољопривреду и добар живот. Народни сељачки геније је покушавао, а понекад и успевао, да и у најтежим околностима изнађе оптимална решења, избегавајући, с једне стране, не мале друштвене опасности, а бирајући, на другој страни, природне погодности и слободне сеоске просторе где је било добрих извора здраве пијаће воде и плоднијег пољопривредног земљишта, које се могло крчењем претворити у обрадиве њиве.

Кад су се друштвене околности измениле, очигледне опасности прошле, а нове могућности другачијег и бољег живота у граду отвориле се и за сељаке, они су масовно нагннули у градове, остављајући у забаченим селима своје њиве мученице, старе куће и остареле родитеље. Депресивно ламентирање над овим неповратним процесима ником ништа добро не доноси, а понајмање онима који су се још задржали у селима, која се у Србији убрзано празне и нестају. Од тога никакве користи нема ни Србија као држава, ни српско друштво у целини, те према томе мора и прилагодити своју нову аграрну политику, која би омогућила алтернативни аграрни и рурални развој и оних ширих сеоских подручја у којима се села празне и нестају. У њима још има људи, који имају право да достојанствено проживе своје старе дане, иако су сељаци. У тим подручјима су још увек извори здраве пијаће воде, бујне шуме и пространи пашњаци, а ни све њиве нису дефинитивно зарасле у коров. Чист ваздух, лепе реке и сеоски предели повремено привлаче градске туристе, од којих би преостали сељаци могли имати и некакве користи.

Данас је *стратешки национални интерес* да широки југоисточни и погранични, углавном брдско-планински простори државе Србије не остану сасвим празни и да могу да живе цивилизованим животом у модерним и постмодерним временима информатичког друштва. Држава би за та подручја морала да креира *специфичне моделе одрживог економског и демографског развоја*, који су прилагођени реалним природним и друштвеним околностима.

Алтернативна аграрна политика могла би и морала да буде главна подлога алтернативне политике руралног развоја ових подручја, под условом да се овај њен аспект узме у обзир у предстојећим аграрним и свим другим текућим секторским реформама и политикама у Србији. Напред је већ поменуто да би у *пограничним и брдско-планинским подручјима* Србије, која имају посебан стратешки значај у демографском, политичком и војнобезбедносном смислу, држава требало да формира **мале сеоске општине**, које би имале правни статус *управних локалних јединица*. У њима би држава непосредно уређивала односе и делатности сходно националним јавним интересима тако што би, поред осталог, имала право прече куповине пољопривредних газдинстава, обрадивог и шумског земљишта, сеоских кућа и привредних објеката и могућност непосредних економских и социјалних подстицаја становницима ових крајева. У погледу могућности за одрживи развој, могу се разликовати следећи типови села, којима се морају посебно прилагођавати разне мере секторских политика:

1. Угашена села

То су сва насеља у којима је пописано мање од десетак становника и које бирократска управа даље третира само као катастарске јединице. Добра је, хумана и одговорна она управа која успева да преостале становнике угашених села на погодан начин збрине, макар као социјалне случајеве. О таквим селима би што пре требало обавити истраживања и написати монографије: да се не заборави кад је село насељено, ко га је населио, одакле је дошао, како су људи у њему живели, зашто су из села отишли, куда су отишли и где се сада налазе, шта тамо раде, како живе, намеравају ли некад да се врате и под којим условима би се вратили – они који су некад отишли

или њихови данашњи потомци. Ако би неко млађи међу потомцима одсељених становника дотичног села, на свом фејсбук профилу, или на посебно отвореном сајту с именом села, окупио *завичајну групу* рођака, комшија и њихових стварних или „електронских (виртуелних) пријатеља“, осевапио би се као кад потомак своје претку подигне камени белег – да се не заборави да је некад постојао, иако га данас више нема. То би био вредан допринос не само потребној *култури сећања* него, нама још важнијој, *култури памћења*.

2. Нестајућа села

То су села у којима је пописано мање од 100 становника, којих је 2011. у Србији било 1034. Овом типу би се могла придружити и многа села која имају испод 200 становника, ако су остала без деце и младих жена које још могу и хоће да рађају, ако су инфраструктурно запуштена, економски урушена и прекомерно остарела. Кад се заједно посматрају угашена и нестајућа села, види се да усуд нестајања вреба више од $\frac{1}{4}$ од 4.709 насеља у Србији. Да би се нашао „излаз из безизлазне ситуације“ и очувала нада да се неко од ових села може одржати у животу, или да бар природни ресурси могу на неки начин да буду сачувани и како-тако буду стављени у службу преосталог локалног становништва, сва таква села на нивоу конкретне општине треба комуникативно умрежити и створити *виртуелне сеоске општине*, које би функционисале на савременим друштвеним мрежама. Као што у традиционалној претхришћанској религији постоји веровање да је реална заједница живих и мртвих, у којој живи поштују мртве, а мртви чувају и помажу живе, тако се у постмодерном „дигиталном друштву“, посредством електронских медија, може створити виртуелна заједница оних који су остали у селу и оних који су из њега отишли, али нису дефинитивно прекинули своје старе реалне везе, него данас стварају и нове виртуелне. У временима кад се не само комуницира него и делује посредством друштвених мрежа, реално је могуће да се на једној електронској адреси (сајту неког конкретног села или сеоске општине) створи и да практично делује *виртуелна комуникативна заједница данашњих и бивших становника дотичног села*, заједница оних који своју животну муку муче баш зато што нису отишли из свога села и њихових

рођака и комшија, пре или касније одсељених – који муче другу, али не много мању животну муку, тамо где су отишли – понекад и због тога што више не могу или немају где да се врате.

Уводу овог списа је метафорично поменуто народна препорука: „на тешку рану, љуту траву“. Живот нас учи да има рана које ниједна трава не може да залечи. То не значи да треба одустати од лечења и да ни у најтежим случајевима не постоје алтернативе – које, и ако су лоше, нису подједнако лоше. Неке су, сасвим сигурно, мање лоше од неких других, још лошијих. Јасно је, дакле, да *многа села у Србији ни на који начин не могу опстати*. Спаса им нема, ко год их и како год их буде спасавао. Какве год се мере националне, регионалне или локалне, аграрне, руралне, демографске или какве друге политике буду примењивале – то је за њих већ поодавно постало касно. Откуд таква села, како их снађе таква судбина, питања су која ипак имају смисла и могу имати и неки практични значај – ако се на њих ваљано одговори и ако те одговоре неко озбиљан озбиљно схвати – као препоруку *шта (не)треба да се ради* у сличним ситуацијама.

У Србији, срећом, има још увек *одрживих села*, на која се овај програм највише односи. Све напред речено тиче се управо тих, још увек одрживих села, које треба чувати тако што би им се систематски и системски отварале нове могућности свестраног развоја: инфраструктурним и комуналним опремањем, еколошком заштитом, издашнијим финансијским подстицајима, социјалном подршком младим брачним паровима, женама и деци, бољим збрињавањем старих, подизањем нивоа здравствене заштите и културе живљења, као и промовисањем нових здравијих стилова живота у сеоским срединама.

Пражњење, гашење и дефинитивно нестајање поприлично великог броја села, јесте крупан развојни проблем који је настао као последица погрешне аграрне или какве друге секторске политике, те би се алтернативним секторским политикама могао и ублажавати и како-тако санирати. Тај проблем се драматично продубљује и усложњава ако се, уместо неколико села, од виталног становништва *празне широки погранични простори државне територије*.

Такве просторе свака држава мора некако да брани, а нимало није неважно кад и како ће то радити, којим средствима (милом или силом), колика је цена одбране, какав је однос цене и вредности оног што се брани – на бувљој евроатлантској пијаци балканских државица, и(ли) на помало зарђалој скали српског историјског кантара. То превазилази домен било које секторске политике – као што је политика равномерног регионалног, аграрног и руралног развоја или просторног планирања – већ је приоритетни задатак глобалне националне политике опстанка суверене државе Србије на својој историјској територији и у оквиру својих међународно признатих граница. Све те државне границе (па и ону косметску према Албанији) држава Србија мора, као и свака друга суверена држава, бранити свим легитимним и легалним средствима, не пристајући на њихове промене.

Ако су државне границе у Европи непроменљиве, онда је свако село уз границу караула државе Србије. Међутим, недавно се показало да карауле саме по себи, у окружењу села која су остала без виталног и држави лојалног живља, тешко могу саме да одбране изнутра ослабљену и споља угрожену државну границу. Најрационалнија, а то значи најсигурнија, најуспешнија, па тако и најјефтинија одбрана државних граница јесте она унутарња одбрана којом се повећава виталност и лојалност становништва настањеног у пограничном простору. То пак јесте домен и секторских политика – и то не неке посебне аграрне, руралне или регионалне – него свих заједно, које би деловале координирано.

Међусекторски гледано, чини се да би *трагични усуд празне земље на југоистоку државе Србије* било могуће предупредити озбиљно припремљеним и доследно спроведеним пројектом стратешко-националног значаја, чији циљ би било *темељно преуређење постојеће мреже сеоских насеља*. У склопу тог просторно-планског развојног пројекта оживљавала би се нека постојећа (а одржива) и оснивала би се и нова *сеоско-градска* или *градско-сеоска* насеља (тзв. *рурбан* насеља) која би била плански грађена са циљем да буду најрационалнија функционална допуна постојећим насељима (старим и одрживим селима). Та насеља би била инфраструктурно опремљена тако да могу да послуже

као управни центри малих сеоских општина. Требало би да буду кадровски и материјално оспособљени за пружање свих социјалних (здравствених, образовних, културних и других) услуга свим околним насељима уз границу и унутра по дубини, према околним центрима општинских самоуправа.

Конкретним међусекторским пројектовањем утврдио би се неопходан број и оптималан размештај таквих нових насеља и малих општина у пограничној зони – полазећи од затеченог стања локалне инфраструктуре, демографских прилика, природних и економских ресурса за будућу самоодрживост, безбедносних потреба државе, локалних културних традиција и другог. У административном систему Србије на одређени начин су дефинисана управна овлашћења за окупирано Косово и Метохију и Југ Србије преко органа који се означава као „координационо тело“. Пошто је очигледно да на Косову и Метохији у догледно време неће престати да постоје разлози за посебан управни орган, као и за Југ Србије, једним системским законом требало би ближе одредити функционисање државне управе на свим угроженим подручјима, при чему би један орган могло да буде координационо тело за јужну и југоисточну Србију.

Ако се неком недобронамерном учини да би нова територијална организација у пограничним подручјима Србије могла да личи на стару „војну крајину“, требало би му одговорити да се овде ради о новој „цивилној крајини“, коју би и војска обезбеђивала. Тешко је војсци да чува празне просторе. За очување насељеног простора треба много мање војске. Такав простор сам себе најбоље чува. Он даје снагу и својој војсци – кадровску и материјалну, а нарочито моралну.

Ко не буде хтео ни под каквим условима да саслуша ваљане разлоге за преуређење мреже насеља у пограничним крајевима, остаје да му се, ако ништа друго, предочи како нас је један наш песник (Б. Миљковић), пре свог трагичног краја и наше потоње националне страданије, метафорично упозорио својим стихом – „ко не слуша песму, слушаће олују“. Непосредно искуство са пражњењем историјских простора на којима су Срби вековима живели – од Лике, Баније, Кордуна, Далмације и Славоније, преко Босне и Херцеговине и Македоније, до Косова и Метохије и данашње Црне Горе, нико

од нас данас више не сме нити има право да занемарује. Оно што је благовремено и нешто раније било лакше постићи, касније је било не само много теже и скупље, него и сасвим немогуће. Оно што се благовремено могло остварити „милом“, касније није могло ни „силом“. Некад се чинило да је политички и финансијски прескупа системска државна потпора људима који својим животом и радом на неком простору, обрађујући своје њиве и чувајући своје стадо на својим ливадама, покривају и осигуравају државну територију од преотимања од оних чије је традиционално гесло увек било – „чије овце, његова планина“. Кад су Косово и Метохија тако преотети, а потом и окупирани – сагледали смо како је за један успавани народ трагично кад се пробуди из свог историјског мамурлука, и(ли) туђе идеолошке анестезије, и грубо се суочи са губљењем онога што има толико велику вредност, за коју нема довољно велике цене ни на једном овоземаљском тржишту. Чему смо се другом надали, кад смо тако преспавали деценије и више од пола 20. века? Чему можемо да се надамо и у будућности, ако се не пробудимо, осветимо и усправимо, добро организујемо и сами за себе не урадимо оно што данас можемо? Зато су данас дужни они који *знају* – да се повежу са онима који *хоће* – и да заједно ураде оно што *могу*. Ко буде тако радио, њега ће и Бог помоћи!

И зато ВОСТАНИ СЕРБИЕ!!!

ПРИЛОЗИ

Прилог 1

ИНВЕСТИЦИОНИ МОДЕЛИ ЗА УЛАГАЊА У ПРОИЗВОДЊУ И ПРERAДУ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА НА МАЛИМ И СРЕДЊИМ ПОЉОПРИВРЕДНИМ ГАЗДИНСТВИМА У СРБИЈИ

Овај прилог је израђен у Институту за економику пољопривреде, Београд, и садржи 10 предлога инвестиционих модела за улагања средстава у примарну производњу и прераду пољопривредних производа на малим и средњим пољопривредним газдинствима, у складу са могућностима и развојним потребама малих и средњих улагача у Републици Србији.

Табела 1. Тов јунади (трајање това је 350 дана)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	8.475.233,78
1.2.	У основна средства укупно:	7.062.694,81
1.2.1.	- објекти и грађевине	5.010.695,65
1.2.2.	- опрема	2.051.999,17
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	1.412.538,96
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	8.475.233,78
2.2.	Сопствени извори	5.468.816,39
2.3.	Туђи извори:	3.006.417,39
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	2,77%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	7.487.500,00
3.1.1.	- приход од продаје утовљене јунади	6.737.500,00
3.1.2.	- субвенције за товну јунад	750.000,00

Ред. бр.	Опис	
3.2.	Укупни трошкови:	6.316.233,83
3.2.1.	- материјални трошкови (од тога: 50 телади за тов, 51%)	5.349.000,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	967.233,83
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	1.171.266,17
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,07 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	17,38% (> 2,77%)
4.3.	Стопа рентабилности	13,82% (> 2,77%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	3.621.536,88
4.5.	Интерна стопа рентабилности	13,11% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,44
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње не сме бити испод)	24,94%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	75,06%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	3
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	1
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	5.733.000,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	1.754.500,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 2. Тов свиња (трајање това је 130 дана)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	5.045.054,70
1.2.	У основна средства укупно:	4.204.212,25
1.2.1.	- објекти и грађевине	3.564.752,04
1.2.2.	- опрема	639.460,21
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	840.842,45
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	5.045.054,70
2.2.	Сопствени извори	3.179.167,08
2.3.	Туђи извори:	1.865.887,62
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	2,85%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	4.375.000,00
3.1.1.	- приход од продаје утовљених свиња	4.125.000,00
3.1.2.	- субвенције за товне свиње	250.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	3.841.000,51
3.2.1.	- материјални трошкови (од тога: 250 прасади за тов, 36%)	3.117.650,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	723.350,51
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	533.999,49
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,07 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	12,95% (>2,85%)
4.3.	Стопа рентабилности	10,58% (> 2,85%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	1.406.232,67
4.5.	Интерна стопа рентабилности	9,54% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,63
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње не сме бити испод)	27,43%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	72,57%

Ред. бр.	Опис	
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	3
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	1
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	3.501.650,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	873.350,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 3. Производња млека
(просечна млечност краве је 5.000 l у лактацији)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	13.852.426,02
1.2.	У основна средства укупно:	11.543.688,35
1.2.1.	- објекти и грађевине	5.082.277,01
1.2.2.	- опрема	2.071.087,53
1.2.3.	- основно стадо (25 музних крива)	4.390.323,80
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	2.308.737,67
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	13.852.426,02
2.2.	Сопствени извори	8.770.149,01
2.3.	Туђи извори:	5.082.277,01
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	2,83%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	5.711.250,00
3.1.1.	- приход од продаје млека	3.750.000,00
3.1.2.	- приходи од продаје телади (од 7 дана)	461.250,00
3.1.3.	- премије за млеко	875.000,00
3.1.4.	- субвенције за музне криве	625.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	3.806.100,33
3.2.1.	- материјални трошкови	2.535.000,00

Ред. бр.	Опис	
3.2.2.	- нематеријални трошкови	1.271.100,33
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	1.905.149,67
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,11 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	45,24% (> 2,83%)
4.3.	Стопа рентабилности	13,75% (> 2,83%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	6.041.689,19
4.5.	Интерна стопа рентабилности	14,25% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,30
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње не сме да падне испод)	9,10%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	90,90%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	2.535.000,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	3.176.250,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

**Табела 4. Производња поврћа у пластенику
(на површини од 500 m²)**

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	1.616.964,25
1.2.	У основна средства укупно:	1.469.967,50
1.2.1.	- објекти и грађевине	1.322.970,75
1.2.2.	- опрема	146.996,75
1.3.	Уобртна средства (10% од улагања у основна средства)	
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	1.616.964,25
2.2.	Сопствени извори	955.478,88

Ред. бр.	Опис	
2.3.	<i>Туђи извори:</i>	661.485,37
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,05%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	<i>Укупна примања:</i>	1.149.896,78
3.1.1.	- приход од продаје спанаћа	81.583,20
3.1.2.	- приход од продаје парадајза	692.722,18
3.1.3.	- приход од продаје зелене салате	375.591,40
3.2.	<i>Укупни трошкови:</i>	1.045.691,67
3.2.1.	- материјални трошкови	410.410,63
3.2.2.	- нематеријални трошкови	713.064,10
3.3.	<i>Бруто добит (3.1. – 3.2.)</i>	104.205,11
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	<i>Коефицијент економичности</i>	1,10 (> 1)
4.2.	<i>Стопа акумулативности</i>	8,16% (> 3,05%)
4.3.	<i>Стопа рентабилности</i>	5,80% (> 3,05%)
4.4.	<i>Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)</i>	761.463,84
4.5.	<i>Интерна стопа рентабилности</i>	18,04% (> 6,00%)
4.6.	<i>Време повраћаја инвестиције (година)</i>	4,22
4.7.	<i>Доња тачка рентабилности (обим производње не сме да падне испод)</i>	14,42%
4.8.	<i>Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)</i>	85,58%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:*	
5.1.	<i>Стални радници (чланови газдинства)</i>	2
5.2.	<i>Привремени радници (сезонска радна снага)</i>	4
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	919.493,1990
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	230.403,5775
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 5. Подизање засада малине (на површини од 1 ха)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	3.159.353,29
1.2.	У основна средства укупно:	2.872.139,35
1.2.1.	- опрема и механизација	1.710.890,37
1.2.2.	- вишегодишњи засади: саднице (сорта виламет) 16.000 комада/ха: 2,5 x 0,25m	763.534,57
1.2.3.	- остало	397.714,41
1.3.	Уобртна средства (10% од улагања у основна средства)	287.213,94
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	3.159.353,29
2.2.	Сопствени извори	1.998.104,31
2.3.	Туђи извори:	1.161.248,98
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	2,84%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	2.175.000,00
3.1.1.	- приход од продаје малине	2.175.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	1.336.727,65
3.2.1.	- материјални трошкови	401.167,77
3.2.2.	- нематеријални трошкови	935.559,88
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	838.272,35
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,63 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	38,54% (> 2,84%)
4.3.	Стопа рентабилности	26,53% (> 2,84%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	1.956.028,79
4.5.	Интерна стопа рентабилности	17,15% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,11
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	14,81%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	85,19%

Ред. бр.	Опис	
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	2
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	10
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	881.167,77
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	1.293.832,23
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 6. Подизање засада јабуке (на површини од 10 ха)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	141.267.051,88
1.2.	У основна средства укупно:	128.424.592,62
1.2.1.	- објекти и грађевине	70.558.440,00
1.2.2.	- опрема и механизација	32.327.525,26
1.2.3.	- вишегодишњи засади:	19.403.571,00
1.2.3.1.	- саднице: сорта златни делишес 3.900 комада/ха: 3,2m x 0,8m	18.345.194,40
1.2.3.2.	- саднице: за опрашивање (300 комада/ха)	1.058.376,60
1.2.4.	- остало	6.135.056,36
1.3.	У обртна средства (10% од улагања у основна средства)	12.842.459,26
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	141.267.051,88
2.2.	Сопствени извори	84.820.299,88
2.3.	Туђи извори:	56.446.752,00
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,00%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	41.925.000,00

Ред. бр.	Опис	
3.1.1.	- приход од продаје јабуке (расхлађене)	39.000.000,00
3.1.2.	- приход од продаје јабуке (свеже)	2.925.000,00
3.2.	<i>Укупни трошкови:</i>	<i>11.668.973,28</i>
3.2.1.	- материјални трошкови	3.292.727,20
3.2.2.	- нематеријални трошкови	8.376.246,08
3.3.	<i>Бруто добит (3.1. – 3.2.)</i>	<i>30.256.026,72</i>
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	<i>Коефицијент економичности</i>	<i>3,59 (> 1)</i>
4.2.	<i>Стопа акумулативности</i>	<i>72,17% (> 3,00%)</i>
4.3.	<i>Стопа рентабилности</i>	<i>21,42% (> 3,00%)</i>
4.4.	<i>Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)</i>	<i>24.474.412,71</i>
4.5.	<i>Интерна стопа рентабилности</i>	<i>6,77% (> 6,00%)</i>
4.6.	<i>Време повраћаја инвестиције (година)</i>	<i>4,77</i>
4.7.	<i>Доња тачка рентабилности (обим производње не сме да падне испод)</i>	<i>2,02%</i>
4.8.	<i>Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)</i>	<i>97,98%</i>
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	<i>Стални радници (чланови газдинства)</i>	<i>4</i>
5.2.	<i>Привремени радници (сезонска радна снага)</i>	<i>16</i>
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	5.340.727,20
7.	Просечна годишња маржа покрића (3.1. – 6.)*	36.584.272,80
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

**Табела 7. Прерада меса
(производи добијени прерадом свињског меса)**

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара)	
1.1.	Укупна улагања	2.463.900,72
1.2.	У основна средства укупно:	2.053.250,60
1.2.1.	- објекти и грађевине	1.469.967,50
1.2.2.	- опрема	583.283,10
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	410.650,12
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	2.463.900,72
2.2.	Сопствени извори	1.277.930,95
2.3.	Туђи извори:	1.185.969,78
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,23%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	3.143.700,00
3.1.1.	- приход од продаје кобасица	873.600,00
3.1.2.	- приход од продаје сувог меса	285.600,00
3.1.3.	- приход од продаје ребара	132.300,00
3.1.4.	- приход од продаје сланине	453.600,00
3.1.5.	- приход од продаје сувих костију	239.400,00
3.1.6.	- приход од продаје масти	151.200,00
3.1.7.	- приход од продаје чварака	252.000,00
3.1.8.	- приход од продаје упакованог свежег меса (буткице, коленице и месо за шницле)	756.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	2.682.218,08
3.2.1.	- материјални трошкови (од тога: 84 товљеника телесне масе 130 kg, 90,87%)	1.802.629,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	879.589,08
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	461.481,92
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,17 (> 1)

Ред. бр.	Опис	
4.2.	Стопа акумулативности	13,09% (> 3,23%)
4.3.	Стопа рентабилности	16,70% (> 3,23%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	1.503.168,41
4.5.	Интерна стопа рентабилности	18,07% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,23
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње не сме да падне испод)	22,34%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	77,66%
5.	Укупна ангажованост радне снаге	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
6.	Варијабилни трошкови (динара):*	2.437.669,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.):*	706.031,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

**Табела 8. Прерада млека
(производи добијени прерадом крављег млека)**

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара)	
1.1.	Укупна улагања:	13.497.405,50
1.2.	У основна средства укупно:	11.247.837,91
1.2.1.	- објекти и грађевине	5.657.611,72
1.2.2.	- опрема	3.501.493,14
1.2.3.	- основно стадо (музне краве: 12 грла сименталске расе)	2.088.733,05
1.3.	Уобртна средства (20% од улагања у основна средства)	
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	13.497.405,50
2.2.	Сопствени извори	7.907.179,32
2.3.	Туђи извори:	5.590.226,18
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6%

Ред. бр.	Опис	
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,07%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	7.602.707,00
3.1.1.	- приход од продаје производа добијених прерадом млека:	6.167.067,00
3.1.1.1.	- приход од продаје белог сира	3.480.000,00
3.1.1.2.	- приход од продаје кајмака	2.646.000,00
3.1.1.3.	- приход од продаје сурутке	41.067,00
3.1.2.	- приход од продаје осталих производа:	1.135.640,00
3.1.2.1.	- приход од продаје телади, јуница и стајњака	1.135.640,00
3.1.8.	- субвенције за музне краве	300.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	4.983.131,38
3.2.1.	- материјални трошкови	2.723.450,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	2.259.681,38
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	2.619.575,62
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,71 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	40,47% (> 3,07%)
4.3.	Стопа рентабилности	25,42% (> 3,07%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	9.818.915,32
4.5.	Интерна стопа рентабилности	20,65% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,14
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње не сме да падне испод)	4,97%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	95,03%
5.	Укупна ангажованост радне снаге	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
5.2.	Стални радници (технолог)	1
5.3.	Привремени радници (сезонска радна снага)	2
6.	Варијабилни трошкови (динара):*	3.891.450,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.):*	3.411.257,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

**Табела 9. Прерада поврћа
(производња упакованог киселог купуса)**

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара)	
1.1.	Укупна улагања;	3.159.712,58
1.2.	У основна средства укупно:	2.872.465,98
1.2.1.	- објекти и грађевине	1.763.961,00
1.2.2.	- опрема	1.108.504,98
1.3.	У обртна средства (10% од улагања у основна средства)	
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	3.159.712,58
2.2.	Сопствени извори	1.698.415,40
2.3.	Туђи извори:	1.461.297,18
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,31%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	1.113.600,00
3.1.1.	- приход од продаје упакованог киселог купуса (главице)	883.200,00
3.1.2.	- приход од продаје упакованог киселог купуса (рибанац)	230.400,00
3.2.	Укупни трошкови:	616.498,75
3.2.1.	- материјални трошкови (купус I класе: 12.600 kg, 54,40%)	277.920,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	338.578,75
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	497.101,25
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,81 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	40,18% (> 3,31%)
4.3.	Стопа рентабилности	14,16% (> 3,31%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	1.509.459,07
4.5.	Интерна стопа рентабилности	15,51% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,30

Ред. бр.	Опис	
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње не сме да падне испод)	8,44%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	91,56%
5.	Укупна ангажованост радне снаге	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	2
6.	Варијабилни трошкови (динара):*	368.640,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.):*	744.960,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 10. Прерада воћа (производња чипса од јабуке)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара)	
1.1.	Укупна улагања:	4.630.985,61
1.2.	У основна средства укупно:	4.209.986,92
1.2.1.	- објекти и грађевине	2.675.340,85
1.2.2.	- опрема	1.534.646,07
1.3.	У обртна средства (10% од улагања у основна средства)	420.998,69
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	4.630.985,61
2.2.	Сопствени извори	2.919.943,44
2.3.	Туђи извори:	1.711.042,17
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,12%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупнана примања:	2.485.770,00
3.1.1.	- приход од продаје упакованог чипса од јабуке (кесице од 50 gr)	2.415.090,00

Ред. бр.	Опис	
3.1.2.	- приход од продаје ринфузно пакованог чипса од јабуке (вреће од 5 kg)	70.680,00
3.2.	<i>Укупни трошкови:</i>	<i>1.806.954,61</i>
3.2.1.	- материјални трошкови (јабука II класе, 15 тона, 45,19%)	497.884,50
3.2.2.	- нематеријални трошкови	1.309.070,11
3.3.	<i>Бруто добит (3.1. – 3.2.)</i>	<i>678.815,39</i>
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	<i>Коефицијент економичности</i>	<i>1,38 (> 1)</i>
4.2.	<i>Стопа акумулативности</i>	<i>24,58% (> 3,12%)</i>
4.3.	<i>Стопа рентабилности</i>	<i>13,1% (> 3,12%)</i>
4.4.	<i>Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)</i>	<i>2.020.585,13</i>
4.5.	<i>Интерна стопа рентабилности</i>	<i>14,20% (> 6,00%)</i>
4.6.	<i>Време повраћаја инвестиције (година)</i>	<i>4,36</i>
4.7.	<i>Доња тачка рентабилности (обим производње не сме да падне испод)</i>	<i>6,43%</i>
4.8.	<i>Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)</i>	<i>93,57%</i>
5.	Укупна ангажованост радне снаге	
5.1.	<i>Стални радници (чланови газдинства)</i>	<i>2</i>
5.2.	<i>Привремени радници (сезонска радна снага)</i>	<i>4</i>
6.	Просечни годишњи варијабилни трошкови (динара):*	1.477.084,50
7.	Просечна годишња маржа покрића (3.1. – 6.):*	1.008.685,50
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

МЕТОДОЛОГИЈА ОЦЕНЕ ИНВЕСТИЦИОНИХ МОДЕЛА ЗА УЛАГАЊА У ПРОИЗВОДЊУ И ПРАДУ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА НА МАЛИМ И СРЕДЊИМ ПОЉОПРИВРЕДНИМ ГАЗДИНСТВИМА У СРБИЈИ

Полазне основе за оцену 10 предлога инвестиционих модела за улагања средстава у примарну производњу и прераду пољопривредних производа на малим и средњим пољопривредним газдинствима у Републици Србији су следеће:

- под туђим изворима средстава се подразумева банкарски кредит, добијен под следећим условима:
- годишња каматна стопа (k) износи 6%;
- годишњи анuitети (отплата + камата) су једнаки;
- период отплате кредита ($ПОК$) износи 5 година;
- динамика враћања кредита је тромесечна (квартална);
- период мировања кредита (грејс период) износи 1 годину;
- претпоставка за израчунавање дисконтне стопе (δ) је следећа:
- номинална каматна стопа на сопствени капитал износи 1%;
- номинална каматна стопа на позајмљени (туђи) капитал износи 6%;
- финансијски план се односи на репрезентативну годину (пуног капацитета);
- очекивани ефекти пројекта се односе на репрезентативну годину (пуног капацитета):
- *коэффициент економичности* (k_e) представља однос између укупног прихода и укупних трошкова (инвестициони пројекат је економичан, тј. инвестиција је исплатива, када је укупан приход већи од укупног расхода: $k_e > 1$);
- *стопа акумулативности* (c_a) представља однос између добити (нето ефекта) и укупног прихода (инвестициони пројекат је акумулативан, тј. инвестиција је исплатива, када је стопа акумулативности већа од дисконтне стопе: $c_a > \delta$);
- *стопа рентабилности* (c_p) представља однос добити и претрачунске вредности инвестиције (инвестициони пројекат

је рентабилан, тј. инвестиција је исплатива, када је стопа рентабилности већа од од дисконтне стопе: $c_p > \delta$);

- *нето садашња вредност (НСВ)* представља садашњу вредност суме економских резултата остварених у периоду експлоатације инвестиционог објекта (инвестиција је исплатива када је нето садашња вредност већа од нуле: $НСВ > 0$);
- *интерна стопа рентабилности (ИСП)* представља остварену корист од инвестиције у односу на уложени капитал (инвестиција је исплатива када је интерна стопа рентабилности већа од кредитне каматне стопе: $ИСП > k$, односно од дисконтне стопе: $ИСП > \delta$);
- *време повраћаја инвестиције (ВПИ)* представља део планираног периода експлоатације инвестиционог објекта у коме је могуће извршити поврат у инвестицију уложеног капитала и одговарајућег износа камате, при одређеној дисконтној стопи (инвестиција је исплатива када је време повраћаја инвестиције мање од периода отплате кредита: $ВПИ < ПОК$);
- *доња тачка рентабилности (ДТР)* показује критичне вредности обима производње и прихода од продаје испод којих инвестициони пројекат више није оправдан;
- *степен сигурности (c_s)* показује колики пад може да поднесе обим продаје (производње) у условима рентабилног пословања, а да се притом не оде у губитак;
- *варијабилни трошкови (ВТ)* представљају збир материјалних трошкова и трошкова радне снаге: $ВТ = МТ + ТРС$;
- *маржа покрића (МП)* представља бруто финансијски резултат, који се израчунава када се од укупних примања ($УП$) одузму варијабилни трошкови ($МП = УП - ВТ$). Маржа покрића садржи поред добити и део нераспоређених фиксних трошкова.

НАЦИОНАЛНИ ТИМ ЗА ПРЕПОРОД СЕЛА СРБИЈЕ

Хронологија

Национални тим за препород села Србије основан је на иницијативу Кабинета Милана Кркобабића, министра у Влади Републике Србије задуженог за регионални развој и Академијског одбора за село Српске академије наука и уметности, који предводи академик Драган Шкорић.

Свечана конститутивна седница Националног тима за препород села Србије, којој је присуствовао и председник Републике Србије Александар Вучић, одржана је 13. јуна 2019. године у сали „Југославија“ Палате Србија у Београду.

У Акту о конституисању Националног тима за препород села Србије, усвојеном 13. јуна 2019. године (чл. 1) наводи се:

„Национални тим за препород села Србије је самостално саветодавно тело које конституише Кабинет министра Милана Кркобабића задуженог за регионални развој и координацију рада јавних предузећа и Академијски одбор за село Српске академије наука и уметности, председник академик Драган Шкорић.

Национални тим окупља стручњаке и ауторитете из области пољопривреде, инфраструктуре, здравствене заштите, образовања, културе, спорта и осталих друштвених области живота, као и представнике које је предложио Академијски одбор за село Српске академије наука и уметности.“

Стратешки циљ формирања Националног тима јесте смањење регионалне неравномерности, стварање системских предуслова за економску одрживост породичних газдинстава, креирање здравог тржишног амбијента, побољшање и модернизација инфраструктуре и стварање свих социо-културних предуслова за демографско оживљавање села у Србији.

Стратешки циљ Националног тима за препород села Србије јесте *стварање системских предуслова за економску одрживост породичних газдинстава и демографско оживљавање села у Србији.*

Очекује се да то буде не само приоритетни развојни циљ актуелних власти, него и дугорочно настојање свих надлежних министара и више будућих Влада Србије.

У Националном прогласу за препород села Србије, између осталог, се истиче:

„За овај стратешки национални подухват добили смо подршку председника Републике Александра Вучића, Владе Србије, Његове светости патријарха српског господина Иринеја представника традиционалних верских заједница и националних мањина, као и Матице српске - а очекујемо помоћ јавних медија, научних и културних институција на националном, регионалном и локалном нивоу.

Посебно нам је важна активна подршка републичких, покрајинских и органа локалне самоуправе, надлежних за област аграрне политике и руралног развоја, као и стручна сарадња са пољопривредним институтима и факултетима у Србији. Истовремено се очекује веће разумевање за егзистенцијалне потребе и животне проблеме сеоског становништва чије је задовољавање и решавање у надлежности здравствених, просветних и културних установа и одговарајућих државних ресурса који усмеравају и контролишу њихов рад.

Наш задатак је да се доследније и јаче подстиче равномеран регионални развој тако што би се пољопривреди, селима и неразвијеним брдско-планинским и пограничним подручјима Србије обезбедила додатна системска и финансијска потпора по моделу тзв. позитивне дискриминације. То се посебно односи на младе брачне парове, жене и децу у селима, који су у много неповољнијим условима живота од оних у градовима.“

*

Национални тим за препород села Србије је на другој (радној) седници, одржаној 26. септембра 2019. године, формирао радне групе и именовао координаторе радних група, чиме је практично означен почетак рада на писању текста документа „Национални програм за препород села Србије“.

Формиране су следеће радне групе Националног тима за препород села Србије и именовани њихови координатори:

- 1. РАДНА ГРУПА ЗА АНАЛИЗУ ПОСТОЈЕЋЕГ СТАЊА И АНАЛИЗУ ПРОБЛЕМА СЕОСКИХ НАСЕЉА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ, ДЕФИНИСАЊЕ ВИЗИЈЕ, ОПШТЕГ И ПОСЕБНИХ ЦИЉЕВА И ПРОМЕНА КОЈЕ БИ СЕ ДОГОДИЛЕ РЕАЛИЗАЦИЈОМ ПРОГРАМА; УПОРЕДНА МЕЂУНАРОДНА ПРАКСА.**

Координатор: проф. др Милован Митровић

- 2. РАДНА ГРУПА ЗА РАЗРАДУ ОПШТЕГ И ПОСЕБНИХ ЦИЉЕВА, ПОКАЗАТЕЉА УЧИНКА И АНАЛИЗЕ ОПЦИЈА ЗА ОСТВАРИВАЊЕ ЦИЉЕВА**

Координатори: академик Часлав Оцић, проф. др Зорица Васиљевић и проф. др Милован Митровић

2.1. ЕКОНОМСКА ЕГЗИСТЕНЦИЈА – ВИШИ НИВО ЕКОНОМСКИХ АКТИВНОСТИ

Координатор: проф. др Јонел Субић

2.1.1. Пољопривредно газдинство

Ратарство: проф. др Душан Ковачевић

Сточарство: проф. др Ратко Лазаревић

Воћарство и виноградарство: проф. др Зоран Кесеровић

Повртарство: проф. др Жарко Илин

Екологија и заштита биља: проф. др Стеван Маширевић и проф. др Алекса Обрадовић

Пољопривредно саветодавство: др Раде Јовановић

Рејонизација: мр Владимир Сабадош

2.1.2. *Развој задругарства*

Координатори: мр Јелена Несторов Бизоњ и Бранко Маричић

2.1.3. Мала породична предузећа и занати

Координатор: Бранислав Гулан

2.1.4. Сеоски и етно туризам

Координатори: проф. др Нада Видић и проф. др Бранко Ћупурдија

2.2. ИНФРАСТРУКТУРА

Координатори: проф. др Ковиљко Ловре, Милан Простран и др Радмила Пивић

2.3. ДРУШТВЕНИ СТАНДАРД

Координатор: проф. др Владимир Гоати

2.3.1. Примарна здравствена заштита на селу:

Координатори: проф. др Јован Марић и проф. др Петар Булат

2.3.2. Социјална заштита:

Координатор: Бранко Маричић

2.3.3. Култура:

Координатор: Љубивоје Ршумовић

2.3.4. Верски живот на селу:

Координатори: проф. др Сима Аврамовић, представник Српске православне цркве и представник Католичке цркве у Србији

2.3.5. Посебни облици образовања:

Координатори: проф. др Иван Ивић и др Лука Радоја

2.3.6. Спортске активности на селу:

Координатори: проф. др Предраг Гавриловић и Милан Живадиновић

2.4. ЗАШТИТА, ОЧУВАЊЕ И ОБНОВА ПРИРОДНОГ И КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

Координатори: проф. др Слободан Марковић, проф. др Драган Станић, проф. др Миливоје Павловић и мр Марко Милошевић

*

Од друге половине априла до почетка августа 2020. године, када се због пандемије вируса корона из западноевропских земаља у Србију вратило око 400.000 наших сународника, копредседници Националног тима за препород села Србије министар Милан Кркобабић и академик Драган Шкорић упутили су повратницима из иностранства и свим другим заинтересованим грађанима Србије позив да остану у својој отаџбини и улажу у српску пољопривреду. У поменутом периоду два копредседника су, у име Националног тима за препород села Србије и у сарадњи са еминентним стручњацима (неки од њих су у септембру 2020. постали чланови Националног тима за препород села Србије) упутили грађанима Србије 20 позива за улагање са конкретним саветима како да то учине у следећим областима: воћарство, повртарство, сточарство, пчеларство, живинарство, рибарство, сеоски туризам, цвећарство, гајење гљива, производња занатског пива, производња јаких алкохолних пића (првенствено српске шљивовице – препеченице) итд. Неки од тих тематских чланака нису укомпоновани у текст Националног програма за препород села Србије, јер су настали када је програм већ био завршен.

*

На трећој седници Националног тима за препород села Србије, која је због пандемије вируса корона *Covid 19* и ограничења окупљања до 30 лица, одржана електронским путем у периоду 11–16. септембра 2020. године, **једногласно је усвојен Национални програм за препород села Србије.**

ЧЛАНОВИ НАЦИОНАЛНОГ ТИМА ЗА ПРЕПОРОД СЕЛА СРБИЈЕ

Националним тимом за препород села Србије председавају копредседници:

Милан Кркобабић, министар у Влади Републике Србије, задужен за регионални развој и координацију рада јавних предузећа и

Академик Драган Шкорић, председник Академијског одбора за село Српске академије наука и уметности

Секретар Националног тима за препород села Србије:
Ристо Костов, дипл. полит.

Чланови Националног тима:

- Епископ шумадијски Јован, представник Српске православне цркве;
- Станислав Хочевар, београдски надбискуп, представник Католичке цркве у Србији
- Иштван Пастор, председник Савеза војвођанских Мађара и председник Скупштине АП Војводине
- Проф. др Драган Станић, председник Матице српске, Нови Сад
- Проф. др Владимир Гоати, оснивач „Транспарентности“ у Србији
- Милан Простран, агроекономски аналитичар
- Проф. др Даница Грујичић, неурохирург, Медицински факултет Београд
- Проф. др Јован Марић, психијатар, Медицински факултет Београд
- Проф. др Сима Аврамовић, правник, Правни факултет Београд
- Проф. др Миливоје Павловић, књижевник, Универзитет Мегатренд
- Љубивоје Ршумовић, песник
- Бора Дугић, естрадни уметник
- Ненад Јездић, филмски и позоришни уметник
- Александар Протић, драмски уметник
- Милан Живадиновић, фудбалски тренер

- Бранко Маричић, доајен задругарства
- Никола Михаиловић, председник Задружног савеза Србије
- Радислав Јованов, председник Задружног савеза Војводине
- Мр Јелена Несторов Бизоњ, секретар Задружног савеза Војводине
- Миле Давидовић, председник Регионалног задружног савеза Јужне Србије
- Мр Владимир Сабадош, Пољопривредна стручна служба Сомбор
- Малина Станојевић, председница Удружења жена „Сачувајмо село“, Прибој
- Ђорђе Савић, задругар 33 „Брајковићи Косјерић“
- Марушка Топаловић, предузетник, аутор брэнда „Марушка“
- Стефан Неагић, представник младих пољопривредника, Независна асоцијација пољопривредника Србије
- Бранислав Гулан, публициста, агроекономски аналитичар
- Др Лука Радоја, пољопривредни стручњак, новинар и публициста
- Мирела Митрић, новинар-уредник
- Славиша Стојковић, новинар – пољопривредник

Чланови Националног тима које је именовао Академијски одбор за село САНУ:

- Проф. др Милован М. Митровић, социолог, потпредседник Академијског одбора за село САНУ
- Проф. др Зорица Васиљевић, агроекономиста, Пољопривредни факултет Земун
- Проф. др Ратко Лазаревић, сточарство, Технолошки факултет Нови Сад
- Проф. др Петар Булат, медицина рада, Медицински факултет Београд
- Проф. др Душан Ковачевић, ратарство, Пољопривредни факултет Земун
- Проф. др Зоран Кесеровић, воћарство, Пољопривредни факултет Нови Сад

- Проф. др Жарко Илин, повртарство, Пољопривредни факултет Нови Сад
- Проф. др Стеван Маширевић, заштита биља, Пољопривредни факултет Нови Сад
- Др Радмила Пивић, Институт за земљиште Топчидер, Београд
- Радош Бајић, глумац, сценариста, редитељ

Чланови Националног тима које је именовао Академијски одбор за село САНУ, а који у раду Националног тима учествују у зависности од области:

- Академик Живорад Чековић, хемија, САНУ
- Академик Часлав Оцић, економија, САНУ
- Проф. др Слободан Марковић, географија, дописни члан САНУ
- Проф. др Иван Ивић, психологија, Филозофски факултет Београд
- Проф. др Нада Видић, сеоски туризам, Природно-математички факултет Нови Сад
- Проф. др Бранко Ђупурдија, етнологија, Филозофски факултет Београд
- Проф. др Снежана Ољача, органска производња, Пољопривредни факултет Земун
- Проф. др Ружица Стричевић, наводњавање, Пољопривредни факултет Земун
- Проф. др Љубиша Тописировић, молекуларна генетика бактерија, Биолошки факултет Београд
- Проф. др Алекса Обрадовић, фитопатологија, Пољопривредни факултет Земун
- Проф. др Јонел Субић, агроекономиста, Институт за економику пољопривреде Београд
- Проф. др Снежана Јанковић, генетика и оплемењивање ратарског биља, Институт за примену науке у пољопривреди Београд
- Др Раде Јовановић, пољопривредно саветодавство, Институт за примену науке у пољопривреди Београд

- Др Драган Терзић, крмне културе, Институт за крмно биље Крушевац
- Урош Тимотић, сарадња са дијаспором

Чланови Националног тима примљени на радној седници Националног тима 26. септембра 2019. године:

- Проф. др Сретен Јелић, Институт за агрономију Пољопривредног факултета Земун
- Проф. др Ковиљко Ловре, агроекономиста, председник Друштва агроекономиста Србије
- Проф. др Предраг Гавриловић, председник Савеза за рекреативни спорт Србије
- Мр Марко Милошевић, истраживач-сарадник Географског института „Јован Цвијић“ САНУ Београд
- Драгана Белензада, директорка Центра за развој Јабланичког и Пчињског округа са седништем у Лесковцу
- Иван Михајловић, директор Регионалне развојне агенције „Југ“ са седиштем у Нишу
- Ристо Костов, задружни публициста, секретар Националног тима за препород села Србије
- Будо Брајовић, организатор органске производње
- Славољуб Закић, Национално удружење „Српске куће“

Чланови Националног тима примљени електронским гласањем у периоду 11–16. септембра 2020. године:

- Проф. др Бранислав Ђорђевић, хидротехника, Грађевински факултет Београд
- Проф. др Мића Младеновић, пчеларство, Пољопривредни факултет Земун
- Проф. др Јан Кишгеци, лековито биље, Пољопривредни факултет Нови Сад

- Проф. др Зоран Марковић, рибарство, Пољопривредни факултет Земун
- Проф. др Драгослав Иванишевић, виноградарство, Пољопривредни факултет Нови Сад
- Проф. др Владан Ђермановић, живинарство, Пољопривредни факултет Земун
- Проф. др Зоран Ристић, лов и ловни туризам, Пољопривредни факултет Нови Сад
- Проф. др Јасна Мاستиловић, Научни институт за прехранбене технологије Нови Сад
- Проф. др Нинослав Никићевић, јака алкохолна пића, Пољопривредни факултет Земун
- Проф. др Михаило Остојић, технологија прераде млека, Пољопривредни факултет Земун
- Др Младен Мирић, семенарство, Институт за кукуруз Земун Поље
- Доц. др Ана Вујошевић, цвећарство, Пољопривредни факултет Земун
- Мр Иванка Миленковић, гљиве, „Еко фунги“ Београд

Проф. др
Милован М. Митровић*

Реч главног уредника

Велика је част и још већа одговорност била прилика коју сам имао да уређујем текст стратешког јавног документа као што је *Национални програм за препород села Србије*. Донекле ми је посао био олакшан великим поверењем и разумевањем које сам имао код министра Милана Кркобабића и академика Драгана Шкорића, као главних координатора целокупног пројекта. Министар је правовремено препознао значај задруга за опстанак српског села и улогу науке у развоју пољопривреде, уважавајући надстраначки карактер заједничког посла. Академик Шкорић је пажљиво процењивао и одобравао моје уредничке интервенције у стручним текстовима из области аграрних наука које не спадају у најужу област моје научне компетенције. Веома сам им захвалан што су, притом, имали стрпљења у нашим често полемичким, али радно продуктивним расправама.

Много је важније, пак, што смо се од почетка сложили у кључним ставовима који обележавају препородни духовог *Националног програма*, радно и симболички довршеног око Преображења Господњег 2020. Тако смо се сагласили у ставу да се дубоки структурни проблеми српског села и пољопривреде могу да решавају само *темељним системским реформама* које би спроводили надлежни државни органи у сарадњи са реорганизованим локалним самоуправама, пољопривредницима који се самоорганизују у *сеоске задруге* и становницима села који би добили ефикасну *сеоску самоуправу*. Са овим су се, такође, сложили сви координатори Националног тима који су заједно са својим сарадницима обрађивали проблеме и предлагали конкретна решења за посебне области пољопривреде и сеоског живота. Тако смо добили велики број

текстова научно најпозванијих стручњака из агро-техничких наука, са наших најугледнијих факултета и научних института. Истовремено су нам пристизали и прилози о сеоском туризму, сеоским школама, здравственим приликама, спорту, градитељској и другој културно вредној традицији у нашим селима. Напомињем да нам прилоге нису слали само они који су на почетку били, као угледне јавне личности, промовисани за чланове Националног тима, него и многи други који су подржали раније објављени Национални проглас за препород села Србије – чиме су се радно прикључили наведеном тиму који и убудуће остаје отворен за све заинтересоване и добронамерне јавне делатнике.

Суочен са великим бројем, често прешироким и међусобно веома разноврсних стручних и тематских прилога, био сам принуђен не само на болна скраћивања, него и да одустанем од њиховог стриктног језичког, логичког, теоријског и акционог усаглашавања. Зато је *Национални програм за препород села Србије* мање формализован и стога компонован у нешто слободнијем облику – као *јавна национална повеља* која у духу отаџбинске саборности обједињава и покреће све наше снаге ка остваривању изнетих предлога за одржање српског села и квалитетнији живот људи у њему. У тако виђеној повељи, призива се дух завичајне одговорности свих људи у нашој дијаспори и оних који су оставили, заборавили и запустили своје куће и њиве и отишли из села у градове.

У формалније схваћеном *Националном програму* се, пак, наглашава непосредна одговорност државе Србије која би морала преко својих надлежних органа да пробуди успаване и принуди несавесне, али и да подстакне и помогне добронамерне који би хтели и могли – ослоњени на локалну самоуправу, на своје сеоске задруге и друге сеоске установе -- да сами учине што год стварно могу за себе и своје потомке, за своје село и своју отаџбину. У том смислу се очекује да овај *Национални програм* послужи као резервоар корисних стручних предлога надлежним државним установама за разне секторске развојне стратегије и практичне политике, али и као извориште подстицајних идеја и духовна лучоноша будућег свенародног друштвеног покрета за препород српског села.

---

* Потпредседник Академијског одбора САНУ за село

САДРЖАЈ

Аутори стручних прилога	3
Реч унапред	5
I УВОД	15
ВОСТАНИ СЕРБИЈЕ – Села ти се гасе и људи одлазе	15
II ЕКОНОМСКИ УСЛОВИ ЖИВОТА У СЕЛУ И РАДА У ПОЉОПРИВРЕДИ	27
1. Неопходна је нова аграрна реформа	27
1.1. Пољопривредно земљиште и аграрни односи данас.	27
2. Породична пољопривредна газдинства – темељ опстанка села	34
3. Сеоска инфраструктура	36
4. Економски проблеми у селу и приоритетни задаци за наредни период	45
4.1. Ратарство	51
4.1.1. Дијагноза постојећег стања и проблема	51
4.1.1.1. Производња жита.	52
4.1.1.2. Производња индустријског биља	52
4.1.1.3. Производња крмног биља	53
4.1.1.4. Производња лековитог и зачинског биља	55
4.1.2. Предлог приоритета одрживог развоја ратарства.	57
4.2. Сточарство	61
4.2.1. Дијагноза постојећег стања и проблема	61
4.2.2. Предлог приоритета одрживог развоја сточарства	66
4.3. Воћарство и виноградарство.	69
4.3.1. Дијагноза постојећег стања и проблема	69
4.3.2. Предлог приоритета одрживог развоја	70
4.4. Повртарство	72
4.4.1. Дијагноза постојећег стања и проблема	72
4.4.2. Предлог приоритета одрживог развоја	74
4.5. Пчеларство	78
4.6. Семенарство.	81
4.7. Цветарство	82
4.8. Рибарство	86

5. Екологија и заштита биља	89
5.1. Дијагноза постојећег стања и проблема	89
5.1.1. Земљиште	89
5.1.2. Вода	90
5.1.3. Ваздух	90
5.1.4. Пестициди	91
5.1.5. Интегрална заштита биља	92
5.1.6. Генетски модификовани организми	92
5.1.7. Прогнозно-извештајна служба	92
5.2. Предлог приоритета одрживог развоја	93
6. Пољопривредно саветодавство	96
6.1. Дијагноза постојећег стања и проблема	96
6.2. Предлог приоритета одрживог развоја	99
7. Рејонизација	102
7.1. Дијагноза постојећег стања и проблема	102
7.2. Предлог приоритета одрживог развоја	105
8. Задруге и задругарство – окосница препорода села	108
8.1. Дијагноза постојећег стања и проблема	108
8.2. Предлози мера за одрживи развој задругарства.	113
9. Агротехнички центри (АТЦ) као стручно-технички сервис породичних пољопривредних газдинстава.	120
10. Пољопривредна предузећа у Србији – жртва постсоцијалистичке транзиције	122
11. Мала породична предузећа и занати	127
11.1. Дијагноза постојећег стања и проблема	127
11.2. Предлог приоритета одрживог развоја	128
12. Сеоски и етно туризам	131
12.1. Дијагноза постојећег стања и проблема	131
12.2. Предлог приоритета одрживог развоја	133
III СЕЛО ЈЕ НАШ ЗАВИЧАЈ	137
Проблеми и предлози социјалних реформи у селима Србије	137
1. Народна сеоска самоуправа – стара српска традиција	137
2. Култура и одрживи развој села у Србији: модели и актери нове културне политике	140
2.1. Аутохтони носиоци и чиниоци развоја културе села:.	143

2.2. Етно-села – између културне традиције и комерцијалне моде	144
2.3. Градитељска традиција у препороду села у Србији	145
3. Сеоска школа је цивилизацијска тековина	146
4. Верске установе су духовно средиште у селу.	148
5. Здравље и здравствена култура у селу – боље спречити него лечити.	151
6. Ревитализација спортско-рекреативних активности и здравог стила живота на селу	153
IV УСУД ПРАЗНЕ ЗЕМЉЕ ИЛИ НОВА МРЕЖА СЕОСКИХ НАСЕЉА. . .	157
1. Угашена села	158
2. Нестајућа села	159
ПРИЛОЗИ	165
Прилог 1: ИНВЕСТИЦИОНИ МОДЕЛИ ЗА УЛАГАЊА У ПРОИЗВОДЊУ И ПРАРАДУ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА НА МАЛИМ И СРЕДЊИМ ПОЉОПРИВРЕДНИМ ГАЗДИНСТВИМА У СРБИЈИ	165
Прилог 2: НАЦИОНАЛНИ ТИМ ЗА ПРЕПОРУД СЕЛА СРБИЈЕ Хронологија . .	183
Прилог 3: ЧЛАНОВИ НАЦИОНАЛНОГ ТИМА ЗА ПРЕПОРУД СЕЛА СРБИЈЕ	189
Реч главног уредника	195
Садржај	197

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

502.131.1:[005.52:005.33(497.11)
338.435:352(497.11)

НАЦИОНАЛНИ програм за препород села Србије : стање, проблеми и приоритети одрживог развоја / [главни уредник Милован М. Митровић] ; [уредник Ристо Костов]. - Београд : Институт за економику пољопривреде : Академијски одбор за село Српске академије наука и уметности : Кабинет министра задуженог за регионални развој и координацију рада јавних предузећа, 2020 (Нови Сад : Мала књига). - 199 стр. : илустр. ; 24 cm

На насл. стр.: Национални тим за препород села Србије. - Тираж 500. -
Стр. 5-13: Реч унапред / Драган Шкорић, Милан Кркобабић. - Стр. 195-196:
Реч главног уредника / Милован М. Митровић.

ISBN 978-86-6269-090-6 (ИЕП)

а) Пољопривреда -- Одрживи развој -- Србија б) Рурални развој -- Србија

COBISS.SR-ID 21374473

9 788662 690906

ISBN 978-86-6269-090-6